

**T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
HADİS BİLİM DALI**

**ABDULLAH BİN YÛSUF EZ-ZEYLA'Î
(762/1360)
VE
NASBU'R-RÂYE ADLI ESERİNDEKİ
HADİSCİLİĞİ**

YÛKSEK LİSANS TEZİ

**Danışman
Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU**

**Hazırlayan
Nuri TUĞLU**

**Konya
1996**

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	iii
ÖNSÖZ.....	iv
GİRİŞ.....	1
ABDULLAH B. YUSUF EZ-ZEYLA'Î.....	1
A- HAYÂTI.....	1
1- İsmi, Künyesi ve Lakabı.....	1
2- Doğduğu Yer ve Nisbeti.....	1
B- YETİŞMESİ.....	2
1- Hadis İlmindeki Hocaları.....	6
2- Diğer Hocaları.....	6
3- Talebeleri.....	7
4- Yetiştirdiği İlim Dalları.....	7
C- ESERLERİ.....	8
1- Muhtasarı Şerhi Meânîl-Âsâr:.....	8
2- Kitâbu'l-İsâf bi Ehâdisi'l-Keşşâf:.....	8
3- Tahrîcû Ehâdisi'l-Hulâsa.....	9
4- Nasbu'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye.....	9

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHRÎC ÇALIŞMALARI VE NASBU'R-RÂYE'NİN HADİS

LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ.....	11
A-TAHRÎC VE TAHRÎC ÇALIŞMALARI.....	11
1- Tahrîc'in Lügat ve Istılah Manaları:.....	11
2- Muhaddislere Göre Tahrîc.....	12
3- Tahrîc Çalışmaları ve Buna Duyulan İhtiyaç.....	13
4- Tahrîc Çalışmalarında Takip Edilen Usuller.....	15
5- Tahrîc Çalışmalarından Örnekler.....	17
a- el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fîl-Esfâr fî Tahrîci mâ fîl-İhyâ mine'l-Ahbâr.....	18
b- Menâhilü's-Safâ fî Tahrîci Ehâdisi's-Şifâ.....	18
B- NASBU'R-RÂYE'NİN HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ.....	19
1- el-Hidâye ve Değerlendirilmesi.....	19
a. el-Hidâye.....	19
b. Hidâye'nin Değerlendirilmesi.....	21
2-Nasbu'r-Râye'nin Hadis Literatürü'ndeki Yeri ve Önemi.....	24
3-Diğer Tahrîc Çalışmaları ile Mukayese.....	31
a- Dirâye ile Mukayesesi:.....	31
b - el - Muğnî ile Mukâyesesi:.....	32
c - Menâhilü's - Safâ ile Mukâyesesi:.....	32
4- Kendisinden İstifade Edenler.....	33
5-Nasbu'r-Râye Üzerine Yapılan Çalışmalar.....	35
a-ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye.....	36
b- Münyetü'l-Elma'î.....	36
c- Buğyetü'l-Elma'î fî Tahrîci'z-Zeylâi:.....	37
d- Neylü'l-Gâye.....	37
e- Fehresü Ehâdis ve Âsâri Kitâbi Nasbi'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye:.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

I- ZEYLÂ'Î'NİN TAHRÎCİNDEKİ METODU.....	39
A. GENEL MUHTEVÂ ve ŞEKİL AÇISINDAN METODU.....	39
1. Konu Başlıklarını ve Rivayetleri Veriş Şekli.....	39
2. Hadislerin Kaynaklarına İşaret Etmesi	41
3. Hadislerin Tarîklerini Veriş Şekli.....	44
4. Kullandığı Kısaltmalar.....	47
5. El-Hidâye Müellifi Merğînânî'ye Ait Sözleri Açıklaması.....	47
6. Arap Dili ve Şiirleri İle İlgili Bilgileri Kullanması	48
7. Kaynak Eserlerden Nakilleri.....	51
8. Kaynaklarındaki İsnad Yanlışlarını Düzeltmesi ve Hadislerin Lafız Farklılıklarını Belirtmesi	52
9. Hadislerle İlgili Tartışmalar ve Bunlarla İlgili Değerlendirmeler	54
10. Kendi Kullandığı Kaynaklarla İlgili Verdiği Bilgiler	57
B-HADİSE DAİR KONULARDAKİ METODU.....	57
1-Hidâye'deki Müdrec Hadisleri Ayırması	58
2-Meşhur Hadislerle İlgili Değerlendirmeleri.....	59
3-Hadis Tenkidleri	59
4-Mevkûf ve Maktû Haberleri Vermesi	60
5-Hadislerin Mütâbî' ve Şâhidlerine İşaret Etmesi.....	61
6-Muzdarip Hadislere Bakışı	63
7-Hadis Râvileri Hakkında Bilgi Vermesi	64
C- FIKHA DAİR KONULARDAKİ METODU.....	65
1- Mezheblerin Delillerini Belirtmesi	65
2- Hidâye'de Söz (veya fetva) Olarak Nakledilen Fikhî Hükümleri Hadis Olarak Tesbit Etmesi.....	69
3- Konularla İlgili İcma 'lara İşaret Etmesi.....	70
D- TERCİHLERİ	70
E-ŞERH TEKNİĞİ AÇISINDAN METODU	71
II. NASBU'R-RÂYE'NİN KAYNAKLARI.....	73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEYLAÎ'NİN HADİŞÇİLİĞİ ve HADİS İLİMLERİNDEKİ YERİ	90
I- USULCÜLÜĞÜ	90
II- HADİS İLİMLERİNDEKİ YERİ.....	95
A. Metin Bilgisi İlmindeki Yeri	95
B. Hadis Ricâli İlmindeki Yeri.....	96
C. Cerh ve Ta'dil İlmindeki Yeri	101
D. İlelû'l-Hadîs İlmindeki Yeri.....	112
E. Muhtelifu'l-Hadîs İlmindeki Yeri	118
F. Nâsih ve Mensûh İlmindeki Yeri	123
G. Fikhü'l-Hadîs İlmindeki Yeri.....	127
SONUÇ	133
BİBLİYOGRAFYA	138

Kısaltmalar

a.s.	: Aleyhisselâm
A.g.e	: Adı geçen eser.
Ank	: Ankara
b	: bin (binti) bn.
bk	: Bakınız.
bz	: Benzeri
by	: Basım yeri yok.
c.c.	: Celle celâlühu
D.İ.A	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
İ.A	: İslam Ansiklopedisi (M.E.İ)
İst	: İstanbul
K(k.)	: Kitap, kütüb.
Nşr.	: Neşreden
r.a.	: Radıyallahü anh (anhüma, anhüm).
S.a.v.	: Sallallahü aleyhi ve sellem.
s.	: Sayfa.
Trs.	: Tarihsiz
Trc.	: Tercüme eden
Tah	: Tahkik.
vd	: Ve devamı.
vs.	: Vesaire
vb.	: Ve benzeri
v.	: Vefatı.

ÖNSÖZ

Yüce Allah'a (c.c) hamdeder, O'nun Resûlüne salat ve selam eylerim.

Hadis Edebiyatı'nın tarihî seyri içinde, Tahrîc Edebiyatı adı altında h. V. asırdan sonra yeni bir edebiyat türü ortaya çıkmıştır. Bu türün içinde mütaalâ edilen eserlerden biri de Abdullah b. Yusuf ez-Zeyla'î (762/1360)'nin *Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye* adlı eseridir. Bu eser Tahrîc Edebiyatı'nın en verimli dönemi kabul edilen bir devirde yazılmış ve bu türün en güzel örneklerinden biridir.

Hanefî fikhî'nin temel kaynaklarından olan, Burhâneddîn el-Merğînânî (593/1196)'nin *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'-Mübtedî* adlı eseri, Fikhî hükümlerin delillerini ele alıp inceleyen kitaplardan biridir. Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye* 'de, *Hidâye*'deki bu delillerin, yani hadislerin tahrîcini yapmıştır. Bu eseri, hadis tekniği ve Hanefî fikhının hadislerini bir araya toplaması bakımından incelemeye karar verdik.

Çalışmamız, bir giriş ve üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde, müellifimizi hayatı ve eserleri açısından tanıtmaya çalıştık. Birinci bölümde, tahrîc çalışmaları ve *Nasbu'r-Râye*'nin Hadis Literatürü'ndeki yerini ele aldık. İkinci bölümde, Zeyla'î'nin mezkur eserindeki metodunu ve kullandığı kaynakları tesbit etmeye gayret ettik. Üçüncü bölümde, Zeyla'î'nin hadisciliğini ve Hadis İlimleri'ndeki yerini ortaya koymaya çalıştık. Çalışmamız sırasında *Nasbu'r-Râye*'nin temel kaynağı olan *el-Hidâye* ile ilgili bir bilgi verirken, O'nun *Nasbu'r-Râye* açısından bir değerlendirmesini de yaptık.

Tezin hazırlanmasında kıymetli vakitlerini bana tahsis eden ve çalışmamda bana yol gösteren danışman hocam, Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU'ya, gerek kaynak tesbiti gerekse konuların yazımında yardımcı olan diğer hocalarıma ve mesai arkadaşlarıma teşekkür eder saygılar sunarım.

Nuri TUĞLU

29 Mayıs 1996

KONYA

GİRİŞ

ABDULLAH B. YUSUF EZ-ZEYLA'Î

A- HAYÂTI

1- İsmi, Künyesi ve Lakabı

Cemâleddîn, Ebu Muhammed, Abdullah b. Yusuf b. Muhammed b. Eyyûb b. Mûsa el-Haneff ez-Zeyla'î¹, el-Kâhîrî²

İsmi, Abdullah b. Yusuf* b. Muhammed'dir. Künyesi, Ebu Abdullah'tır. Lakabı ise, Cemâleddîndir³.

2- Doğduğu Yer ve Nisbeti

Zeyla'î nin hayatı hakkında bilgi veren kaynaklar, O'nun doğumu ve doğum yeri ile ilgili bilgi vermemekle beraber, O'nun h. 762 m. 1360 yılının muharrem ayının onbeşinci günü Kâhire'de vefat ettiğini belirtirler⁴.

Zeyla', Somali sahillerinde, Habeşistan kıyılarında küçük bir kasabadır. Nisbetinden Onun Zeyla'da⁵ doğduğu anlaşılmaktadır. Mısır'da yaşadığı bilinmektedir. Burada, kendisine Zeyla'lı anlamında ez-Zeyla'î الزَيْلَعِيُّ nisbeti verilmiştir.

¹ Benûrî, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, by. 1393/1973, (Mektebetu'l-İslamiyye), S. 5,

İbn Tağrıberdî, *en-Nücumu'z-Zâhire*, Kahire, trs. XI. 10.

² Serkis, Yusuf Elyân, *Mu'cemu Matbuâtî'l-Arabiyye*, Mısır, 1968, I. 988, et-Temîmî, Abdül-Kâdir, *et-Tabakâtü's-Senîyye fî Terâcîmil-Hanefîyye*, Beyrut, 1410/1989, IV. 253.

³ Abdu'l-Hayy el-Leknevî; Zeyla'î'nin ismini, Yusuf b. Abdullah olarak kaydetmektedir. Ancak, hayatını anlatırken de Abdullah b. Yûsuf ez-Zeyla'î diye kaydederek doğru olanı yazmıştır. (*el-Fevâidü'l-Behîyye*, Beyrut, trs. s. 228-229)

⁴ es-Süyûtî, Celaleddîn, *Zeylu Tabakâtîl-Huffâz*, Beyrut, trs., s. 362; İbn Fahd el-Mekkî, *Lahzu'l-Elhâz*, Beyrut, trs. s. 128, eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Bedru't-Tâli' bi Mehâsini men Ba'de'l-Karni's-Sâbi'*, Beyrut, trs. (Dâru'l-Marife), I. 307.

⁵ Suyûtî, *Zeylu Tabakâtîl-Huffâz*, s. 362, İbn Fahd el-Mekkî, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 128; Leknevî, Muhammed Abdülhayy, *el-Fevâidü'l-Behîyye*, Beyrut, Trs, s. 228-229, el-Kettânî, Muhammed b. Cafer, *Risâletül-Mustatrefe*, ist. 1986, s. 185; ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, Beyrut, 1415/1995, IV. 147

⁶ el-Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Buldân*, s. 164-165; Şemseddîn Sâmî, *Kamûsü'l-A'lâm*. Mihran Matbaası, trs. IV. Zeyla' maddesi; Kettânî, *Risâletül-Mustatrefe*; s. 185; A. Grohmann, "Zeyla'"İ.A., XII. (İstanbul. 1986), 551-553. Ziriklî. *A'lâm*, IV. 147

B- YETİŞMESİ

Zeyla‘î’nin yaşadığı devir, h. VII. asrın sonu ve VIII. asrın ikinci yarısının ilk dönemidir. Bu dönemde islâmî ilimler zirveye ulaşmışlardır. Hadis, Fıkıh, Kelam ve Akâid ilimleri en parlak devirlerini yaşamışlardır.

Hadislerin, *Tesbit*, *Tedvîn*, *Tasnîf* ve *Tehzîb*⁶ çalışmaları günümüze kadar tamamlanmıştır. Bir ilmin varlığından söz etmek için önce o ilmin doğması veya bir başka ilim dalından koparak müstakil bir ilim dalı haline gelmesi gerekir. Hadis tarihine baktığımızda h. I. asır içinde, hadislerin nakilleri konusunda, tesbit edilen bir takım temel esasların ortaya konulmasıyla **Hadis Usûlü**’nün, ilim tarihi içindeki yerini almaya başladığı dikkatleri çeker.

H. II. m.VIII. asır içinde de yavaş yavaş olgunlaşmaya başlamış ve hadis ilmi ile ilgili çeşitli kollar ortaya çıkmıştır. Herbiri ayrı ayrı gelişmeye devam etmiştir. Üçüncü asırdan dördüncü asrın yarısına kadar, Hadis Usûlü sahasında eserler verilmeye başlanmış ve Hadis Istılahları ile ilgili bilgiler bu eserlerde toplanmıştır. Bu devir, Hadis İlimleri’nin hem dirâyet hem de rivâyet kolu ile zirveye ulaştığı bir devirdir. H. IV. asır ortalarına kadar hadislerin bilgi kolları tek bir kitapta toplanmaya başlanmıştır. Hadis Usûlü sahasında ilk telif edilen eser **er-Râmehürmuzî**’nin (360/970) *el-Muhaddisu’l-Fâsıl Beyne’r-Râvi ve’l-vâî* adlı eseridir. Hadis Usûlü’nün temel kaynakları kabul edilen eserler bu devirde kaleme alınmıştır. H. VII. asırdan X. asra kadar devam eden devrede **Hadis Istılahları** için daha açık tarifler yapılmıştır. X. asırdan XIV. asra kadar ise hadis ilimleri bir duraklama devrine girmiştir. Bu dönemde orijinal eserler pek fazla göze çarpmayıp, bir takım

⁶ Tesbit Devri: Hadislerin hem yazılı hem de sözlü olarak öğrenilip öğretildiği devirdir.

Tedvîn Devri: Hadislerin değişik yazı malzemeleri üzerine yazılı olanlarının bir araya toplanması devridir.

Tasnif Devri: Hiçbir tertib sistemine riâyet edilmeksizin bir araya toplanmış olan hadis malzemelerinin, çeşitli maksatlarla konularına göre tasnif edilerek belli eserlerde toplanması devridir.

Tehzib Devri: Tasnif devrinde meydana getirilmiş olan eserlerin, daha geniş kapsamlı, daha kullanışlı ve daha anlaşılır bir şekle sokulması, mevcut eserler üzerine şerh, hâşiye, zevâid v.s. gibi çalışmaların yapıldığı devirdir. (bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 3,-18)

eserler üzerine şerh, hâşiye ve ihtisar gibi çalışmalar yapılmıştır. XIV. asrın başlarından itibaren **Hadis ve Hadis İlimleri'**ne olan ilgi artmış ve **Hadis İlimleri'**nde yeniden bir uyanış başlamıştır. Bu uyanışta müslümanların asr-ı saâdet ölçülerini araması ve Resûlullah'ın (s.a.v.) sünneti ile amel etme isteğinin artması büyük rol oynamıştır. H. XIV. asır **Hadis İlimleri** açısından yeni gelişmelerin ortaya konduğu, buna paralel olarak yeni meselelerin meydana geldiği bir devirdir. Bu devir, yeni meselelere İslam Dini açısından yeni bir yaklaşımın gerekliliği ihtiyacını doğurmuştur. Bu, İslamın ana kaynaklarından ikincisi olan Sünnete (hadise) olan ilgiyi artırmıştır. Hadis İlimleri'nde bir uyanış meydana getirmiştir. Bugün bile bu devam etmektedir. Asrımızda teknoloji imkanları, bu sahada yapılacak çalışmaları daha da kolaylaştırmaktadır⁷

Hafız Zeyla'î, *Tehzib Devri* dediğimiz devrin ortaları sayılabilecek bir zamanda yaşamıştır. Bu devirde, medreselerin bünyesinde veya müstakil olarak kurulmuş olan Dâru'l-Hadis'ler,⁸ Hadis İlimlerinin öğrenildiği yerlerdi.

⁷ M. Zübeyr Sıddıkî, *Hadis Edebiyatı Tarihi*, (Trc. Y. Ziya Kavakçı) 1966, s. 77 vd.; Talat Koçyiğit; *Hadis Tarihi*, Ankara, 1981, s. 199 vd; Ali Osman Koçkuzu *Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi*, İst. 1983, s. 17 vd.; İsmail Lütfi Çakan, *Hadis Edebiyatı*, 1985, s. 17 vd; Abdullah Aydın, *Hadis İstislahları Sözlüğü*, İst. 1987, s. 13-28.

⁸ Dâru'l-hadisler'in hadis öğretim tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu müesseselerin ilkinin Nurettin Mahmud Zengi kurmuştur. 569/1173 yılında kurulan ilk Dâru'l-hadis'e O'nun adına nisbetle Nûriyye Medresesi denilmiştir. İkincisi ise 622/1225 yılında, Melik el-Kâmil Nâsirüddîn Muhammed tarafından Kâhire'de kurulmuştur. Ayrıca 626/1229 yılında da Şam Eşrefiyye Dâru'l-hadis'i kurulmuştur. (Muhammed Tayyib Okîç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İst., 1959, s. 105)

Osmanlı döneminde ilk Dâru'l-hadis II. Murad tarafından Edirne'de 828/1435 yılında kurulmuştur. Osmanlılarda, Süleymâniye Medresesi Dâru'l-hadis kürsüsü gibi Dâru'l-hadisler dışında medreselerin çoğunda hadis kürsüsü kurulmuştur. (Okîç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 106; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ank., 1984, s.3, 37-38; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ank. 1989, s. 77.

Meşhur muhaddislerden Dâru'l-Hadisler'de müderrislik yapanlar da vardır. Nûriyye Dâru'l hadisi'nde İbn Asâkir (571/1175), Eşrefiyye Dâru'l-hadisi'nde İbn Salâh (643/1245) ve Mısır'daki Dâru'l-hadisler'de İbn Hacer (852/1448) ve Süyûtî (911/1505) müderrislik yapmışlardır. Edirne'de inşa edilen ilk Osmanlı Dâru'l-hadisi'nde Hoca Sinan Paşa müderrislik yapmıştır. (Okîç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 105-107.) Osmanlılar'da müderrisliğin en son kademesi, Dâru'l-Hadis-i Süleymâniye hocalığı kabul edilirdi. Burada müderrislik yapanlar büyük vilayetlere kadı olarak tayin edilirdi. Bu Dâru'l-hadisler'de hem hadis usûlü hem de hadis metinleri okutulurdu. Buhârî ve Müslim'in sahihleri gibi.(Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilatı*, s. 37-38.)

Goldziher ve Kremer bu müesseselerin uzun süre varlıklarını devam ettiremediğini iddia ederler. Tayyib Okîç ise, onların uzun ömürlü olduğunu anlatmaya çalışır. İslam dünyasındaki sayısız Dâru'l-hadislerin bir kısmının bulundukları yerleri ve isimlerini zikrederek, Goldziher ve

Mısır ve çevresinde mevcut olan medreselerde, hadis ilimlerinin, hem ezberden hem de kaynaklardan okunmak suretiyle öğretilmekte olduğu, ancak tek tek hadisleri rivayet etmekten ziyade, herhangi bir hadis kitabının tamamının mesela; Buhârî veya Müslim'in sahihleri gibi ezberden okunduğu, hoca tarafından okuyan veya okuma meclisine katılan talebeye o kitabın tümü ile ilgili icazet verildiği nakledilmektedir⁹.

Mısır'da, h. 739/1338 yılında, Dâru'l-Hadislerde Hadis okutmak için otuza yakın Muhaddis görevlendirilmiştir. h.737/1336 yılında Hadis âlimleri'nin içinde bulunduğu 2000 kadar âlim, Şam'da bir araya gelmişlerdir. Oradan da hacetmek üzere Hicaz'a gitmişlerdir¹⁰. O zamanda bile ilim adamlarının, belli aralıklarla bir araya gelerek, karşılıklı ilmî müzakereler yaptıkları söylenebilir. Çağımız teknolojisinin getirdiği imkanlar çerçevesinde bu günün ilim adamlarının bir araya gelerek yapılan ilmî çalışmaları ve yapılabilecek ilim faaliyetlerini değerlendirmeleri de bu geleneğin sürdürülmesinden başka birşey değildir.

Dâru'l-Hadisler VI. asrın en mühim öğretim ve eğitim hizmetlerinden birini ifâ etmekteydiler. Dâru'l-Hadisler'in bu özelliği daha sonraki asırlarda da devam etmiştir. Dâru'l-Hadisler'de hadis öğretiminin yanı sıra, hadise bağlı olan yan bilgi dallarının da öğretiminin yapıldığı bilinmektedir.¹¹

Kremer'in bu iddialarına cevap verir. Hatta Saraybosna'da Hüsrev Bey Câmîindeki Dâru'l-hadis'te 1947 yılına kadar ders okutulduğunu zikreder ve 1933 yılında Mekke'de kurulan Dâru'l-hadis'i örnek verir. (Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 107-108.)

Mısır'da, sayılarının çok fazla olduğunu ifade eden Evliya Çelebi, Câmîu'l-Ezher civarında kırk tane Dâru'l-hadis'in var olduğunu zikreder. Bu müesseselerde Hadis İlimleri'nden başka bir dersin okutulmadığını belirtir. O devirde hadiscilere çok izzet ve ikramda bulunulduğunu vurgular. (Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 108-109, 113.)

⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eserinde, Sadru Eminuddin Buhârî'yi dinledi, demektedir. Bunu yazarken semia (سمع) fiilini, ve başkalarına rivayet etti anlamında Haddese (حدث) fiilini kullanır. İbni Hacer de *ed-Düreru'l-Kâmine*'de birçok alimin hayatını anlatırken (روی صحيح البخاري) (Buhârî'nin Sahîhi'ni rivayet etti) veya (سمع البخاري). (Buhârî'nin sahihini dinledi) ifadelerini kullanır. Bu kayıtlar da sıfahî nakil geleneğinin o dönemde hâlâ devam ettiğini göstermektedir. (İbn Kesir, *Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, 1966. V. 167, 172 İbni Hacer, *ed-Düreru'l-Kâmine Beyrut*, trs. I. 177, 179, II. 1/4. 321.)

¹⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 177-180.

¹¹ Suphî Salih, *Hadis İlimleri ve Istılahları*, s. 58-59; Koçkuzu, *Hadis İlimleri*, s. 322-325.

Dâru'l-Hadislerde hocalık yapan birçok âlimin bulunduğu bu dönemin önemli ilim adamlarından bazıları şunlardır: Muhaddis, Nasiruddîn Muhammed b. Tuğrul es-Sayrâfî. (737/1336), Kadi Takıyyüddin es-Sübki (756/1355), Şemseddin ez-Zehebî (748/1347)¹², Nûriye Dâru'l-Hadîsi hocalarından, Hâfız Cemâleddin el-Mizzî¹³ (742/1341), muhaddis ve fakîh, Kadı İzzeddin el-Makdisî¹⁴ (731/1330) Fahreddin Osman b. İbrahim et-Türkmânî (731/1330)¹⁵, Zâhiriye Medresesi Şeyhul-Hadis'i, Şeyh Necmeddîn el-Kâbânî el-Hamevî (734/1333)¹⁶, Hafız, Kutbuddîn, Abdülkerim b. Abdinnûr el-Halebî el-Mısırî (735/1334)¹⁷, Nevevî Dâru'l-Hadisinde hocalık yapan, Alâeddîn Ali b. İbrahîm b. Davûd b. Süleyman b. Attâr (724/1323)¹⁸, Takıyyüddîn İbni Teymiyye (728/1327), İbnu's-Salâh'dan hadis rivayet eden en son ravi Şeyh Muhammed b. Amr b. Osman ed-Dimeşkî (725/1324)¹⁹, Mustansırıye Dâru'l-Hadisinde hocalık yapan, Şeyh, Salih Affüddîn b. Abdülmuhsin b. Ebulhüseyn el-Bağdadi (728/1327)²⁰, Muhaddis ve fakîh, İmadüddin el-Makdisî el-Hanbelî (744/1343)²¹, Şeyh, Hafız, Alâeddîn Moğaltay el-Mısırî (762/1360)²², dir.

Sayırsız Dâru'l-hadis'in bulunduğu ve bu müesseselerde yoğun hadis öğretiminin yapıldığı bir dönem ve ilmi çevrede yetişen Zeyla'î nin ilk ilim tahsiline nerede ve ne zaman başladığı bilinmemektedir. Hocası ve hemşehrîsi Fahreddîn Osman b. Ali (ez-Zeyla'î) (743/1342)²³ gibi Mısır'a gelmiştir.

¹² İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 180.

¹³ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 181.

¹⁴ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 154.

¹⁵ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 155.

¹⁶ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 118.

¹⁷ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 171.

¹⁸ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 117.

¹⁹ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 118-119.

²⁰ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 141.

²¹ İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 210.

²² İbn Kesîr, *Bidâye*, V. 272.

²³ Süyûtî, *Zeylu Tabakâtül-Huffâz*, s.362; Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, s. 228; Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 185; İbn Hacer, *Dürrü'l Kâmine*'de bir çok muhaddisin hayatı hakkında bilgi verir. Bunun yanında İbn Hacer'in kendisinden ders aldığı hocası Fâtıma binti Halîl el-Hanbelî, Sahîh-i Müslim'i okutan Zeynep Binti Ömer b. el-Kindî gibi sayısız hadisci kadınların da ismini zikretmesi, Zeyla'î'nin hadis ilmiyle çok fazla meşgul olunan bir çevrede yetiştiğini göstermektedir. (Dürrü'l-Kâmine, I.66, 69, 70, 177, 179, 451, 545, II. 110,129,182,207,235.)

Hadis İlmünde Nasbu'r-Râye adlı eseri ile tanınan Zeyla'î Mısıra gelip yerleştikten sonra Kâhîrî nisbetini almış ve aşağıda isimlerini zikredeceğimiz devrinin meşhur alimlerinden ders almıştır. Bir saat bile araştırma yapmaktan ayrılmamış, devamlı bu araştırma işiyle meşgul olmuştur. Hiçbir şey onun araştırma yapmasına engel olmamıştır. Çalışmalarına ara vermeden, Allah'a tevekkül ederek, tembellik yapmadan, ilmî faaliyetlere devam etmiş, hatta emsallerinden bile hadis alma hususunda tekebbür göstermemiştir. Çok geniş bir ilim sahibi olmak için ilim öğrenmeye dört elle sarılmayı, ilmi nerede bulursa onu almayı kendine bir düstur edinmiştir. Bu yüzden büyük bir ihlâsla hazırladığı eseri, hadis hafızları arasında diğer tahrir kitaplarının göremediği bir itibarı görmüştür.²⁴ İlmi çalışmalarındaki faaliyetlerini, Fıkıh ilminde yüksek bir derceye ulaştıktan sonra, Hadis külliyyâtını öğrenmeye kaydırması ve tahrîc çalışmaları yaparken, Zeynüddîn el-İrâkî ile arkadaşlık yapmışlardır²⁵.

1- Hadis İlmindeki Hocaları

a- Necîb Harrânî, Abdullatîf b. İzzüddîn b. Abdülazîz, (744/1343)²⁶

b- Şihabüddîn, Ahmed b. Muhammed et-Tücîbî, İskenderiye müsnedi olarak tanınmaktadır²⁷.

c- el-Hafız Cemaleddîn el-Mizzî, (742/1341), Asrının meşhur hadis imamlarından²⁸.

d- Muhaddis, Hâfız, Şemseddîn ez-Zehebî (748/1347)'dir.

Zeyla'î, Mizzî ve Zehebî gibi, hadis literatüründe fevkalâde önemli eserleri olan, zamanının meşhur iki muhaddisinden ders almıştır. Zeyla'î,

²⁴ Kevserî, Muhammed Zahid, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 17-18.

²⁵ İbn Hacer, *Dürrü'l-Kâmine*, III. 417; Süyûtî, *Zeylu Tabakâtî'l-Huffâz*, s.362; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, İst. 1971, II. 2036, Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, s. 228-229. Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 186, Şevkânî, *Bedru't-Tali*, I. 402. (Zeyla'î ile İrâkî'nin arkadaşlığı, Zeyla'î'nin İrâkî'ye yol göstermesi ve birbirlerinden yardımlaşmaları şeklinde izah edilebilir.)

²⁶ Ebu'l-Meâlî, *Vefeyât*, Beyrut, 1402/1982, I. 446-447.

²⁷ Süyûtî, *Zeylu Tabakâtî'l-Huffâz*, s. 362; İbn Fahd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 129.

²⁸ Zeylâî, Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Râye li Ehadîsi'l-Hidaye*, 1393/1973 by. trs. I. 59, 247, III. 162, 207, 410. (Bundan sonra Nasbu'r-Râye'ye atıflar Zeyla'î şeklinde yapılacaktır.)

birçok kimseye nasib olmayan bu iki alimden ders alma şerefine nail olmuştur.

2- Diğer Hocaları

a- Şihâbüddîn, Ahmed b. Muhammed b. Kays el-Ensârî, Kâhire ve İskenderiye fakîhidir.

b- Şafîî şeyhlerinden, Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Adlân,

c- Ebu'l-Fettûh, Celâleddîn Ali b. Abdülvehhâb b. Hasen b. İsmâil b. Muzaffer b. el-Furât el-Cezîrî,

d- Takıyyüddîn, Abdürrezzâk b. Abdülaziz b. Musa el-Lahmî el-İskenderî,

e- Taceddîn, Muhammed b. Osman b. Ömer b. Kâmil el-Kârimî el-İskenderî.

f- Cemâleddîn Abdullah b. Ahmed el-Bûrî el-İskenderî²⁹

g- Kadı Alâeddîn et-Türkmânî (750/1349)

h- Fahreddîn Osman b. Ali ez-Zeyla'î (743/1342)

ı- İbni Ukayl, Abdullah b. Abdurrahman³⁰

i- Muhibbüddîn, İbni Alâeddîn Konevî³¹

j- Ahmed b. Abdulazîz b. Ahmed el-İskenderî (754/1353)³²

Yukarıdaki alimlere bakıldığı zaman, Zeyla'î'nin kendisini çok iyi yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Hadis Literatürüne büyük bir vukûfiyeti olan Zeyla'î'nin *Nasbu'r-Râye*'sine baktığımız zaman, O'nun hadis ilminin üsûl ve fîrûu hakkında ne kadar ilim sahibi olduğu görülmektedir.

²⁹ Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*, s. 362, İbn Fahd, *Lahzu'l-Elhâz*, s. 129.

³⁰ İbn Hacer, *Düreru'l-Kâmine*, III, 417, Zeyla'î II. 259, Suyûtî, *Zeylu Tabakâti'l-Huffâz*, s. 362; İbn Fahd, *Lahzu'l-Elhâz* s. 129; Şevkânî, *Bedrut-Tâli*; I. 402;

³¹ Zeyla'î, I. 253; İbn Kesîr, *Bidâye*, IV. 147.

³² İbn Hacer, *Düreru'l-Kâmine*, I. 173.

3- Talebeleri

O'nun talebeleri hakkında geniş bir bilgi bulamadık. Sadece Nasbu'r-Râye'yi O'ndan rivayet eden, hafız Şemseddîn Muhammed b. el-Cezerî el-Mukriî, O'nun talebesi olarak bilinmektedir.³³

4- Yetiştirdiği İlim Dalları

Fıkıh, Usûl, Nahiv, Arapça ilimlerinde üstün bir yeri vardır³⁴. Ayrıca tasavvufia da ilgilenmiştir³⁵. Zeylâ'î, aynı zamanda ders okutmuş ve fetvâlar da vermiştir³⁶. Ayrıca, Keşşâf'a yaptığı tahrîc ve Nasbu'r-Râye'de tefsir ilminin konusu olan meselelere temas etmesi veya hadislerdeki hükümlerle ilgili ayetlerin tefsirinden de istifade etmesi, tefsir ilminde de Zeylâ'î'nin bir hayli birikiminin olduğunu göstermektedir.³⁷

Zeylâ'î, gerçekten islâmî ilimlerin bir çoğunda kendisini yetiştirmiştir. Bu birikimini de *Nasbur-Râye*'de ortaya koymaya çalışmıştır. Bu, *Nasbur-Râye*'de apaçık gözükmemektedir. Eserini okuyan herkes O'nun ilmî kariyerini teslim etmek zorunda kalacaktır. Biz bu yöndeki misalleri ileride değerlendireceğiz. Şimdilik kısa bir değerlendirme ile yetiniyoruz.

C- ESERLERİ

1- Muhtasarı Şerhi Meânîl-Âsâr:

Ebu Câfer et-Tahâvî'nin (321/933) *Şerhu Meânîl-Âsâr* adlı eseri üzerine yapılmış bir ihtisar çalışmasıdır. Tahâvî bu eserinde, hadislerde ihtilaflı olanlarını ele almıştır. Ahkâm hadislerinin delil olma yönünden

³³ Şakâik-i Numâniye Zeyli'nden. O'nun bir müddet Mekke'de bulunduğu ve orada Osmanlı ulemasından, Şeyh Bedreddîn Mahmud b. İsrâîl'in, kendisinden ders aldığı anlaşılmaktadır. (Şakâik-i Numaniye ve Zeylleri. Nev'izâ de Atâî, (Nşr. Abdülkadir Özcan), İst. (1409)-1989, I. 71-72.)

³⁴ İbn Tağriberdî, *Nücûmu'z-Zâhire*, XI. 10. Birçok ilim dalında üstün olduğunu ve bu ilim dallarında eser verdiğini söyleyen İbn Tağriberdî, eserleri hakkında bilgi vermemiştir.

³⁵ İbn Tağriberdî, *Nücûmu'z-Zâhire*, XI. 10.

³⁶ Benûrî, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 7.

³⁷ Zeylâ'î, I. 70, 327; III. 197, 426; IV. 166, 199, 326.

değerini ve onlardan çıkarılan hükümlerin değerlendirmelerini yapar. Zeylâ'î bu eseri ihtisar etmiştir. Bu yüzden de bu konudaki birikimini *Nasbu'r-Râye*'de kullanmıştır.

Zeylâ'î'nin ihtisarının yazmaları, Ezher, Revâku'l-Etrâk'ta³⁸ ve İstanbul, Köprülü Kütüphanesi'nde 66 numaralı kayıtla mevcuttur.

2- Kitabu'l-İsâf bi Ehâdîsi'l-Keşşâf:

Cârullah ez-Zemahşerî'nin (538/1143) el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzî'l adlı tefsirinin hadislerinin tahracidir. Bu eseri İbni Hacer (852/1448), el-Kâfi-Şâff fi Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf adı ile telhîs etmiştir. Zemahşerî'nin kaydettiği fakat Zeylâ'î'nin dikkatinden kaçan merfû hadisleri de alıp bunların da tahrîcini yapmıştır. Zeylâ'î'nin kasten veya sehven terkettiği mevkuf hadisleri de alıp bunlara işarette bulunmuştur³⁹. Eserin yazmalarından biri, Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 549 numaralı, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de 132 numaralı kayıtla mevcuttur. Tahrîcü'l-Ehâdis ve'l-Âsâri'l-Vâkıa fi Tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî adıyla, Sultan b. Fahd et-Tubeyşî'nin tahkîki ile 1414-1994'de IV. cilt halinde Dâru İbn Huzeyme tarafından basılmıştır. Eserin tümünü elde edemediğimiz için geniş bilgi veremiyoruz. Ancak bize ulaşan muhakkikin mukaddimesinden 1570 hadisnin tahrîcini yaptığını, Nasbu'r-Râye'de olduğu gibi hadislerin tenkidini yaptığını, Zemahşerî'ye itikâdî konularda itirazlarda bulunduğunu ve tahrîcinde hemen hemen Nasbu'r-Râye'deki metoda yakın bir metod izlediğini anlıyoruz.⁴⁰

3- Tahrîcü Ehâhîsi'l-Hulâsa

eş-Şeyhu'l-İmâm, İftihâruddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdurreşîd el-Buhârî'nin (542/1147) *Hulâsatül-Fetâvâ* adlı eserinde geçen hadisler için

³⁸ Benûrî, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 8.

³⁹ Zeylâ'î, III. 197, IV. 326; Serkîs, Yusuf Elyan, *Mu'cemu Matbuâtî'l-Arabiyye*, I. 988; Zirikî, Hayreddin, *A'lâm*, IV. 147. Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, II. 2036, Kehhâle, Ömer Rıza, *Mucemu'l-Müellifîn*, II. 307 Brockelmann, *GAL*, I. 346, *SUPL*, I. 509, 646.

⁴⁰ Tahrîcü'l-Ehâdis ve'l-Âsâri'l-Vâkıa fi Tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî, Mukaddime I. 9-13.

yaptığı tahrîc çalışmasıdır⁴¹. Hulâsatül-Fetâvâ'nın bir yazması, Süleymâniye, Yeni Câmi 610/2 de kayıtlıdır⁴².

4- Nasbu'r-Râye li Ehâdîsi'l-Hidâye

Mergînânî'nin (593/1196) *el-Hidâye Şerhu Bidâyetil-Mübtedî* adlı eserindeki hadislerin tahrîcidir⁴³. Üzerinde çalıştığımız eserdir.

Zeyla'î, mesâisini, yaşadığı dönemin hadis edebiyatının büyük bir bölümünü oluşturan, Tahrîc Edebiyatı içinde müteala edilen eserlerini meydana getirmek için kullanmıştır. Eserlerinden *Nasbur-Râye*, devrine kadar yapılan çalışmaların en geniş ve en güzel olanıdır. Eserin yazmalarının, Hindistan'da el-Mektebetüs-Saîdiyye, Mektebe-i Abdulvehhâb ed-Dehlevî, Mektebül-Haram el-Mekkî, Kalkutta'da birer ve Mektebe-i Dârul-Kütübül-Mısriyye'de iki adet nushası vardır.⁴⁴ Eserin yazmalarından iki tanesi de İstanbul'da Millet Kütüphanesi, Feyzullah Efendi'de 287 numaralı kayıtla, Ragıp Paşa'da 453 numaralı kayıtla mevcuttur.

Eserin tahkikli baskısı, es-Seyyid Ahmed Rıza Becunnûrî'nin başkanlığını yaptığı, Muhammed Zâhid el-Kevserî, Muhammed Enver el-Keşmirî, Şebbîr Ahmed el-Osmanî, Muhammed Yusuf Kâmilfûrî, Muhammed Yusuf el-Benûrî'nin de üyesi oldukları "Meclisül-İlmî" tarafından tahkikli olarak Kahire'de 1938 yılında basılmıştır. Bu baskıya Meclisül-İlmî'nin dipnotları ilavesi vardır. Daha sonra eserin muhtelif baskıları yapılmıştır. 1393/1973 yılında IV cilt halinde basılmıştır. İlk baskısı Leknev'de 1301/1883 yılında yapılmıştır. Eserlerinden, Zeyla'î'nin hadis ilimleri sahasında kendini iyi yetiştirmiş ve bu sahada adının zikredilmesi gereken bir alim olduğu görülmektedir.

⁴¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I. 718. Mubârekfûrî, *Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezi*, trs. by. II. 286.

⁴² Brockelmann, *GAL*, I. 374. 462, *SUPL*, I. 640.

⁴³ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*, I. 2036. Zirikli, A'lâm, IV, 147, Şevkânî, *Bedrut-Tâli*, I. 402. Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, I. 307. Serkis, Yusuf Elyan, *Mu'cemu Matbuâtî'l-Arabiyye* I. 88, Brockelmann, *GAL*, I. 346, *SUPL*, I. 509, 646.

⁴⁴ Benûrî, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, 64.

BİRİNCİ BÖLÜM

TAHRÎC ÇALIŞMALARI VE NASBU'R-RÂYE'NİN HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Nasbu'r-Râye, Hadis Edebiyatı'nın bir türü olan Tahrîc Edebiyatı içinde *mutalâa* edilir. *Nasbu'r-Râye*'nin Hadis Literatürü'ndeki yerine geçmeden önce Tahrîc, Tahrîc Edebiyatı ve Tahrîc çalışmalarının sebeblerini incelemek yararlı olur.

A-TAHRÎC VE TAHRÎC ÇALIŞMALARI

1- Tahrîc'in Lügat ve Istılah Manaları:

Tahrîc, تَفْعِيل; h.r.c kökünden türetilmiş bir kelime olup bâbından masdardır.

Tahrîc; sözlükte, birşeyi dışarı çıkarmak, açıklayıp izhar etmek, meranın bir kısmını otlayıp bir kısmını terk etmek, alacalı yapmak, işi değişik ve çeşitli şekilde yapmak¹, ilim ve sanatta öğrenciyi yetiştirmek² anlamlarına gelir.

Tahrîc kelimesi birçok manalarda kullanılmıştır.

a- **İstinbât:** Delille açıklama, istihraç, hüküm çıkarma³.

b- **Tedrîb:** Bir kimseyi bir hususta yetiştirme.

c- **Tevcîh:** Bir yönüyle herhangi bir meselenin açıklanması⁴.

Aynı kökten şu terimler de kullanılmıştır.

Mustahrec: Herhangi bir kimsenin, meşhur bir hadis kitabının hadislerini sırasıyla ele alarak, kendine ulaşan isnadla vermek suretiyle

¹ Mu'cemu'l-Vesit, Kahire, 1980, I. 224.

² Firûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, Mısır, 1353/1935, II. 184.

³ Abdurraûf el-Münâvî, *Feyzü'l-Kadîr Şerhu Câmiu's-Sağîf*, Beyrut, 1391/1972, I. 20.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II. 1125.

meydana getirdiği bu yeni kitaba delalet etmek üzere kullanılır. Ebu Bekr el-İsmâîlî'nin (371/981), *el-Mustahrec Ale's-Sahîhayn*'ı gibi.

Mahreç: Hadisin geldiği yere, yani onun ravisine delalet etmek üzere kullanılır.

İhrâç: Bir hadisi, isnadı ile birlikte herhangi bir kitapta îrâd etmek manasında kullanılır⁵.

Muhaddisler, tahrîcle ilgili olarak şu ıstılahları da kullanırlar. (هذا حديث (اخرجه البخاري) “Bu hadis, kaynağı bilinen bir hadistir”, (عرف مخرجه) “Bu hadisi Buhârî kitabında (sahihinde) tahrîc etmiştir.” Bu sözün manası; Buhârî, bu hadisin tarîklerini insanlara açıkladı ve bildirdi demektir⁶.

İstilah manası ise, senedi ile birlikte, hadisin yazılı olduğu asıl kaynaktaki yerini göstermektir. Bir başka ifade ile, değişik ilim dallarına ait eserlerdeki hadislerin, tasnif devri hadis kaynaklarındaki yerine işaret etmek ve bu hadislerin sıhhat durumlarını incelemektir. Bir kitapta bulunan hadisleri isnadları ile birlikte çıkarmak ve her hadisin, varsa diğer isnadlarını göstererek sıhhatlerine işaret etmektir⁷.

2- Muhaddislere Göre Tahrîc

Tahrîc kelimesi, hadis âlimlerince, zamanın akışına göre değişik anlamlar kazanmıştır. Bunları aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz.

a) Bir Hadisi İsnadı ve Tarîkları ile Birlikte Zikretme: İbni Salâh (643/1245), hadis alimlerinin tasnifte iki metodunun olduğunu kaydeder. Birincisi, *Ale'l-Ebvâb* (fıkıh bablarına göre) tasniftir ki, ihtiva ettiği fikhî hükme göre hadisin tahrîc edilmesidir. İkincisi ise; *Ale'l-Mesânid* (hadisin senedindeki ravilerin isimlerine göre) tasnif şeklidir. Bu tasnif çeşidinde de her

⁵ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 418.

⁶ Mahmut et-Tahhan, *Usûlu't-Tahrîc*, Riyad, 1983, s. 10.

⁷ Tahhan, *Usûlu't-Tahrîc*, s. 12; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 419; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 213; Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s. 147.

sahabînin hadisleri, konuları farklı da olsa o sahabenin isminin altında toplanır⁸.

b) Hadisin Rivâyetlerini Hadis Kitaplarından Tahrîc Etme: Sehâvî (902/1494); ‘Tahrîc; muhaddisin, hadisleri cüzlerden, şeyhlerden (şifahi olarak) ve kitaplardan çıkarıp ortaya koyması ve kendi rivayetiyle veya akranlarının yahut şeyhlerinin rivayetiyle sevk etmesidir,” der.

c) İşaret etme: Hadisin asıl kaynaklarına işaret etmek, müelliflerden o hadisi rivayet edenlere işaret etmek manasınadır⁹.

3- Tahrîc Çalışmaları ve Buna Duyulan İhtiyaç

Hadis Edebiyatı’nın, *Ezber, yazı, tedvîn ve tasnif* devirlerini geçirmiş olduğunu daha önce belirtmiştik. Tasnif devrinde hadisler için anakaynak olan birçok eser tasnif edilmiştir. Bu devir h. V. asrın sonlarına kadar devam etmiştir. V. asrın sonlarından itibaren yapılan çalışmalarda, hadisler yalnızca ilk ravileri ile alındıkları kaynaklar belirtilerek yazılmıştır.

Bu devirde tasnif edilen eserlerin en mühim olanlarından birkaç misali şöyle sıralayabiliriz. **Ed-Deylemî** (509/1115)’nin “*Firdevsu’l-Ahbar*”ı, **el-Begâvî** (516/1122)’nin “*Mesâbihüs-Sünne*”si, **İbnu’l-Esîr el-Cezerî** (606/1209)’nin “*Câmiül-Usûl*”ü, **el-Münzirî** (656/1258)’nin “*et-Tergîb ve’t-Terhîb*”i, **en-Nevevî** (676/1277)’nin “*Riyâzü’s-Sâlihîn*”i ve bunlar gibi birçok eser, günümüze kadar yazılagelen hadis kitapları. Bunların tümü, hadisleri senedsiz olarak yazılan eserlerdir.

H. V. asrın sonlarından itibaren senedsiz olarak hadis nakletme geleneği yalnızca hadise dâir eserlere münhasır kalmayıp, diğer ilim dallarının kaynaklarında da sürdürülmüştür. Muhtelif İslamî ilimlere dâir eser yazan bilim adamları, bilhassa kelamcılar, müfessirler, usûlcüler, fakihler, mutasavvıflar ve lügatçılar, çoğu kez delil olarak kullandıkları hadislere

⁸ İbnu’s-Salâh, *Ulûmu’l-Hadis*, Medine, 1972, s. 228.

⁹ Tahhan, *Usûlât-Tahrîc*, s. 11.

kaynak göstermemişlerdir. **Fahreddîn er-Razî** (606/1210)'nin "*Mefâtîhu'l-Ğayb*" isimli büyük tefsiri bu gruba giren altıncı asrın örnek bir eseridir.

İlk devir kaynaklarında senedi ile birlikte yer almamış ifadelerin, hadis olarak kaydedilmesi temâyülü, hadisler adına endişeler doğurmuş ve bu durum, hadisleri senetsiz olarak kaydeden ciddi eserlerin töhmet altında bırakılmasına yol açmaya başlamıştır.

Hadis ilmi ile meşgul olan İslam âlimleri, ortaya çıkan bu durum karşısında, yeni bir çalışma sistemi geliştirerek ciddî eserlerdeki hadisleri vesikalandırma cihetine gitmişlerdir. İşte, bir eserde bulunan hadislerin, senedini, kaynağını ve sıhhat derecesini tesbit etme şeklinde kendini gösteren bu neviden çalışmalara "**Hadislerin tahrîci**" (*Tahrîcu'l-Ehâdis*) adını vermişlerdir.

Akâid, fıkıh, tefsir, tasavvuf, hadis ve mevîze gibi konulara dâir meşhur eserlerin, hadis kaynakları açısından araştırmaya tabi tutulmaları, bu eserlerde yer aldığı için halk nazarında gerçekten hadis olarak kabul görme şansına sahip, zayıf hatta uydurma hadislerin gerçek durumları ile ortaya konulması sonucunu verecektir. Araştırma konusu eserlerin, kullandıkları deliller açısından asıl değerlerini de tesbit etmek anlamına gelen bu çalışmalar, netice itibarıyla müslümanları ve onlardan da önce sünneti korumak demektir. Bu bakımdan tahrîc çalışmalarının önemi büyüktür.

Tahrîc çalışmalarının ortaya çıkışı ile ilgili olarak **Irâkî** şöyle der: "Daha önceki alimlerin âdeti; eserlerine aldıkları hadisler hakkında, kimlerin (söz konusu) hadisleri eserlerine aldığını, sahih ve zayıflığını açıklamaksızın susmaktır. Hadis imamlarından bile olsalar, hadislerin kaynaklarını açıkladıkları çok nadirdir. Ne zaman ki Nevevî (676/1277) geldi ve O, bu

hususları - yani hadislerin kimlerin eserinde olduğunu, sahihlik ve zayıflık derecelerini- açıkladı.”¹⁰

Bazı şârihlerin, ele aldıkları hadisin kaynaklarına müellif adı veya kitap adı olarak işaret etmiş oldukları için onları da bir çeşit tahrîc edebiyatı kabul etmek mümkündür¹¹.

Tahrîc çalışmaları çoğunlukla tasnif devrinden sonraki eserler üzerinde yapılan çalışmalardır. Az da olsa tasnif devri eserlerinde de örnekleri görülmektedir. Bunlar tarif ettiğimiz tahrîc çalışmalarından biraz farklıdır. el-**Beyhakî** (458/1066)’nin, **İmam Şafî** (204/819)’ye ait “*el-Ümm*” isimli kitabı üzerine yaptığı “*Tahrîcû Ehâdisi'l-Ümm*” isimli eseri ile **Zeynüddîn el-İrâkî** (806/1403)’nin, **et-Tirmizî** (279/892)’nin çeşitli konulardaki hadisleri üzerine yaptığı çalışması ve muâsır yazarlardan **Tahîr Muhammed**’in “*Tahrîcu Ehâdisi'l-vâride fî müdevvenet-i Mâlik b. Enes ve Tahkikuhû*” adlı çalışması, hadisleri sıhhat açısından değerlendirmeleri yönüyle tahrîc çalışmaları sayılabilir¹².

Halk arasında itibar görmüş eserlerdeki hadislerin sıhhat derecesini ortaya koymak ve bu eserleri töhmetten kurtarmak gayesiyle tahrîc çalışması yapılmıştır. Tahrîc çalışmalarının, muteber eserlerin ihtiva ettikleri hadisler açısından güvenilirliklerini tesbit etme amacıyla ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır.

4- Tahrîc Çalışmalarında Takip Edilen Usuller

Tahrîcin anlamı, muhaddislere göre tahrîc ve tahrîc çalışmalarına duyulan ihtiyaç hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, tahrîc çalışmalarında takip edilen usuller hakkında da şunlar söylenebilir. Her kitap müellifinin

¹⁰ Münâvî, *Feyzû'l-Kadîr*, I. 21.

¹¹ Tahhan, *Usûlûl-Tahrîc*, s. 144; Yardım, *Hadis II*, s. 108, 109; Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 213; Mahmut Denizkuşları, *Tahrîc Çalışmaları ve et-Tefsîru'l-Kebîr'de Hadis*, 1989, (Basılmamış Tahrîc Çalışması) s. 36-37.

¹² Denizkuşları, *Tahrîc Çalışmaları*, s. 38.

kendisine has bir çalışma ve kitabını tertip usûlü vardır. Her ilim dalında verilen eserler için o ilim dalına ait ayrılmaz bir parça olabilecek bir kaide ve muhteva özelliği vardır. Her eserin dil ve şekil bakımından ayrı özellikleri bulunmaktadır. Elbetteki tahrîc çalışmalarının da belli başlı özellikleri, unsur ve şekillerinin olması da pek tabiidir. Bunlara da kısaca temas etmek, konumuz açısından uygun olacaktır.

Tahrîc çalışmalarında temel unsur, tahrîci yapılan hadisin anakaynağının, hadisin senedinin veya ravisinin ve hadisin sıhhat derecesinin belirtilmesidir. Bunun yanında her alimin kendine hâs, kendisi için çerçevesini oluşturduğu bir çalışma usûlü ve tekniği vardır. Bunları belli başlı gruplar halinde şöyle sıralayabiliriz.

a- Sahabe tabakasından, hadisi rivayet eden ravinin bilinmesi yoluyla hadisin tahrîci: Bu daha çok müsnedlerde kullanılmıştır. Ahmed b. Hanbel (241/855)'in *Müsned*'i gibi.

b- Hadisin metninden ilk lafzın bilinmesi yolu ile yapılan tahrîc: Bu şekildeki tahrîc, hadislerin ilk kelimelerinin alfabetik (Hecâ Harfleri) sırasıyla yapılan tahrîcdir. Ziyâeddîn Gümüshânevî (1311/1893)'nin *Râmûze'l-Ehâds* ve Celaleddîn es-Süyûtî (911/1505)'nin *el-Câmius-Sağîr* adlı eserleri gibi. Bunlara *ale 'l-ahruf* tasnif de denir.

c- Hadisin metninden herhangi bir kısmının insanlar arasında dolaşan kelimenin bilinmesi yoluyla yapılan tahrîc ki; Müsteşrik Wensinck'in *el-Mucemu 'l-Müfehres li elfâzi 'l-Hadis-Nebevî (CONCORDANCE)* ve *Miftâhu Kunûzi's-Sünne* adlı eserleri bu grubdan sayılmaktadır. Miftahu Kunûzi's-Sünne, Muhammed Fuad Abdülbakî tarafından Arapça'ya çevrilerek İslam dünyasına kazandırılmıştır.

d- Hadisin konusunun bilinmesi yoluyla yapılan tahrîc; Müstahrecler zevâid kitapları ve sünenlerdir. Bu usulle yapılan tahrîclerde kişinin büyük bir ilmî seviyesinin olması yanında, bu işin zevkine varmış olması da bir

meziyyettir. Ebu Bekir el-İsmâîlî (371/981)'nin *el-Mustahrec Ale's-Sahîhayn*'ı ve Ebu Dâvud (275/888) ve İbn Mâce (273/886)'nin *Sünen*'leri gibi.

e- Hadisin metin ve senedinin durumuna bakarak yapılan tahrîc; *Mevzuat* kitapları bu kısımdan sayılmaktadır¹³. Süyûtî'nin *el-Leâli'l-Masnûa*'sı ve İbnü'l Cevzî (597/1200)'nin *el-Mevzûât*'ı gibi.

Tahrîc çalışmaları yapılırken, ana kaynak kabul ettiğimiz kaynaklar; birinci derecede Kütüb-ü Sitte, Sünenler, Müsnedler, İmam Malik'in Muvatta'ı, Hâkim Neysâbüri'nin *Müstedrek*'i ve Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef*'idirler. İkinci derecede, yukarıda saydığımız eserlere tabi olan sünen kitaplarıdır. Bunlar da şunlardır. Humeydî (219/834)'nin *el-Cem'u Beyne's-Sahîhayn* ve *Etrâf* kitapları gibi olanlar. Üçüncü derecede, hadis ilmi dışında tasnif edilmiş olan eserlerdir. Bu eserler müstakil olarak hadis ile ilgili değildir, ama yer yer hadislerin senedi ile beraber yazıldığı veya hadis hakkında değerlendirmelerin yapıldığı eserlerdir. Kastallânî (686/1287)'nin *el-Mevâhibü'l-Ledünniye*'i gibi. *El-Mevâhibü'l-Ledünniye*, siyerle ilgili bir eserdir. Ancak içinde hadisler de bulunmaktadır. Yine İmam Şafî'nin *el-Ümm*, Taberî (310/922)'nin *Tefsîr*'i ve *Tarih*'i de bu kabîl eserlerdendir. Üç gruba ayırarak zikrettiğimiz eserler dışında da hadis ile ilgili eserler yazılmıştır. Fakat, onlar ana kaynak olarak kabul edilmezler. İbni Hacer'in *Bülûğul-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm* adlı eseri gibi¹⁴

5- Tahrîc Çalışmalarından Örnekler

Önemli sayılabilecek ve hakkında bilgi verebileceğimiz bir kaç eserin ismi ve özelliklerini vermeye çalışacağız.

¹³ Tahhan, *Usûlut-Tahrîc*, s. 40, 69, 92, 108, 148.

¹⁴ Tahhan, *Usûlu't-Tahrîc*, s. 12-14. Tahrîc çalışması yapacak olanlar, tahrîc ve tahrîc çalışmalarının yapıışındaki usullere ait daha geniş bilgiler için Tahha'nın *Usûlut-Tahrîc*'ine bakabilirler.

a- el-Muğnî an Hamlîl-Esfâr fîl-Esfâr fî Tahrîci mâ fil-İhyâ mine'l-Ahbâr

Müellifi Abdurrahman b. Huseyin. el-İrâkî (806/1403)' dir. Gazâlî(505/1111)'nin *İhyâü Ulûmi'd-Dîn* adlı eserindeki hadislerin tahrîcidir. İrâkî'nin *el-Muğnî*'deki metodu şöyledir: Müellif, hadisi “*es-Sahîhayn*”da veya bunlardan birinde bulmuşsa bunlara sadece işaret etmekle yetinmiştir¹⁵. Bu ikisinde bulamayıp, “Kütüb-i Sitte”den herhangi birinde tesbit etmişse ona işaret etmiş¹⁶, diğerlerinde arama ihtiyacı duymamıştır. Eğer “Kütüb-i Sitte”de de bulamamışsa, artık meşhur eserlerden herhangi birindeki yerini göstermiştir¹⁷. Aynı bâbda tekrar edilen hadislerin ilk geçtikleri yerde tahrîcini yapmıştır. Çok az da olsa bir hatadan veya gayeden dolayı hadisi tekrar etmiştir. Bazen de bunu belirtmeyi ihmal etmiştir. “İhyâ”da geçen bir hadisin bir bölümünü, rivayet eden sahabî ve kaynağını zikretmiş, sonra da sıhhat durumunu açıklamıştır. “İhyâ”da bulunan bir hadisi, hadise dair eserlerde bulamamışsa “Onu bilmiyorum” veya “aslı yoktur”¹⁸ (hadis kitaplarında aslı yoktur) demiştir. Ayrıca hadislerin senedinin sıhhat değerlendirmesini belirtir¹⁹.

b- Menâhilü's-Safâ fî Tahrîci Ehâdisi's-Şifâ

Müellifi, *Celâleddîn es-Süyûtî* (911/1505)' dir. Kadı İyâz el-Yahsubî el-Mâlikî (544/1149)'nin *eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûkil-Mustafâ* adlı eserindeki hadislerin tahrîcidir.

Süyûtî'nin, Menâhilü's-Safâ'daki metodu şöyledir: Hadisin sahabî olan ravisi biliniyorsa, “*Enes'in hadisi*” veya “*Ömer'in hadisi*” vs. şeklinde hadisin ravisini yazdıktan sonra onun rivayetiyle hadisi yazar, sonra o lafızla hadisi rivayet eden musannifi -Müslim veya Buharî gibi- yazar. Bunlardan

¹⁵ Abdurrahman b. Hüseyn el-İrâkî, *el-Muğnî*, İst, 1985, I. 57, 74, 106.

¹⁶ İrâkî, *el-Muğnî*, I. 68, 70, 89.

¹⁷ İrâkî, *el-Muğnî*, I. 56, 87, 134.

¹⁸ İrâkî, *el-Muğnî*, I. 63, 248.

¹⁹ Tahhan, *Usûlû't-Tahrîc*, s. 33; Denizkuşları, *Tahrîc Çalışmaları*, s. 43-44.

birinin hadisi tahrîc etmesini yeterli görür. Bunlarda bulamamışsa diğer “*kütüb-i sitte*” veya meşhur hadis kitaplarına işaret eder²⁰. Hadislerin senedlerinin sıhhati konusundaki değerlendirmelerini kaydeder²¹. Bunu *Kutüb-i sitte*’de bulunan hadislerden sonra yapmaz. Ayrıca çok az da olsa, hadisi başka lafızlarla rivayet eden musanniflere işaret eder²².

Tahrîc çalışmalarının en önemlilerinden bir tanesi de bizim üzerinde çalıştığımız, *Nasbu’r-Râye Li Ehâdîsi’l-Hidâye* adlı, Cemâleddîn Abdullah b. Yusuf ez-Zeyla’î’ nin eseridir.

Tahrîc, tahrîc çalışmaları, tahrîc çalışmalarına duyulan ihtiyaç, tarihi gelişimi ve tahrîc çalışmalarında takip edilen metodları zikrettikten sonra Zeyla’î’nin *Nasbu’r-Râye Li Ehâdîsi’l-Hidâye* adlı eserinin Hadis Literatürü’ndeki yerini ele alacağız.

B- NASBU’R-RÂYE’NİN HADİS LİTERATÜRÜNDEKİ YERİ

Nasbu’r-Râye, Hanefî mezhebinin önemli fıkıh kaynaklarından *el-Hidâye*’nin hadisleri üzerine yapılmış olan bir tahrîc çalışmasıdır. Zeyla’î’nin hadisciliğine geçmeden evvel, *Nasbu’r-Râye*’nin ilmî kıymetinin ve onun hadis literatüründeki yerinin açıklanması, meselenin anlaşılmasında önemli bir yer tutacaktır. Bu bakımdan onun özelliklerinden biraz bahsetmek gerekir. Bundan önce de, Nasbûr-Râye’nin temeli olan *el-Hidâye* ve müellifi hakkında biraz bilgi vermek yerinde olur.

1- el-Hidâye ve Değerlendirilmesi

a. el-Hidâye

el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedi, Hanefî fikhına dair ve hanefilerce muteber sayılan İslam fikhının önemli kaynaklarından biridir. Eserin müellifi,

²⁰ Süyûtî, *Menâhîlu’s-Safâ*, Beyrut, 1408/1988, s. 74, 80, 82.

²¹ Süyûtî, *Menâhîlu’s-Safâ*, s. 110, 152, 167.

²² Süyûtî, *Menâhîsu’s-Safâ*, s. 146, 166, 185, 220 (Bu eser, eş-Şeyh Şemmîr, el-Kâdî’nin tahkiki ile matbu olan kitaplardaki yerlerine işaret eden dipnotların ilavesiyle, 1988’de Beyrut’da basılmıştır)

Şeyhul-İslam, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Abdülcefil, Burhaneddîn el-Merğînânî (593/1196)' dir. Usûl, fıkıh, tefsir gibi ilimlerde kendisini yetiştirmiştir. Fıkıh alimleri içinde Tercih Ashabı'ndan sayılır.²³

Merğînânî, imam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (183/799)'nin “*el-Câmius-Sağîr*”i ile Ebu'l-Hasen el-Kudûrî (428/1038)'nin “*el-Muhtasar*” adlı eserlerini bir araya toplamıştır. Eserleri bir araya getirirken tertibinde “*el-Câmius-Sağîr*”in tertibini tercih etmiştir. İkisini bir araya getirmek suretiyle meydana getirdiği yeni esere “*Bidâyetü'l-Mübtedî*” adını vermiştir. *el-Câmius-Sağîr* ve *el-Muhtasar*'da bulunmayan bir takım yeni konuları da ilave etmiştir. Bu eserine kendisi bir şerh yazmış, “*Kifâyetü'l-Müntehî*” adını vermiştir. Daha sonra da ihtisar ederek “*el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî*” ismini vermiştir.²⁴

Hidâye üzerine birçok şerh çalışması yapılmıştır. İlk çalışmayı Hüsameddin (Hasen b. Haccac) es-Sıgnakî (711/311), “*en-Nihâye Şerhu'l-Hidâye*” adıyla yapmıştır. Hidâye üzerine yapılan bu ilk şerh çalışması, O'nun üzerine yapılmış en geniş ve en kapsamlı çalışma olarak kabul edilir.²⁵ Diğer çalışmalardan önemli sayılanlardan iki tanesi de; Kivâmüddîn el-İtkâkî (758/1357)'nin “*Gâyetü'l-Beyân ve Nâdiretü'l-Efrân*” adlı eseri ile Kivâmüddin el-Kâkî'nin “*Mirâcü'd-Dirâye*” adlı eserleridir. Altmışdan fazla şerh ve haşiyesi vardır.

Hidâye üzerine tahrîc çalışmaları da yapılmıştır. Hafız Abdülkadir el-Kureşî(775/1373)'nin “*el-inâye fî tahrîci ehâdisi'l-Hidâye*” ve²⁶ Alâeddîn Alf

²³ Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, Musul. s. 101; Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, I. 228; Leknevî, *Fevâidül-Behiyye*, s. 141; Benûrî, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 16.

²⁴ Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn* I. 228; Leknevî, *Fevâidül-Behiyye*, s. 62.

²⁵ Taşköprüzâde, *Tabakâtü'l-Fukahâ*, s. 119. Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, s. 62.

²⁶ el-İnâye'nin Süleymaniye kütüphanesinde, Yenicami 261 ve Fatih, 1112 de kayıtlı iki nüshası vardır.

b. Osman el-Mardînî (750/1349)'nin "*el-Kifâye fî marifeti Ehâdîsil-Hidâye*" adlı kitaplarıdır.²⁷

Hidâye, muhtelif yerlerde defalarca basılmıştır. "Kalkûta 1234, Kâzân 1888, Bombay 1279 (el-Vikaye ile), Leknev 1876, 1881, 1304 (Abdülhay Muhammed'in şehiyle), Muhammed b. Abdülhalîm'in şerhiyle: Kampur 1289-1290, Leknev 1314, Muhammed Hasan Sanbhalî'nin haşiyesiyle: Leknev 1901, Muhammed Abdülhayy'ın haşiyesiyle: Delhi 1306, 1328, 1331, Kahire 1282. Gulam Yahya Han'ın Farsça tercümesi notlarla birlikte: Kalkûta 1807, Leknev 1874. İngilizce tercümesi: Charles Hamilton, The Hedaya, London 1791, 1870, Lahor 1957.²⁸ 1384/1965 ve 1410/1990 yılında Beyrut'ta iki ayrı baskısı yapılmıştır. İstanbul'da da Edâ Neşriyat tarafından 1991 yılında bir baskısı yapılmıştır.

Hidâye, Türkçe'ye de tercüme edilmiştir. Türkçe'ye ilk tercümesini Hasan EGE yapmış olup 1982 yılında İstanbul'da basılmıştır. Ahmet Meylanî tarafından yapılan tercümesi ise 1991'de yine İstanbul'da basılmıştır.

b. Hidâye'nin Değerlendirilmesi

Hidâye'nin bir fıkıh kitabı olduğu daha önce belirtilmişti. Bu başlık altında Hidâye; *Nasbu'r-Râye* veya *Zeyla'î* açısından değerlendirilecektir. Hidaye'de, fıkıh kitabı olmasına rağmen birçok hadis vardır. Bu hadisler merfû, mevkûf ve maktû' olmasına bakılmaksızın, senedleri de zikredilmeden yazılmış olan hadislerdir. "Resûlullah'dan şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir." "Resulullah'dan şöyle rivayet edilmiştir" gibi. Mergînânî, fıkıhçı olduğu için hadis ilminin teknik konularına ait meselelere hiç yok denecek kadar az girmiştir. Sadece hadis ve diğer kavilleri nakletmekle yetinmiştir. Hidaye'nin, hadislerle ilgili noktalarda zayıf kaldığı görülmektedir. Misal olması bakımından bir kaç nokta örnekler verilerek anlatılacaktır.

²⁷ Kasım b. Kutluboğa, *Münyetü'l-Elma'î*, 1369/1950, s. 9; Hidâye üzerine yapılan diğer çalışmalar için bakınız, Katib Çelebi, *Keşfüz-Zûnûn*, II. 2031-2039.

²⁸ Ahmet Özel, *Haneft Fıkıh Alimleri*, Ankara, 1990, s. 57-58.

Mergînânî, mevkûf hadisleri (sahabe kavillerini), Resûlullah'dan rivayet edilen merfû hadisler olarak vermiştir. Mergînânî, “Nebî (s.a.v.)’den, Cuma namazı, teşrik tekbîri, fıtır ve kurban bayramı namazları, ancak bir şehirde vâcibdir.” dediği rivayet edilmiştir der. Zeyla ‘î, bu hadisi merfu olarak bulamadığını ve onun Hz. Ali’ye ait bir mevkûf olduğunu söylemiştir²⁹

Bunun gibi, Hz. Peygamberin merfu‘ hadislerinden bir kısmını sahâbî kavli (Mevkûf) olarak zikretmiştir. Mergînânî “Sûtre sağ veya sol tarafa konur. Bu konu da birçok eser varid olmuştur.” der. Zeyla‘î ise, Mergînânî’nin, bu sözüyle, Ebû Dâvud’un Sünen’inde zikrettiği Ali b. Ayyaş’ın hadisine işaret ettiğini belirterek, bu sözün hadis olduğunu söyler.³⁰

Mergînânî, bazen Resûlullah’ın (s.a.v.) fiileri için, onların sahîh olmadığını söyler. Meselâ; “Resûlullah’dan yağmur duasına çıktığı rivayet edildi. Fakat, o rivayette namaz kıldığı konusunda bir şey zikredilmedi.” gibi. Buna karşılık Zeyla‘î, “Resûlullah’ın (s.a.v.). İstiska’ya (yağmur duasına) çıktığının ve o yağmur duasında namaz kıldığının” hem sahîh hem de sabit olduğunu söyler. “Ondan (Resûlullah’dan) bu konuda birşey zikredilmemiştir.” sözü doğru değildir. Bilakis Resûlullah (s.a.v.), yağmur duasına çıktı, namaz kılma şeklinde bir rivayet yoktur. Namaz kıldığının ifade edilmediği bir rivayet bulunmaz. Birşeyin zikredilmemesi onun olmadığını göstermez.” Bu son söylediği, “bir şeyin zikredilmemesi onun olmadığını göstermez” sözüne misal olarak bir de rivayet yazar. Zeyla‘î burada, Mergînânî’nin yoktur dediği yağmur duasındaki namazın, var olduğunu, rivayetlerle ortaya koymuştur.³¹

Hidâye sahibi, hakkında bâtil, aslı yoktur denilen bir takım kavilleri, “Gündüz namazları gizli okunan namazlardır” gibi ve tarihi olaylara uymayan haberleri de delil olarak kullanmıştır. Mergînânî, “Resulullah’ın (s.a.v.) Ebû

²⁹ Burhaneddîn el-Mergînânî, el-Hidâye Şerhu Bidâyeti’l-Mübtedî, İst., 1991, I. 82; Zeyla‘î, II. 195.

³⁰ Mergînânî, I. 63; Zeyla‘î, II. 83

³¹ Mergînânî, I. 88; Zeyla‘î, II. 238-242, 248, IV. 85.

Dücâne'nin cenaze namazını kıldırıldığını ve onu mezara koyarken "Bismillah ve alâ milleti resûlillah" dediğini nakleder. Zeyla'î ise, Ebû Dücâne'nin Resulullah (s.a.v.)'den sonra, Ebû Bekir devrinde hicrî XII. yılında vefat ettiğini tesbit etmiştir.³²

Bunun yanında, Zeyla'î'nin hadislerden sonra kullandığı, "*Garîbun*" veya "*Garîbun cidden*" ifadeleri ile sıfatlandığı hadisleri de, Mergînânî'nin yoğun olarak kullandığı görülmektedir.³³

Hidâye sahibinin hadisci olmadığını söylemiştik. Buna rağmen zaman zaman hadisciye ilgilendiren konularda da söz söylediğini görüyoruz. Telbiye ile ilgili olan hadis için Mergînânî, bu hadis ittifakla rivayet edilmiştir der. Zeyla'î, Mergînânî'ye hadisin ittifakla rivayet edilmediğini söyliyerek itiraz eder.³⁴

Zeyla'î'nin, "Hidâye'nin Şâfiîlere ait bir nüshasında şu da yer almaktadır" ifadesinden, Hidâye'nin Şâfiîler tarafından da kaynak olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁵ Hidâye'nin Hanefîleri aşp, diğer mezhebler tarafından kaynak olarak kullanılması onun için önemli bir özelliktir.

Bunun yanında diğer mezheblere ait görüşleri zikreden Mergînânî, görüş sahiblerini bazen hatalı olarak zikreder. Mesela; yolculukta "Oruçla kendisine zarar vermek istemeyen kimse için iftar daha evladır." sözünü Şâfiî'ye nisbet eder. Zeyla'î, bu görüşün Ahmed b. Hanbel'in görüşü olduğunu söyler.

Bu yazdıklarımızdan şunları anlamak mümkündür. Mergînânî, hadisci olmadığı için ^{صحابة} sahabe kavillerini Resûlullah'a, Resûlullah'ın hadislerini de

³² Mergînânî, I. 53; Zeyla'î, II. 2.

³³ Mergînânî, I. 138; Zeyla'î, III. 20.

Mergînânî, I.59, Zeyla'î, II. 62.

Mergînânî, II. 91, Zeyla'î, III. 305.

³⁴ Mergînânî, I.137, Zeyla'î, III. 23

³⁵ Zeyla 'î, I. 392.

sahabeye nisbet etmektedir. Eseri okuyan kimse, "Resulullah'ın (s.a.v.) şöyle buyurduğu..., şöyle yaptığı rivayet edildi." şeklindeki her ifadenin, Resûlullah'dan gelen bir haberi bildirdiğini zannedebilir. Okuyucu bu hususu unutmamalıdır. Bazen Merğînânî, Hz. Peygamber'den sabit olmamış bir fiil veya sözün, ondan sabit olduğunu ifade eder. Ayrıca Hidâye'de, Zeyla'î'nin sık sık garib dediği hadisler delil olarak kullanılmıştır. Hatta, bazı münekkidler mevzû diye nitelediği hadisleri de bulmak mümkündür.

Hidâye'deki hadislerle ihtiyatla yaklaşılmalı, onda hadis olarak nakledilen her sözün, hadis olamayabileceğinin bilinmesinde fayda vardır. Her sahâbî sözü veya tâbî sözünün de onlara ait olamayabileceğinin göz önünde bulundurulması önemlidir. Burada zikredilmesi gereken diğer bir husus da hadislerin kaynağının İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî (189/804)'nin *el-Câmi'u's-Sağîr* adlı eserinin olmasıdır. Bu yüzden *el-Câmi'u's-Sağîr*'deki hadislerde gözden geçirilmelidir. Bu açıdan bakıldığında *Nasbu'r-Râye*, *el-Câmi'u's-Sağîr*'in hadislerinin de tahrîc ve tenkîdi konumundadır.

Bütün bunlar yanında, Hidâye'nin kendisi ve şerhleri uzun yıllar medreselerdeki Fıkıh derslerinde ders kitabı olarak okutulmuştur.³⁶ Bunun sebebi, Hanefî Fıkıhı hakkında yazılmış olmasının yanında, hadislerle fetvaların içiçe güzel bir şekilde yazılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Hidâye'nin diğer mezhebler tarafından kaynak olarak kullanılması ve hadislerle beraber fetvaların içiçe işlenmesi de onun önemli bir meziyyetidir. Hidâye'yi okuyan kimse aynı zamanda konu ile ilgili hadisleri de okumuş olmaktadır.

2-Nasbu'r-Râye'nin Hadis Literatürü'ndeki Yeri ve Önemi

Nasbu'r-Râye, el-Hidâye adlı fıkıh kitabındaki hadisler üzerine yapılmış bir tahrîc çalışmasıdır. Abdullah b. Yûsuf ez-Zeyla'î'nin *Nasbu'r-Râye* li Tahrîc'i Ehâdisi'l-Hidâye adlı eseri, gerek Hidâye üzerine yapılan tahrîc çalışmaları gerekse diğer tahrîc çalışmaları içinde en iyi, en faydalı ve en geniş

³⁶ Uzunçarşılı, İlmiye Teşkilâtı, s.22,29,43; Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, s. 79.

olanıdır. Çünkü, hadislerin tarâfelerini, birçok sünen kitabındaki yerini bildirmiştir. Cerh ve Ta'dîl imamlarının raviler hakkındaki sözlerini güzel bir şekilde aktarmıştır.³⁷

Nasbu'r-Râye, Hanefî Mezhebi'nin vazgeçilmez ve zengin bir hazinesidir. Bunun yanı sıra diğer mezheblerin de vazgeçilmez bir kaynağı olmuştur. Bütün mezheb alimleri *Nasbu'r-Râye*'den büyük çapta istifade etmişlerdir. Bir çok alim *Nasbu'r-Râye*'yi çalışmalarından uzak tutamamıştır. Bu da Zeyla'î'nin eserinin, bütün mezheblerin konu ile ilgili delillerini de içine almasından kaynaklanan bir özelliğidir. Bu yönüyle hiçbir araştırmacı eserde bir eksiklik olduğunu iddia edemez³⁸.

Eser, öncelikle Hz. Peygamberin (s.a.v.) hadislerine yapılmış çok güzel bir hizmettir. Bu özelliği, Hanefî mezhebinin delillerini ortaya koymak suretiyle yaptığı hizmetin çok çok üzerindedir. Hem hadisciler hem de fıkıhcılar için bir ölçü ve ışık kaynağı olmuştur. Hanefî Mezhebi'ne mensub olan bir kimsenin ihtiyaç duyduğu kadar, bir hadiscinin de *Nasbu'r-Râye*'ye ihtiyacı vardır³⁹. Zeyla'î, mezheb taassubuna kapılmamış, Hidâyenin hükümleri ile ilgili delilleri verirken diğer mezheblerin hükümleri ile ilgili hadisleri de vermekten uzak durmamış, bilakis bu hususta gayret göstermiştir.

Zeyla'î, Hadis İlimleri sahasında bir hizmet verdiği gibi, delillerin senedlerini, senedlerdeki ravilerin cerh ve ta'dilini yapmak suretiyle delillerin sahilik ve zayıflığını da ortaya koymaya çalışmıştır.

Kısaca *Fıkhu'l-hadis'i* ortaya koymuştur. Fıkıhla hadisi içiçe işlemiştir. Fıkhu'l-hadis'in faydasını da ortaya koymuştur.

³⁷ Tahhan. *Usûlû't-Tahrîc*, s. 20.

³⁸ Benûrî, bunu söylemiştir ama. eserde birtakım eksiklikler vardır. Bunlara ileride temas edeceğiz. Bir takım eksiklikler olmasaydı **Kâsım b. Kutluboğa**, zeyl olarak *Mûnyetü'l-Elmai*'yi yazmazdı. Eğer kasıt konularla ilgili hadislerde, diğer mezheblerin delili olanlarını da kitabında yazmasını kastediyorsa bu yönüyle Benûrî'ye hak vermemek mümkün değil. Ancak, kulların yaptığı hiçbir şey tam olamaz. Onda da mutlaka eksiklikler olacaktır.

³⁹ Benûrî. *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 9.

Muteber kaynaklardan hadisleri tahrîc etmiştir. Hadislerin usul bilgileri içerisinde değerlendirmelerini yapmıştır. Hadisleri hem metin hem de sened yönünden, ^{tenkidini} ravilerin zayıflık ve güvenilirliklerini, kendi tabiriyle ravilerin cerh ve tadilini yapmıştır.

Zeyla'î'nin eserinde birçok ricâl ve hadis kitabında bulunmayan bir özellik vardır. Ravilere ait, neseb, künye, nisbet vs. gibi hususiyetleri zikretmiştir. Kendisinden önceki eserlerden, **Ebu Avâne** (316/928), **İbn Huzeyme** (311/923), **İbn Hıbbân** (354/965) ve **İbn Seken** (353/964)'in *Sahih*'lerinde; **İbn Ebî Şeybe** (235/850) ve **Abdurrezzâk** (b. **Hemmâm**) (211/826)'in *Musannef*'lerinde ve birçok *Müsned*, *Sünen* ve *Mucem*'de, **İbn Abdilberr** (463/1070)'in *Temhid* ve *İstizkâr*'ında; **Beyhakî** (458/1065)'nin *Hılâfiyyât* ve *Kitabu'l-Marife*'sinde, **İbn Adî** (365/976) ve **İbn Ebi Hâtim** (327/939)'in eserlerinde, **Takiyyüddîn İbn Dekîk el-îd** (702/1303)'in *İmam* ve *Kitabü'l-İlmâm*'ında, **İbnu'l-Cevzi** (597/1201)'nin, *Câmiu'l-Mesânîd*, *İlelü'l-Mütenâhiye* ve *Kitabu't-Tahkîk* gibi kitaplarında, **İbn Hacer** (852/1448)'in *ed-Dirâye*'sinde, **Kasım b. Kutluboga** (879/1474)'nin *Nasbu'r-Râye* üzerine yaptığı zeyl çalışması *Münyetü'l-Elma'î*'sinde, zikredilen (Râvilerin, neseb, künye, nisbet vb. gibi) hususlar yoktur.

Nasbu'r-Râye'de, cerh ve ta'dîl konularında, bu ilmin mütehassıslarından, rical tenkidcilerinden nakilleri görüyoruz. Oysa bunlar ayrı ayrı kitaplarda toplansaydı, konuyla ilgili hacimli bir kitap olurdu⁴⁰.

Kitabın en büyük ve en önemli özelliği *Hidâye* üzerine yapılan çalışmaların en geniş ve en muhtevalı olanı ve diğerlerini de içine alabilecek bir çalışma olmasıdır. **Zeyla'î**'den önce *el-Hidâye*'nin hadisleri üzerine tahrîc çalışmaları yapılmıştır. **Ebu'l-Abbâs es-Sürûci**'nin *el-İnâye fî Şerhi'l-Hidâye*,

⁴⁰ Benûrî, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 10.

Ebu Hafs el-Hindî'nin *Tevşîhi'l-Hidâye* ve Abdülkadir el-Kureşî'nin *el-Înâye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye* isimli çalışmaları bunlardandır⁴¹.

Zeyla'î, eserini yazarken daha çok Hanefî mezhebine mensub olmasından dolayı onun delilleri üzerinde durmuştur. Ama mezheb taassubu içinde kalarak diğer mezheblerin delillerini de değerlendirmekten kaçınmamıştır.

Nasbu'r-Râye, fakihlerin mezheb ihtilaflarında bir kaynak olması açısından önemlidir. Kendi tabakasında olan bir fıkıh alimini hadislerin ana kaynaklarına ulaştırır. Hadisçiler için de aynı durum söz konusudur. Muhalif görüşleri zikretmesi O'nun ilminin genişliğini, hevasına uymaksızın ilimde doğruluğunu, lehte ve aleyhte olan delilleri zikretmesiyle geniş anlayışını gösterir. Zaten mezheb tassabu, insanı zayıf delile kuvvetli, kuvvetli delile de zayıf elbisesi giydirmeye zorlar. **Zeyla'î** ise eserini yazarken böyle bir gayret ve hata içine düşmemiştir⁴². Hatta, taassuba karşı olduğunu dile getirmiş ve **Buhârî** (256/869)'yi de taassub sahibi olmakla itham etmiştir. “**Buhârî**, taassubunun şiddetinden, **Ebû Hanîfe** (150/767)'nin mezhebine karşı olmasından dolayı, *Sahih*'ine O'ndan bir tek hadis bile almamıştır”; yine “ilim öğrenen kimse, insafın en güzelinden ve taassubu terketmekten uzak duramaz.” sözleri de **Zeyla'î**'nin mezheb taassubundan uzak olduğunu göstermektedir⁴³.

Zeyla'î, Musannif **Mergînânî**'nin, iki ayrı hadisi bir hadis gibi rivayet etmesini de eleştirir. “Nebî (s.a.v.) den, kabirlerin dörtgen yapılmasını nehyettiği rivayet edildi.” “Nebî (s.a.v.) nin kabrini görenler onun tümsek bir yapıda olduğunu haber verdi.” şeklindeki rivayeti için ben derim ki: “Birincisini, **Muhammed b. Hasen** rivayet etti. İkincisi ise, **Buhârî**'nin tahrîc

⁴¹ Kutluboga, *Münyetü'l-Elmai*, s. 10.

⁴² Kevserî, *Nasbur-Râye Mukaddimesi*, s. 19.

⁴³ **Zeyla'î**, I. 355.

ettiği hadisden bir bölümdür” diyerek musannifin hadislerini tenkid etmesi de O'nun tassubdan uzak olduğunu göstermektedir⁴⁴.

Zeylaî'nin eseri, kendinden sonra tahrîc çalışması yapan alimlere kaynaklık etmiştir⁴⁵. Birçok alim yazdıkları eserlerde mezheblerini müdafaa ederler. İbn Abdilberr, *el-İstizkâr* ve *et-Temhîd*'inde, Maliki mezhebini; Beyhakî *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında ve İbni Dakîk el-îd, *el-İmâm* ve *el-İlmâm* adlı eserlerinde Şafî mezhebini, İbnü'l-Hâdî ise *Tenkîhu't-Tahkik* adlı eserinde Hanbelî mezhebini müdafaa eder bir durum göstermektedirler. Zeylaî ise hem Hanefî hem de diğer mezheblere ait delillerin kaynaklarını araştırmış ve ortaya koymuştur⁴⁶.

Zeylaî, eserinde, *Hidâye*'de bazı alimlerin sözü olarak yazılan metinlerin hadis olduğunu tesbit etmiştir. “Mergînânî şöyle dedi: “İslam yücedir, o yüceltilmez.” Ben (Zeylaî) derim ki: “Musannif bunu hadis olarak zikretmedi, (Ancak) O mevkuf ve merfu bir hadistir”⁴⁷ gibi. Bu şekildeki tesbitleri O'nun, hadis metinlerine olan vukûfiyetini göstermektedir.

Yine, musannifin fetva olarak yazdıklarını hadislere dayandırır veya fetvaları hadis olarak tesbit eder. “Musannif (Mergînânî) dedi ki: “Nass olarak (iki yaşını doldurmuş) hayvanın kurban edilmesi gelenektir.” “Yani iki yaşını doldurmuş olan devenin kurban edilmesi (dir)” Ben(Zeylaî) derim ki: “Müslim, Ebu'z-Zübeyr'den, o da Câbir'den o da Rasulullah'ın (a.s.), develerden ancak iki yaşını doldurmuş (olanlarını) boğazlayınız (kurban ediniz)” buyurduğunu rivayet etmiştir”,⁴⁸ gibi ifadeleriyle bazı fetvaların hadis olduğunu tesbit eder. Sahabenin icmâ'ını veya sahabe sözlerinin de hadis olarak tesbitlerini yapar⁴⁹.

⁴⁴ Zeylaî, II. 304.

⁴⁵ Nasbu'r-Râye'den istifade edenler kısmında kimlerin istifade ettikleri belirtilecektir. bk. s. 33.

⁴⁶ Kevserî, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 19.

⁴⁷ Zeylaî, III. 182, 208, 213.

⁴⁸ Zeylaî II. 355, 362, 369; III. s. 23, 275.

⁴⁹ Zeylaî III. 318, 368.

Mevkûf hadisler ile Mevzûât kitaplarında zikredilen kavilleri de ele alır ve tenkide tabi tutar. *İbnu'l-Cevzî*'nin **Mevzûât**'ına aldığı, orucu ve abdesti bozan beş şey; “yalan, kovuculuk, gıybet, şehvetle (kadına) bakma ve yalan yere yemin etme”nin sayıldığı hadisi ele aldığı gibi, ele alır ve tenkidini yapar⁵⁰.

Hidâye'de hadis olarak zikredilen bazı rivayetlerin hadis değil de herhangi bir ravinin sözü olduğunu tesbit eder. “Nebi (a.s.)’den kurban hakkında soruldu. Buyurdular ki: “Onun en azı koyundur”: Ben (Zeyla’î) derim ki: (Bu söz) garîbdır. Onu ben ancak *Atâ*’ın sözü olarak bulabildim”⁵¹ diyerek Musannifin bazı kavilleri hadis olarak rivayet ettiğini tesbit etmiştir.

Âlimlerin kitaplarında hadis kaynaklarına yaptıkları yanlış isnadları da eleştirir. “Bu hadis için hocamız Alâeddîn sadece **Müslim**’i kaynak (olarak) bildirdi. Bu konuda başkalarını taklid etti. O bir hatadır” gibi⁵². *es-Sürûcî*’nin *el-Gâye* adlı eserinden Zeyla’î istifade etmiştir. Bu eserdeki bazı hadisleri nisbet edildiği kaynaklardan bulamadığını gören Zeyla’î’nin, **Hidâye**’nin hadisleri üzerine yapılan tahrîc çalışmalarında gördüğü eksiklikleri gidermek için bu eserini kaleme almış olabileceğini düşünüyoruz⁵³. Musannif(Merğînânî)⁵⁴ kullandığı delillerin yanlışlığını ve tezadlarını, hadislere ters düşen fetvalarını eleştirir. İçki haddi babında: “Musannif (Merğînânî), içki haddine bu hadisi delil olarak getirmiş ve katlin neshine itiraz etmemiştir. Ancak (aynı) hadisi “Eşribe bölümünde” tekrar yazmış ve orada katlin nesh oluşunu zikretmiştir.”⁵⁴ “Musannif dedi ki: (Milletleri farklı ise) Ehl-i zimme’nin bazılarının bazılarına(ehl-i zimmeye) şahidliği kabul edilir.” Sonra da bu -Ehl-i zimmenin birbirlerine şahitliği hakkındaki- hadisi delil getirdi”, dedikten sonra, “Şayet Hristiyanlar (Nasârâ) yerine Ehl-i kitap deseydi daha iyi

⁵⁰ Zeyla’î II. 140, 483, III. s. 360, 361.

⁵¹ Zeyla’î III. 3, 160.

⁵² Zeyla’î III. 24, 32, 229.

⁵³ Zeyla’î, III. 261.

⁵⁴ Zeyla’î II. 243; III. s. 248, 349.

olurdu. Ayrıca iki hükme de uygun düşerdi. Milletlerin bir olması (durumunda şahitliğin geçersiz veya ayrı olması durumunda şahitliğin geçerli olmasını) kastediyorum”⁵⁵ misallerinde olduğu gibi, Mergînânî'nin delillerini ve çıkardığı hükümleri tenkide tabi tutar.

Hadislerin sahihliğinin ortaya konması hususunda, tek âlim tarafından yapılan tashihi yeterli olmadığını iddia eder⁵⁶. Hadislerin yanında, (اخر) veya (آثار) başlığı altında eserleri vermesi⁵⁷ ve **Hidâye**'nin nüsha farklılıklarına işaret etmesi de ayrı bir özelliğidir⁵⁸.

Sonuç olarak Nasbu'r-Râye hadislerin tarîklerini bir arada vermesi, onlarla ilgili cerh ve tadil bilgilerini ihtiva etmesi, diğer mezheplerin delillerini içine alması, kendinden sonra gelen bir çok araştırmacıya kaynaklık etmiş olması ve özellikle Hanefî Fıkıhı ile ilgili hadisleri bir arada toplaması sebebiyle hadis literatüründe önemli bir yer tutmaktadır.

Nasbu'r-Râye, hem hadisciler için hem fıkıhçılar için hem de Hanefiler dışında kalan diğer mezhepler için ahkâm konusunda kendisine başvurulması gereken bir eserdir. **Zeyla'î** *Nasbu'r-Râye*'de Hanefilerin delillerini bir araya toplayıp sıhhat açısından onların değerlendirmesini yapmayı hedeflemiş olsa da, diğer mezheplerin delilleri için de aynı şeyi yapmıştır. *El-Hidâye* üzerine yapılan bir tahrîc çalışması olan *Nasbu'r-Râye*, hadis literatüründe emsallerinden çok fazla rağbet görmüş ve bunu da haketmiştir.

⁵⁵ Zeyla'î II. 243; IV. s. 85.

⁵⁶ Zeyla'î II. 240.

⁵⁷ Mevkuf ve Maktu haberlere, yani sahabe ve tabii'nin sözlerine hadisciler eser demişlerdir. (Eser'in manaları için bk. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I.25; Süyûtî, *Tedrib*, I.43.

⁵⁸ Zeyla'î, I.392, III. 325, 349.

3-Diğer Tahrîc Çalışmaları ile Mukayesesi

Zeyla'î'nin *Nasbu'r-Râye*'sini diğer tahrîc çalışmalarından ayıran bir takım özellikleri vardır. Bunlara yeri geldikçe temas edilecektir. Ancak, örnek olması bakımından aynı hadislerle tahrîc yapanlar ve başka kitaplara tahrîc yapan bir kaç alimin eserinin karşılaştırmasını vererek bir mukayese yapılacaktır.

a- *Dirâye ile Mukayesesi:*

Dirâye, *Nasbu'r-Râye*'nin ihtisarıdır. Bu ihtisar müstakil bir tahrîc kitabı olarak düşünülürse, *Nasbu'r-Râye* ile aralarındaki farklılık belirgin bir şekilde ortaya çıkacaktır. Zaten iki kitabın baskılarına bakıldığında İbn Hacer, *Nasbu'r-Râye*'nin yarısını yazmayıp ondaki bilgilerin bir kısmını terketmiştir.⁵⁹

Kitabu't-Tahare'nin ikinci hadisi olan ve *sübâta* hadisi olarak isimlendirilen hadisin tahrîcini her ikisi açısından ele alalım: İbn Hacer, muttefekun aleyh diyerek, hadisi Buhârî ve Müslim'in tahrîc ettiğini belirtirken; Zeyla'î, aynı hadise Müslim'in ziyadesini de zikretmiştir. Ayrıca hadisin kaynaklardaki tartışmalarına da yer vermiştir.

Yine Kitabu'z - Zekat'ta, ekinler ve meyvelerin zekatı ile ilgili olarak, "Yerden biten herşeyin bir öşrü vardır." hadisinin tahrîcinde; İbn Hacer, "Bu hadisi bu lafızla bulamadım", derken Zeyla'î, "Bu hadis, bu lafızla garîbdir", der. Zeyla'î, bu hadisin başka lafızlarla geldiğini ifade edercesine, Buhârî, Müslim ve İ.Mâce'nin rivayetlerini ayrı ayrı yazar. Sonra da mezheblerin hadisin yorumu ile ilgili görüşlerini verir.⁶⁰

Başka bir misal de, K.Gasb'daki "El (başkasına ait) malı, sahibine ödeyinceye kadar, o maldan sorumludur." hadisidir. Bu hadisin tahrîcinde Zeyla'î, hadisi kitaplarında nakleden dört sünen sahibini ve lafız farklılıklarını

⁵⁹ İbn Hacer, *Dirâye*, I. 1; Zeyla'î, I. 1-2.

⁶⁰ İbn Hacer, *Dirâye*, I. 263; Zeyla'î, II. 384 - 385.

yazdıktan sonra, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini, Taberânî'nin Mu'cem'ini ve Müstedreki kaynak olarak verir. Ardından hadîsin sened ve metin değerlendirmelerini nakleder. İbn Hacer, aynı kaynaklara İbn Ebî Şeybe'yi de ilâve eder. Metin ve sened tenkidi ile ilgili hiçbir şey yazmaz.⁶¹

Bu mukayeseye baktığımızda İbn Hacer, cerh ve ta'dil ile ilgili birçok şeyi zikretmediği gibi hadisin fikhî yönünü de ihmal etmiştir. Hadisleri delil yönünden de değerlendirmemiştir.

b - el - Muğnî ile Mukâyesesi:

el-Muğnî, İmam Gazali'nin İhyâ'u Ulûmiddîn adlı eseri üzerine Zeynüddîn el-İrâkî tarafından yapılmış bir tahrîc çalışmasıdır. Zeyla'î, hadislerin kaynaklarının birçoğunu, rivayetlerin tarîklarını, hadisin sıhhat değerlendirmesi ile beraber ravîlerin cerh ve ta'dilini, mezheblerin görüşlerini vs. vermektedir. İrâkî ise, önce hadislerin K.Sitte'de olup olmağına bakmıştır. Onlarda bulamamışsa diğer hadis kaynaklarına, daha sonra da hadisle ilgili olmayan kaynaklara bakmıştır. Sonra hadislerin metin ve sened değerlendirmesini vermiştir. Zeyla'î, hadisten çıkarılan hükümleri de zikrederken İrâkî bu konuda birşey söylememiştir.⁶²

c - Menâhilü's - Safâ ile Mukâyesesi:

Suyûtî'nin, Kadı İyâz'ın Şifâ adlı eserindeki hadisler üzerine yaptığı tahrîc çalışmasıdır. Suyûtî, hadisi yazdıktan sonra, Onun Buharî ve Müslim'de bulunup bulunmadığına bakar. Sonra diğer K.Sitte kitaplarına müracaat eder. Daha sonra İrâkî gibi, diğer meşhur hadis kitaplarına bakar. Hadislerin değerlendirmelerini kısaca kaydeder. Ravîlerin cerh ve ta'dili ile ilgili bilgiler vermez. Hadislerin diğer tarîklarını da yazmaz. Zeyla'î'nin metodu ise böyle değildir.⁶³

⁶¹ İbn Hacer, *Dirâye*, II. 200, Zeyla'î, IV. 167.

⁶² İrâkî, *Muğnî*, I. 56, 63, 68, 70, 80, 87, 134.

⁶³ Suyûtî, *Menâhilü's - Safâ*, 110, 146, 152, 166, 185, 220.

Üç eserdeki tahrîcle Zeyla'î'nin tahrîci karşılaştırıldığında, Nasbu'r-Râye'nin çok geniş muhtevalı olduğu açık bir şekilde gözükmemektedir. Zirâ Zeyla'î, hadisin hem rivâyet tarîklarını, hem lafız farklılıklarını, hem de ravilerin cerh ve ta'dili ile ilgili bilgileri vermiştir. Hadislerin fikhını ve mezheblerin hadislerle ilgili görüşlerini vermeye gayret etmiştir. Bütün bunlar, diğer tahrîc çalışmaları; *Dirâye*, *Menâhilü's-Safâ* ve *Muğni*'de yoktur. Bu yüzden *Nasbu'r-Râye*, kendisi dışındaki çalışmalarla kıyaslanamayacak kadar birçok bilgiyi içine almaktadır. Bu özelliğinden dolayı, bir karşılaştırma yapıldığında, *Nasbu'r-Râye*'nin benzerlerinden farklı bir yapıya sahip olduğu hemen farkedilmektedir. Kendisinden sonra gelen şârihlerin ve hadis tahrîci yapanların O'nu kaynak olarak kullanması eserin önemini ortaya koymaktadır. Hem fıkıhcılar hem hadisçiler tarafından kaynak olarak kullanılmasında onun islam kültür tarihindeki yerine işaret etmektedir.

4- Kendisinden İstifade Edenler

Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*'de hadislerin tahricini yaparken hadislerin kaynaklarını bir arada verme, cerh ve ta'dil vb. hususiyetleri kendisinde topladığı için kendinden sonra gelenler ondan istifade etmişlerdir. Şârihlerin ve hadis tahrîci yapanların müracaat kaynağı olmuştur. Misal olarak birkaç tane tesbit yaparak *Nasbu'r-Râye*'yi bir kaynak eser olarak değerlendireceğiz.

Başta Hidâye şarihleri kendisinden istifade etmişlerdir. Kemaleddin İbnu'l-Hümâm(861/1457), *Fethu'l-Kadir* adlı Hidâye şerhinde istifade etmiştir.⁶⁴

Bunlardan biri de Bedrüddîn el-Aynî(855/1451)'dir. Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye* adlı eserinde Zeylâ'î'den çokca istifade etmiştir. Hadislerin kaynakları ve onların tenkidleri ile ilgili olan bilgilerin, hemen hemen tamamını *Nasbu'r-Râye*'den almıştır. Binâye'deki hadislerin tahrîcini *Nasbu'r-Râye* ile karşılaştırdığımızda hayretler içinde kaldık. Zira,

⁶⁴ Leknevî, *Fevâidü'l-Behiyye*, s.229. Benûrî. *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s.8,

bilgiler *Nasbu'r-Râye*'deki bilgilerin aynısı olmasa bile veriliş sırası itibari ile aynı sırayı takip etmektedir. Aynî, bazen senedleri hazfederek, bazen verilen bilgilerden çok azını atlayarak *Nasbu'r-Râye*'den alıntılar yapmıştır. Aynî, bizim sondaj yaptığımız yerlerde bu alıntıları yaparken, Zeyla'î'den veya *Nasbu'r-Râye*'den hiç bahsetmez.

Vitir namazının kılınması ile ilgili hadisin şerhini yaparken, ezan okunurken Bilal-i Habeşî'ye sesinin yükseltilmesinin emredildiği hadisin tahrîcinde bu apaçık görülmektedir.⁶⁵ Bu şekildeki intihaller Binâye'de sıkça göze çarpmaktadır. Bu durum, *Nasbu'r-Râye*'nin kıymetini artırırken bilgilerinin kaynağını zikretmemesinden dolayı Aynî'nin Binâye adlı şerhinin ilmîlik açısından değerini düşürür. Aynî burada ilim adamının uyması gereken şartlara uymamıştır.

Kâmil Miras da *Tecrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*'nde istifade etmiştir.⁶⁶ Vehbe Zuhayli de *el-Fıkhu'l-islamî ve Edilletüh* adlı eserinde, hadislerin tahrîcinde ve hadislerle ilgili tartışmalarda *Nasbu'r-Râye*'den istifade edenler arasındadır.⁶⁷

Hadis tahrîci yapanlar tarafından, başta İbn Hacer'in eserlerinde olmak üzere bir çok tahrîc çalışmasında kaynak olarak kullanılmıştır. İbn Hacer, Keşşâf'ın hadislerini tahrîc ettiği el-Kâfiş-Şâff'da ve Siraceddîn Ömer b. Ali'nin Şerhu'l-Vecîz'inin hadislerini tahrîc ettiği Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfi'îl-Kebîr'inde ondan istifade etmiştir.⁶⁸

⁶⁵ Bedrüddîn el-Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, Beyrut, trs. II, 21; krş., Zeylâ'î, I.274; Aynî, II. 208, krş. Zeylâ'î, I.386; Aynî, II. 144-145, krş. Zeyla'î, I.334.

⁶⁶ Kâmil Miras, *Tacrid-i Sarih Terceme ve Şerhi*, IV. 86, V. 82, 391, 393

⁶⁷ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, (Trc:Ahmet Efe ve arkadaşları), İst., 1994, (I-X), III. 208, 309, 312.

⁶⁸ İbn Hacer, *Dirâye*, I. 10, Şevkânî, *Bedru't-Tâli*, I.402

Bedrüddîn ez-Zerkeşî(794/1391), Rafî'î'nin Şerhu'l-Vecîz'ine yaptığı tahrîcinde ondan çokça istifade etmiştir. Zerkeşî, hadislerin tahrîcinde Zeyla'î'nin takip ettiği yolu takip etmiştir.⁶⁹

Kasım Ali Sa'd, Mebâhis fî ilmi'l-Cerh ve't-Ta'dîl adlı çalışmasında *Nasbu'r-Râye* den istifade etmiştir.⁷⁰

Tahkîk çalışması yapanlar da *Nasbu'r-Râye*'den istifade etmişlerdir. Begâvî'nin *Meâlimu't-Tenzîl*'inin tahkik ve tahrîcini yapan, Halid Abdurrahman el-'îk ve Mervân Sîvâr, tahkiklerinde ve hadislerin tahrîcinde O'ndan istifade etmişlerdir.⁷¹

Abdulfettah Ebû Gudde ise, Leknevî'nin er-Ref'u ve't-Tekmîl ve Tehânevî'nin Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis adlı eserlerinin tahkikinde *Nasbu'r-Râye*'den istifade etmiştir.⁷²

Bu misallerden anlaşıldığı gibi hadis tahrîcindeki önemli özelliklerinden dolayı *Nasbu'r-Râye* çeşitli ilim dallarına ait çalışmalarda kaynak olarak kullanılmıştır. Bu da O'nun ilim dünyasındaki yerini ortaya koymaktadır.

5-*Nasbu'r-Râye* Üzerine Yapılan Çalışmalar.

Zeyla'î'nin, önemli bir tahrîc çalışması olan *Nasbu'r-Râye*'nin yazıldığı günden beri ilim dünyasında önemli bir yeri olmuştur. Hidâye şârihleri ve diğer tahrîc çalışması yapanların ondan istifade etmiş olması da O'nun şöhretinin işaretidir.

Nasbu'r-Râye üzerine yapılmış, tesbit edebildiğimiz beş önemli çalışma vardır. İkiisi zeyl, biri ihtisar ve diğer ikisi de fihrist çalışmasıdır.

⁶⁹ İbn Hacer. *Dürrü'l-Kâmine*, II.310, III. 398, Benûrî. *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s.6

⁷⁰ Kasım Ali Sâd. *Mebâhis fî ilmi'l-Cerh ve 't-Ta'dîl*, s. 69. 130, 133.

⁷¹ Begavî, *Meâlimu't- Tenzîl*, Beyrut, 1407/1987, 1.25, 432

⁷² Leknevî, *er-Ref'u ve't- Tekmîl*, s. 116, 154.155; Tehânevî, *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis*, s.154.262, 309.

a-ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye:

İbn Hacer (852/1448)'in *ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye* adıyla yaptığı ihtisar çalışmasıdır. Bir grub arkadaşının, Râfî'nin *Şerhu'l-Veciz*'ine yaptığı tahrîcini görünce, *Nasbu'r-Râye*'yi de ihtisar etmesini istemeleri üzerine bu çalışmayı yapmıştır. İbn Hacer; "Dostlarımın bu isteği çok hoşuma gitti. Derhal onların bu teklifine uygun olarak işe başladım. Kitabın aslından hiçbir kastı ihmal etmeksizin, ona güzel bir telhis yaptım." diyerek, ihtisârı yapmasının sebebini anlatır.

Ancak telhîs, kitabın maksatlarından bir kısmını ihlal eder. Hadislerin tarifleri ve delâletlerinin hazfedilmesinden dolayı mananın tam olarak ifade edilememesi, kitabın kıymetini azaltır. Bundan dolayı da kitabı yazan müellifin maksatlarının bir kısmı ihlal edilmiş olur diyen, Mahmut et-Tahan bu görüşünü bir misalle izah eder.⁷³ Bununla da İbn Hacer'in "kitabın aslından hiçbir kastı ihmal etmeksizin" sözüne itiraz eder.

Dirâye, matbu bir eser olup, 1085 hadisin tahrîcini vermektedir. Kitabı'l-Me'zun'daki bir hadis için İbni Hacer de tahrîc yapamamıştır. Abdullah Haşim el-Yemânî'nin tahkiki ile Beyrut'ta iki cilt halinde basılmıştır.

b- Münyetü'l-Elma'î:

Kasım b. Kutlubağa (879/1474)'nın, *Münyetü'l-Elma'î fî mâ Fâte min Tahrîci Ehâdisi'l-Hidâye li'z-Zeyla'î* adı ile yaptığı zeyl çalışmasıdır. Kutlubağa, bu çalışmasında, Zeyla'î'nin "bulamadım" ve "Garîbun cidden" dediği veya gözden kaçırdığı 187 hadisi bir araya toplayarak tahrîcini yapmıştır. Kitap ve bâb başlıklarının sırasını *Nasbu'r-Râye*'de olduğu gibi vermiştir. Eser, Muhammed Zâhid el-Kevserî ve Habîburrahman el-'Azamî'nin tahkiki ile ayrı bir cüz halinde Kahire'de basıldığı gibi, *Nasbu'r-*

⁷³ Tahhan. *Usûlu't-Tahrîc*, s.26.

Râye'nin IV. cildinin sonunda da basılmıştır. Kitabı'l-Me'zûn'daki bir hadis için O da tahrîc yapamamıştır. Bu hadise Zeyla'î de tahrîc yapamamıştır.⁷⁴

c- Buğyetü'l-Elma'î fî Tahrîci'z-Zeylaî:

Meclisu'l-ilmî tarafından yapılan haşiye çalışmasıdır. Çalışmada, Zeyla'î'nin kaynaklarından matbu olanlarının, hadislerin geçtiği cilt ve sayfa numaraları verilmiş, matbu olmayanların ise kitab ve bâb isimleri dipnotlar halinde yazılmıştır.⁷⁵ Zeyla'î'nin, raviler hakkında verdiği bilgilerin bir kısmına ilave bilgiler verilmiştir.⁷⁶ Bunun yanında Zeyla'î'nin bir hadis için kaynak olarak zikretme ihtiyacı hissetmediği bazı kaynakların, müellifi, eserinin adı ve hadis o kitaptaki rivayet şekli verilmiştir.⁷⁷ Ayrıca, nüsha farklılıklarına ve metinlerde geçen bazı kelimelerin okunuşlarıyla ilgili bilgiler de ilave edilmiştir.⁷⁸ Zeyla'î'nin zaman zaman kendisi eleştirmesine rağmen kitaplardaki hadislerin bulunduğu yere işaret ederken yaptığı yanlış isnadları düzeltilmiştir.⁷⁹ Bazı hadislerin uzun uzadıya değerlendirmeleri yapılmış ve Zeyla'î'nin tahrîcinde eksik bıraktığı bazı hadislerin tahrîcine ilave bilgiler verilmiştir.⁸⁰

d- Neylû'l-Gâye:

Ebu Abdullah Tâlib b. Mahmud'un, *Neylû'l-Gâye fî Tertîbi Ehâdis ve Âsâri Nasbi'r-Râye* adıyla hazırlamış olduğu fihristtir. 1406/1986 yılında Kuveyt'te Dâru'l-Aksâ tarafından yayınlanmıştır. 368 sayfadır.

e- Fehresü Ehâdis ve Âsâri Kitâbi Nasbi'r-Râye li Ehâdisi'l-Hidâye:

Adnân Ali Şüllâk tarafından hazırlanmış bir fihristtir. Önce hadislerin bir tarafı verilerek, sahâbîden olan ravileri, hadislerin geçtiği kitab, bâb, cilt ve

⁷⁴ Zeyla'î, IV. 166.

⁷⁵ Zeyla'î, III. 126

⁷⁶ Zeyla'î, III. 166

⁷⁷ Zeyla'î, III. 142

⁷⁸ Zeyla'î, III. 406, 444

⁷⁹ Zeyla'î, II. 84-85

⁸⁰ Zeyla'î, I. 314, III. 194-195

sayfa numaraları verilmiştir. Birinci cilt, bu hususlara göre yapılan fihriste tahsis edilmiştir. Bir bakıma mûsned türünde tertib edilmiştir. İkinci ciltte, ravilerin isimleri altında hadisin bir kısmı yazılarak, kitap, bâb ismi, cilt ve sayfa numaraları verilmiştir. Eser 1408-1988 yılında Âlemü'l-kütüb tarafından Beyrut'ta iki cilt halinde basılmıştır. Eserin başında, müellifin hayatı ile ilgili Süyûtî ve İbn Hacer'den naklen kısa bir hal tercemesi mevcuttur.

Bu fihrist çalışmaları ile birlikte, diğer çalışmalardan *Nasbu'r-Râye*'de eksik bırakılan bilgiler biraraya toplandığında eserden istifade etmek fevkaledde kolay olabilir. *Nasbu'r-Râye*'den istifade edenler bu fihristlerden yararlanabilirken, zeyllerden de istifade ederek ondan elde edebilecekleri bilgiyi daha da genişletmiş ve eksiklerini gidermiş olurlar.

İKİNCİ BÖLÜM

I- ZEYLÂ'Î'NİN TAHRÎCİNDEKİ METODU

Nasbu'r-Râye'nin yapılan tahkikli baskısında Zeyla'î tarafından yazılmış bir mukaddime bulunmamaktadır. Bu yüzden kitapta takip edilen tahrîc metodu hakkında, Zeyla'î tarafından verilmiş bir bilgiye sahip değiliz. Genel tahrîc metodları içinde tahrîc çalışması yapan kimsenin kendine has bir tekniği vardır. Genellikle alimler eserlerinde takip ettikleri metod hakkında, giriş kısmında bilgi vermektedirler. Bizim böyle bir bilgiye ulaşamayışımız, Zeylâ'î'nin, teknik bakımından hangi yolu takip ettiğini kesin olarak söylememize imkan vermemektedir. Biz O'nun tekniğini eseri incelemek suretiyle ortaya koymaya çalışacağız. Zeylâ'î'nin tekniğini üç ana gruba toplamak suretiyle ortaya koyacağız. Bu sınıflandırmayı yaparken konuların uzaktan veya yakından biraz ilgili olmasını yeterli gördük. Maksudımız meselenin çok fazla uzun gözükmemesinin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Öncelikle Zeyla'î'nin *Nasbu'r-Râye*'deki tekniğini; meselenin genel muhteva ve şekil açısından tekniği, sonra fikhî konulara dair meselelerdeki tekniği ve nihayet hadis ilimlerine dâir meselelerdeki tekniği olarak ele alıp konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışacağız.

A. GENEL MUHTEVÂ ve ŞEKİL AÇISINDAN METODU

1. Konu Başlıklarını ve Rivayetleri Veriş Şekli

Zeylâ'î, *Nasbu'r-Râye*'yi tasnif ederken, konu başlıklarını *Hidâye*'deki konu başlığı sırasını takip ederek, kitab, bâb ve fasıllara ayırmıştır. “Kitabu't-Tahâre” (Temizlik bölümü), “Kitâbu's-Salât” (Namaz bölümü); “Babu'l-Mâü'l-lezi Yecûzü bihi't-Tahâre”. (Kendisi ile temizlik yapılmasının caiz olduğu su babı), “Bâbü Salati'l-Vitr” (Vitr namazı bâbı); ve nihayet “Fasıl fi'l-Güsül” (Güsül Abdesti hakkında fasıl) “Fasıl fi Beyâni'l-

Muharremât", (Evlenilmesi haram olan kadınlar faslı) gibi¹. Mergînânî'nin müstakil olarak, bâb veya fasıl ayırmadığı konulardaki hadisler için, "Ehâdîsü's-Salât Aleş-Şehîd" (Şehid için namaz kılınması ile ilgili hadisler) veya "Ehâdîsü'l-Emr bi'l-Madmada ve'l-İstinşâk" (Mazmaza ve İstinşâk emreden hadisler) şeklinde verir². Mergînânî'nin rivayeti ile ilgili olmayan fakat o bâbın konusuyla ilgili olan hadisleri ise "Ehâdîsü'l-Bâb" adı altında verir ve bablâ ilgili hadisleri verip onların tenkidlerini yapar³. Konuyla ilgili olan hadisleri numaralarına göre verdikten sonra, şu örnekte olduğu gibi, "Üçüncü hadis; Aişe (r.a.) dan şöyle dediği rivayet edilmiştir. "Resûlullah (S.A.V.) ihrama girmeden önce onun ihramına koku sürerdim." Ben (Zeylâî) derim ki; "Bu hadisi (filan musannif) kitabında zikretti"... Yine derim ki; "Bu lafızla Ebu Dâvud ve İbni Mâce de rivayet ettiler." gibi hadisin numarasını yazar, Mergînânî'nin yazdığı lafızla hadisi yazdıktan sonra, "Ben derim ki" diyerek hadisin tahrîcine başlar. O hadisi rivayet eden müellif ve o müellifin rivayetini kaydeder⁴.

Hadislerin tahrîcinde takip ettiği metod hakkında yalnızca şunları söyler. (وانا اذكر من هذه الاحاديث ما تيسر لي وجوده مستعيناً بالله وابدأ بالاصح) (Ben hadislerden bulunması benim için kolay olanlarını Allah'dan da yardım diliyerek zikrederim derece derece en sahih olanlardan daha az sahih olanını yazmaya başlarım, ve hadisle ilgili olarak şöyle diyorum..."⁵ Zeyla'î, hadislerden bulunması veya ulaşılması kolay olanlarını ilk etapta zikrettiğini ve en sahih olandan başlayıp, kademe kademe daha az zayıf olanlarını sırasıyla yazdığını ifade etmektedir. Zeyla'î'nin tahrîcini yaptığı hadisle ilgili olarak ilk zikrettiği rivayet, en sahih rivayettir.

¹ Zeyla'î, I. 1, 94, II. 108, 255, III. 168.

² Zeyla'î, I. 16, 23, 35, 125, II. 81, 308.

³ Zeyla'î, I. 39, II. 26, 98, 322, III. 176, 284.

⁴ Zeyla'î, I. 112, II. 18, 214, 219, 226.

⁵ Zeyla'î, I. 162.

Oruç bahsinde -Kitâbü's-Savm'da- şöyle der: Onuncu hadis: (Mergînânî'nin) Resûlullah; "Unutarak (oruçlu olduğu halde) yiyip içen kimse için "orucunu tamamla, seni ancak Allah yedirip içirmiştir" buyurdu şeklindeki rivayetinden sonra, Ebû Dâvûd'un aynı konuyla ilgili olarak, "Resûlullah'a bir adam geldi. Dedi ki: "Ey Allah'ın Resûlü, oruçlu olduğum halde unutarak yedim ve içtim." Bunun üzerine Resûlullah buyurduki: "Seni, Allah doyurdu (yedirdi) ve (suyu) içirdi" rivayetini yazar. Bunun arkasından Mergînânî'nin rivayet ettiği lafza yakın olan rivayeti zikreder. Daha sonra da hadisin diğer rivayetlerini kaydeder. Buradan şunu anlıyoruz. Zeylâ'î, ilk önce Mergînânî'nin lafzına yakın olan ve en sahih olarak kabul edilen rivayetleri vermektedir⁶.

Bu iki misale baktığımız zaman, önce konuyla ilgili olan en sahih rivayeti mi yoksa Mergînânî'nin lafzına en yakın olan rivayeti mi yazdı? sorusu akla gelebilir. Bu bağlamda şunu söyleyebiliriz. Zeylâ'î'nin önce o konuda bulunan ve Mergînânî'nin lafzına en yakın olan en sahih rivayeti yazması, eserini yazmadan önce bir takım ilkeler koyduğu ve bu ilkeler çerçevesinde tahrîcini yaptığı anlaşılmaktadır.

2. Hadislerin Kaynaklarına İşaret Etmesi

Hadislerin kaynaklarını ve o kaynakların rivayetlerini yazarken şu misaldeki yolu takip eder: Kitabu's-Salât'ta imametle ilgili hadislerin tahrîcini yaparken, yedinci hadisi yazdıktan sonra şöyle der: "Bu hadis; İbni Mesûd, Ebû Mesûd, Berâ b. Âzib hadisi olarak rivayet edilmiştir. İbni Mesûd'un hadisini Müslim (Sahîhin'de) tahrîc etmiştir..." Hadisin sahabe'den gelen rivayetini alır ve herbirinin ayrı ayrı tarîklerini ve o tarîkleri kitaplarında tahrîc eden müellifleri yazar⁷.

⁶ Zeylâ'î, I. 162, II. 157, 445, IV. 345.

⁷ Zeylâ'î, I. 122, II. 82, 252, 386, III. 40, 151, 346, IV. 89, 345.

Bazen hadislerin bulunduğu kaynaklarda geçmiş olduğu kitap ve bâb başlıklarına işaret eder. “Bu hadisi **İbni Ebî Şeybe**, *Musannef*’inin Bâbü’l-Ehâdîsi’l-Muhâlefe li Mezhebi Ebî Hanîfe (Ebû Hanîfenin mezhebine muhalif olan hadisler babı) de rivayet etmiştir..., **İbni Hıbban**, *Sahîh*’inin Dördüncü kısım ellinci nev’inde rivayet etmiştir... **Ebu Dâvud** “Kitâbu’l-Etime- Yemek yeme bölümünde”, diğerleri (Kütübü Sitte imamları) ise “Hacc” bölümünde rivayet etmişlerdir... gibi⁸.

Eğer **Merğînânî**, açmış olduğu bir bâb veya fasıl olup da o konuda hadis yazmamış ise; Zeyla’î, bölümle ilgili hadis tahrîci yapmaz. Onun konu başlıklarına ilave yapmamıştır. Musannifin yeminle ilgili açmış olduğu üç bâb da Zeyla’î hadis tahrîci yapmamıştır ve bunu "Bu babla ilgil hadis olarak birşey yoktur." diyerek belirtmiştir⁹.

Bazen hadisleri nakleden müellifleri ve kitapların isimlerini yazar ama rivayetlerini yazmaz. “**Beyhakî** bu hadisi, “*Ma’rife*”sinde **Hâkim**’den sened ve metni ile rivayet etti... Bir başka hadisi, **Ahmed (b. Hanbel)** “*Müsned*”inde, **Hâkim** ise “*Müstedrek*” inde tahrîc etmişlerdir, gibi¹⁰ ... Burada tahrîc eden müellif ve eserini belittiği halde, rivayetlerini yazmamıştır. Konunun uzamaması için böyle bir metod takip etmiştir. Kaynak verirken daha çok, hem kaynak olan eseri hem müellifi, bununla beraber müellifin rivayetini de yazar. Mesela: Misvak kullanma ile ilgili hadisleri tahrîc ederken; Nebî (s.a.v.)’den şöyle rivayet edildi: “O misvak kullanmaya sürekli devam ediyordu.” Ben derim ki;” Bu konuda başka hadisler de vardır. Onlardan (bir kısmını) Buhârî rivayet etmiştir. Dört sünen sahibi de (bir kısmını) uzun uzun, bir kısmını da muhtasar olarak rivayet etmişlerdir. Hasılı, **Eimme-i Sitte**, bu hadisi kitaplarında rivayet etmişlerdir dedikten sonra onların rivayetlerini nakleder.¹¹

⁸ Zeyla’î, I. 8, 34, 37, 46, 76, II. 114, 166, 265, III. 52, 153, 163, 290, 391, 453, IV. 89...

⁹ Zeyla’î, III. 305.

¹⁰ Zeyla’î, I. 76, II. 142, 427, III. 119, 121, 142.

¹¹ Zeyla’î, I. 8, 10, 11, 23, 37, 38, 76, III. 133, 279, IV. 151, 319.

Zeyla'î, hadisleri kitabında zikreden müellifleri zaman zaman grublar halinde verir. “Bu hadisi bir topluluk tahrîc etmiştir,... rivayet etmiştir.” (اخرجه الجماعة) ve “Bu hadisi altı imam rivayet etmişlerdir,... tahrîc etmişlerdir.” (اخرجه الائمة الستة، رواه الائمة الستة) tabirleri ile “Kütübü Sitte” müelliflerini kastetmektedir¹². “Bu hadisi sünen sahipleri tahrîc etmiştir, (اخرجه اصحاب السنن), veya “Bu hadisi dört (sünen sahibi) tahrîc etmiştir” (اخرجه الاربعة) tabiri ile de, dört büyük sünen sahibi, -Ebû Dâvud, Neseî, Tirmizî ve İbni Mâce'yi -kastetmektedir¹³. “Bu hadisi Buhârî hariç, bir grub kitaplarında tahrîc etmiştir.” Bu hadisi Ebû Dâvud hariç bir grub kitaplarında tahrîc etmiştir. (اخرجه الجماعة الا بدارود) gibi ifadelerle de; hadisi altı imamdan sadece ismi geçen müellifin kitabında rivayet etmediğini kastetmektedir¹⁴.

Tahrîcini yaptığı hadisi kitabına alan hadis imamlarına da “Bu hadisi Buhârî ve Müslim rivayet etmiştir.” “Bu hadisi Ebû Dâvud, Neseî ve İbni Mâce, tahrîc etmişlerdir” veya “Bu hadisi Ahmed b. Hanbel ve İbni Mâce rivayet etmişlerdir” ifadeleriyle işaret eder. Bununla, o müellifin en meşhur ve en önemli eserinde hadisi rivayet ettiğini kastetmektedir¹⁵. “Ebi'z-Zinâd hadisi “*sahîhayn*” da vardır.” gibi ifadelerle de, musanniflerin hangi ravi yoluyla hadisi naklettiğini belirtir¹⁶.

Hadislerden hakkında bilgi ve rivayetleri, daha sonraki bölümlerde gelecek olanlarına “Bu hadis hakkında bilgi yakında gelecek” “Göreceğin gibi bu konunun açıklanması çok yakında gelecektir.” gibi ifadelerle işaret eder. Ancak hangi konuda ve nerede geleceğini konu ismi vererek belirtmez¹⁷. “Onun tamamı, ileride gelecektir” ifadesi ile de hadisin tam metninin ve

¹² Zeyla'î. II. 33, 167, 175, 253, III. 79, 84; 304, 383.

¹³ Zeyla'î, I. 16, II. 255, III. 75, 93, 134.

¹⁴ Zeyla'î, II. 167, 175, 253, III. 74, 139, 168, 304.

¹⁵ Zeyla'î, I. 86, 158, II. 255, III. 133.

¹⁶ Zeyla'î, I. 112.

¹⁷ Zeyla'î. I. 14, 15, 57, 71, 134, II. 87, 424.

değerlendirmesinin ileride geleceğine işaret eder¹⁸. Bazen “Bu konu ile ilgili bilgiler ikinci hadis de inşaallah gelecektir” veya konu ismi vererek, “Bu konuda geniş bilgi “isfâr” hadisinde gelecektir” ifadeleri ile atıfta bulunduğu bilgilerin verileceği bölümün adını belirtir¹⁹. Hakkında daha detaylı bilgi vereceği hadislerle de konu ismî vererek, “Bu hadis hakkında detaylı bilgi “Zebâyih” bölümünde gelecektir” veya hadis numarasını vererek “Bu konuda detaylı bilgi üçüncü hadis de verilecektir” şeklinde, hadisin tenkid ve tahlilini ihtiva eden geniş bilginin, zikredilen yerde geleceğini belirtir²⁰.

Zeyla’î, ileriki sayfalarda bilgi verilecek olan hadislerle böyle işaret ederken, daha önce geçmiş olan hadislerle de aşağıdaki şekillerde işaret etmeye çalışır. Bazen “Bu konu daha önce geçti” “Bu hadis hakkında söylenecek olan daha önce söylendi” şeklinde geçtiği yeri açık bir şekilde belirtmez²¹. Bazen de “bu konuda detaylı bilgi “İhrâm” babında geçti” “Bu hadisin tamamı, bu bâbın başında geçti” gibi ifadelerle hakkında bilgi verilen bölümün ismini belirtir.²²

3. Hadislerin Tarîklerini Veriş Şekli

Zeyla’î, geniş hadis kültürü ve derin hafızası ile hadislerin rivayet tarîklerini ayrı ayrı yazmaya büyük gayret sarfeder. Hadislerin tarîklerini gösterirken aşağıdaki yolu takip eder.

Mergînânî’nin, hadisi kimin veya kimlerin lafzı ile rivayet ettiğine; “Yemin edip sonra da hayırlı olan işin, yeminin hilafına olduğunu gören kimsenin, yeminini bozup kefarete vermesiyle ilgili hadisin tahririnde, “Bu hadisi Müslim rivayet etmiştir. Aynı konuda Buhârî’de de hadis vardır.”²³

¹⁸ Zeyla’î, I. 227, II. 100, III. 28, 33.

¹⁹ Zeyla’î, I. 125, 164, 165, 224, 228 krş. 230, II. 100, 114, 423 krş 432, III. 28 krş. 33, 130 krş. 144, 468.

²⁰ Zeyla’î, I. 86, 137, 154.

²¹ Zeyla’î, I. 203, 369, II. 61, 62, 121, 249, 290, 303.

²² Zeyla’î, I. 32 krş. 24, 374 krş 364, 388 krş. 375, II. 126 krş. I. 390, II. 155 krş 21: 266 krş. 252, III. 128 krş. 57, 315, krş. 113.

²³ Zeyla’î, III. 257.

şeklinde ve hadisi rivayet eden diğer müelliflere de Resulullah'ın abdest alan bir adamın ayağında yıkanmayan bir bölümün kalmasından dolayı ona abdesti yeniden almasını emrettiğini bildiren hadisin tahrîcinden sonra, “Bu hadisi Taberânî, *Mu'cemu'l-Vesat*'ta rivayet etmiştir.”²⁴ şeklinde, bu hadisin “-filan raviden-Katâde'den” gelen diğer rivayetlerini de “*Dârekutnî, Sünen*'inde rivayet etmiştir” şeklinde diğer rivayetleri kitabına alan müellifleri yazar²⁵.

Hiz. Aişe'nin, güneşte ısıtılan su ile yıkanılmayı yasaklayan hadisinin tahrîcinde, “Bu hadisin beş tarîkı vardır” (*فله خمس طرق*) şeklindeki bir ifade ile de, hadisin tarîk sayılarını verir²⁶. Herhangi bir hadisin sahabeden gelen rivayetinin tarîklerini da yazmayı ihmal etmez. Köpeğin yaladığı kabın üç kere yıkanması gerektiğini bildiren Hiz. Aişe'nin hadisi için “*Dârekutnî; Sünen*” inde Aişe'den iki tarîkını rivayet etmiştir.”²⁷ der. Görüldüğü üzere sahabeden gelen rivayetinin tarîklerini yazar. Hadislerin tarîklerini beldere göre de verir. Ezanın okunuşuyla ilgili hadislerin tahrîcinde, “Bu konuda Kûfelilerin haberlerinin dönüp dolaştığı yer, Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın hadisidir. Onların (Kûfelilerin) tarîklerinden biri de şudur” şeklinde verir²⁸. Hadislerin tarîklerini ayrı ayrı vermesi adeti iken²⁹ bazen birkaç tarîkını yazmakla yetinir³⁰. “Bir başka tarîk” (*طريق آخر*) veya “Bir başka vecih” (*وجه آخر*) gibi tâbirleri kullanarak hadisin diğer tarîklerine işaret eder³¹. Uhud'da şehid düşenlerin defni ile ilgili olan hadisin tahrîcinde, “Uhud şehidleri hakkında Rasulullah şöyle buyurdu: ‘Onları yaraları ve kanları ile gömünüz.’ Ben derim ki: Bu hadis “ğarîb”dir, şehidlerin yıkanmaması hakkında (birçok) hadis vardır...” gibi hadisi yazdıktan sonra bir değerlendirme yapar sonra da o

²⁴ Zeyla'î, I. 36, 46, 53, 135.

²⁵ Zeyla'î, I. 50.

²⁶ Zeyla'î, I. 102, II. 304.

²⁷ Zeyla'î, I. 130, 131, 133.

²⁸ Zeyla'î, I. 260.

²⁹ Zeyla'î, I. 430, II. 482, III. 340.

³⁰ Zeyla'î, II. 210.

³¹ Zeyla'î, II. 262, 263, 329, 406, III. 142, 333.

konuda birçok hadis olduğuna işaret edip hadislerin tarîklerini yazar³². Bazen Zeyla'î, işlediği konu ile ilgisi olmayan hadisleri de kitabında nakletmektedir. Bunu yaparken hadisin metninden çok, o hadisin senedinin mesele ile ilgili olmasını dikkate almıştır. Gusûl ile ilgili hadisleri yazarken Cehennem'in sıfatlarının sayıldığı bir hadisi yazması gibi³³. O'nun, hadislerin tarîkleri ve rivayetleri hakkındaki ileri derecedeki seviyesinin en iyi göstergesi, bu tarîkleri hemen ard arda sıralayıp yazıvermesi ve hadislerin bazılarının senediyle gelen, konu dışındaki metinleri de vermesidir.

Zeyla'î, tahricini yaparken bazı rivayetleri bulamadığını veya onlara ulaşamadığını ifade etmektedir. Bu kabil rivayetleri şöyle bildirir. "Bizim bu konuda bulabildiğimiz rivayetler biraz önce geçti" veya "bu hadisi bulamadım" diyerek metin ve ravileri hakkında bilgi veremediğini ifade eder. Bu tür hadisler için, "bu hadis gerçekten garibdir" veya "bu garib bir hadisdir" der.³⁴ Bu tabirleri genelde bulamadığı hadisler için kullanmaktadır³⁵. Herhangi bir rivayeti Hidâye'de geçtiği şekliyle bulamadığı zaman, "Bu hadis ne bulabildiğim ne de bilebildiğim bir hadisdir. Ben ancak bu manadaki rivayetlerden Sahihayn'da buldum ki, o da şudur..." ifadesiyle, hadisin manasına yakın rivayetleri yazar³⁶.

Zeyla'î'nin, işinin ehli bir şahıs olarak elindeki kaynakları taradığını görüyoruz. Bunun sonunda eğer, hadisi bulamamışsa bulamadığını açık bir şekilde ifade etmektedir. Ancak Zeyla'î, hadislerden bir kısmını bulamadığını söylerken, daha sonra gelen Kâsım b. Kutluboğa, o hadislerin bir kısmını araştırmış ve *Münyetü'l-Elma'î* adlı zeyl çalışmasını yapmıştır. Zeyla'î, bulamadığı hadislere hiç temas etmeden geçiştirebilirdi. Ama ilim adamının

³² Zeyla'î, 307.

³³ Zeyla'î, I. 52, 91, 72, 182.

³⁴ Zeyla'î, III. 51, 60.

³⁵ Kutluboğa, *Münyetü'l-Elma'î*, s. 8; Zeyla'î, III.20.

³⁶ Zeyla'î, II. 257.

sadakatle bağılı olması gereken dürüstlüğü elden bırakmayıp doğrudan doğruya bu hadisi bulamadım demiştir. Bu O'nun ilmi hassasiyetinin bir göstergesidir.

4. Kullandığı Kısaltmalar

Zeyla'î hadislerin tahririni yaparken bir takım kısaltmaları da kullanır.

رواه البزار في «مسنده» عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم في حديث .
 38 مختصر , 37 انتهى كلامه ملخصاً ومحرراً ، وفيه قصة ، وتظهر بقية الحديث
 39 الحديث بطوله gibi ifadelerle hadislerin rivayetlerine işaret eder.

Onları uzun uzun yazmadan geçtiğini belirtmek için bu kısaltmaları kullanmıştır. Sebebi ise rivayetlerin daha önce geçmesi veya daha önce verdiği rivayetlere yakın olmasıdır. Konunun uzayıp gitmemesini istemesi ve bununla da zaman kazanmayı hedeflemiş olmasıdır.

وقد ذكره tabiri ile tahririni yaptığı hadisın bir benzerinin, ismi geçen müellif tarafından rivayet edildiğini kastetmektedir⁴⁰. ينظر ifadesi ile rivayetini bildirdiği müellifin eserine bakılmasını, وراجع بقية الحديث, ifadesi ile de ismi geçen müellifin eserine bakılmasını ve bazen de وينظر مسند احمد ifadesindeki gibi bakılması gereken kitabın ismini de zikrederek, hadisın veya senedin devamı için işaret edilen kaynağa bakılmasını okuyucuya tenbih eder⁴¹.

5. El-Hidâye Müellifi Merğînânî'ye Ait Sözleri Açıklaması

Zeyla'î, zaman zaman Merğînânî'nin sözlerinden açıklanmaya ihtiyaç duyulan ibareleri varsa onları izah eder. Mesela, Merğînânî şöyle demiştir, “Resulullah'ın yolda (Yani, Kurban Bayramında namaza giderken) tekbir getirdiği rivayet edilmiştir.” (Zeyla'î), Ben derim ki: “Sanki O (Merğînânî), daha önce bâbın baş tarafında da geçtiği gibi açıktan (tekbir getirmeyi)

³⁷ Zeyla'î, I. 69, II. 368, III. 26, 54, 315 krş. 113.

³⁸ Zeyla'î, I. 5, 156, 252, II. 33, III. 22, 44, 212, 251, 316, 378.

³⁹ Zeyla'î, II. 66, III. 48, 50, 67, 68, 77, 306, 389, 402.

⁴⁰ Zeyla'î, II. 232.

⁴¹ Zeyla'î, I. 234, II. 13, III. 39, 77, 118, 197, IV. 161, 321.

kastediyor. "Bu haber garîb'dir. Onu bulabilmiş değilim. Bu konuda bulabildiklerimiz de biraz önce zikredildi" der. Ve namaz kılan kimsenin önünden geçenin durumunu anlatan "O şeytandır" ifadesindeki "şeytan" kelimesinin nelere şâmil olduğunu⁴² izah ettiği gibi muellifin konuyla ilgili sözlerine açıklık getirir.

Hades nedir? sorusuna verilen "Önden ve arkadan çıkan herşeydir." cevabı ile "Abdesti ancak önden ve arkadan çıkan şeyler bozar" hadisinin tahrîcinde, musannifin maksadı bu hadisleri Hanefiler için delil olarak kullanmak değildir. Çünkü O, "Arkadan ve Önden çıkan herşeydir. (ما يخرج من السيلين)" sözünün umumiliği ile imam Mâlik aleyhine adeti olduğu üzere delil getirmektir⁴³ diyerek burada musannifin kastının ne olduğunu açıklamaktadır. كما ذكره في الكتاب ، هذا حديث الكتاب tabirleri ile de Merğînânî ve eseri *Hidâye* 'yi kasteder⁴⁴. قوله tabiri ile de musannifin sözünü, قلت lafzı ile kendi sözlerini kasteder veya tahrîce başladığını belirtir⁴⁵.

Zeyla'î, tahrîc yaparken, hadislerinin kaynaklarını topladığı *el-Hidâye* 'de kapalı gibi gözüken konularla ilgili izahlar yapması, O'nun bu eserinde çok yönlü bir çalışma yaptığının işaretidir.

6. Arap Dili ve Şiirleri İle İlgili Bilgileri Kullanması

Her dilde kelimelerin ifade ettiği anlamlar vardır. Bazen bir kelime kullanılan manasının dışında kullanılır. Bunun gibi manası dışında bir başka anlamda kullanılan kelimelerin kullanıldıkları mana ve kullanılış şekillerini bilmek, o dil ile ilgili yoğun bir bilgi birikimi gerektirir. Arap dilinin de Lûgat, Beyan, Belâgât gibi kendine has bölümleri vardır. Bu bilgilerden haberdar olmayan bir kimse zaman zaman dili anlamada güçlük çekmektedir. Hadislerin

⁴² Zeyla'î, I. 31, II. 37, 85, 221, 222.

⁴³ Zeyla'î, I. 37.

⁴⁴ Zeyla'î, I. 114, 190 II. 246.

⁴⁵ Zeyla'î, I. 93, 162, II. 33, III. 85, 87, 90, 125, 127, 132, 325, 363.

anlaşılmasında Arap Dilinin inceliklerinin bilinmesi elbette lazımdır. Zeyla'î hadislerden hüküm çıkarmaktadır. -Zeyla'î'nin Fıkhü'l-hadis'deki yerinde bu işlenecektir.- Dilin inceliklerini bilmeden ortaya konulan hükümde isabet etme ihtimali çok düşüktür. İsabetli bir hüküm çıkarmak için dilin inceliklerini bilmek gerekir.

Nasbu'r-Râye 'de, hadislerde geçen bazı kelimeler hakkında açıklayıcı bilgilerin yer aldığını görmekteyiz. Mesela: (انه عليه السلام كان اذا سجد جافى), "Resullullah, (s.a.v.), secde ettiği zaman yer ile kolları arasında geçmek istiyen bir kuzunun geçeceği kadar boşluk kalırdı" hadisinde geçen (بهمجة) kelimesi için "Ben; bazı hadis hafızlarının nüshalarında ب harfinin zammeli olduğunu gördüm. ب harfinin fethalı okunması hatalıdır."⁴⁶ Burada Zeyla'î, بهمجة kelimesinin okunuşuyla ilgili bilgi vermektedir. Ve o kelimenin ب harfinin ötreli olarak okunmasının doğru olduğu⁴⁷ belirtir.

Yine, namazda secde edenin yedi uzvu üzerine secde etmesi gerektiğini bildiren iki rivayeti karşılaştırır. Bu iki rivayetten biri İbn Abbas'ın rivayetidir ki, şudur: (قال رسول الله صلى الله عليه وسلم امرت ان اسجد سبعة اعظم) "Ben, yedi a'za (organ) üzerine secde etmekle emrolundum". Diğeri ise Abbas b. Abdülmuttalib'in; انه سمع رسول الله صلى الله عليه وسلم يقول: اذا سجد العبد سجد معه سبعة آراب "O, Resullullah'ın (s.a.v.) şöyle dediğini işitmiştir. "Kul secde ettiği zaman, onunla beraber yedi organı da secde eder" rivayetidir. Bu iki rivayette organlara delalet eden lafızlardaki farklılık hakkında şunları söyler. "Öyle görünüyor ki; bu hadisi nakledenlerden biri vehimle hadisi yazdı, diğerleri de buna tabi oldular. Bu da İbn Abbasla, Abbas (b. Abdilmuttalib)in birbirine benzemesinden kaynaklanmaktadır. سبعة آراب mana bakımından سبعة اعظم dan daha uygundur"⁴⁷. Bu iki farklı rivayeti naklederken ikinci rivayeti nakledenlerin birisinin hata ettiğini diğerlerinin de

⁴⁶ Zeyla'î, I. 387.

⁴⁷ Zeyla'î, I. 383, 384, III. 21.

ona tabi olduklarını söylemiştir. Daha sonra lafız benzerliklerinin bir başka şekilde de okunabileceğini belirtmiştir. Böyle bir lafız farklılığı ona zarar vermemiştir. Çünkü, manaları aynı. Fakat lafızla beraber mana farklılığı da olsaydı hadis o zaman muzdarib olurdu. Böyle bir soruya cevap aramamak için iki ravi ve farklı iki rivayetlerinden gelen iki lafzın tashîhini yapmıştır. Zaten Nasbu'r-Râye'de Zeyla'î, hadislerdeki muzdariblikleri de gidermektedir.

Nasbu'r-Râye'de zaman zaman şiirlerin de kullanıldığını görüyoruz. Ebu Bekir (r.a.)'dan rivayet edilen "Benim elbiselerimi yıkayın, beni onlar içine kefenleyin." ifadesinden sonra, Hz. Aişe (r.a.) şu beyiti okumuştur.

اعازل : ما يغني الحذار عن الفتى - اذا حشر جيت يوما و صاف بها الصدر

"Ayrılıp gidiyorum. Ölümden kaçıp kurtulup gitmek kolay değildir. Bir gün gelip, hırıltılar çıkardığı zaman, göğüs de onunla daralacaktır."

Ebû Bekir'de Ona şununla cevap verir.

وجاءت سكرة الموت بالحق ذلك ما كنت منه تحيدا

"Ölüm sarhoşluğu (can çekişme) gerçek olarak gelmiştir. (Ey insanoğlu) işte bu senin kaçıp durduğun şeydir."⁴⁸ Buradan Zeyla'î'nin, Arap şiirine de vakıf bir alim olduğu anlaşılmaktadır.

Bazen de, hadislerde geçen mekanların okunuşları ve bulundukları yerlerle ilgili bilgiler verir:

المخضب : بضم الميم وفتح الحاء المهملة ، وفتح الصاد المهملة المشددة . موضع بين مكة و منى وهو اقرب الى منى ددهو بطحاء مكة وهو الا بطح ..

"Muhassab-mîm'in zammesi, hâ'nın ve şeddeli olarak sâd'ın fethası ile Mekke ile Minâ arasında bir yerdir. Minâ'ya daha yakındır. O, Mekke'nin Butha'sıdır. Ebtah da aynı manadadır." gibi⁴⁹.

⁴⁸ Zeyla'î, I. 18, II. 246.

⁴⁹ Zeyla'î, III. 88.

7. Kaynak Eserlerden Nakilleri

Zeyla'î, önemli gördüğü konular hakkında veya konunun tam bir bütünlük içinde anlaşılmasını sağlamak gayesiyle kaynaklarından uzun uzun nakiller yapmaktan çekinmez.

فائدة başlığı altında mezheblerin ihtilaflarına işaret eder. Mesela: “Bu hadisten (alınacak) en büyük maksat, yeminin bozulmasından önce keffaret verilmesinin caiz olup olmadığına delil olmasıdır. Birincisi, Şafî'nin mezhebidir. İkincisi ise, bizim mezhebimizdir. Bu hükmü -Yemini bozmadan önce keffaret vermek caizdir veya caiz değildir şeklindeki- çıkarmalarının sebebi ise, lafızlarının araştırılması, incelenmesi ve rivayetlerin de farklı oluşudur. Biz deriz ki, bilinmesi gereken nokta şudur; bu hadis, Ebû Hureyre, Abdurrahman b. Semure, Ebû Mûsa el-Eşarî ve Adî b. Hâtîm'den rivayet edilmiştir. Onların hepsinden bir tek lafızla rivayet edilmiştir. O rivayet şudur. “Yeminin bozulması keffaretden öncedir.” Başka bir lafızla gelen rivayette ise, “keffaret yeminden öncedir”, denilmektedir.

Zeyla'î, burada mezheblerin ihtilaflarının çok ehemmiyet arzetmediğine işaret etmeye çalışmaktadır. Mezheblerdeki bu ihtilafların sebebinin, rivayet edilen hadislerin lafız ve rivayet farklılıklarından kaynaklandığını ifade etmeye gayret eder bir tavır sergilemektedir. Daha sonra Hanefileri destekliyen bazı konulardaki rivayetlerin daha kuvvetli olduğunu ve hanefilerin hükmünün daha isabetli olduğunu da göstermeye çalışır. Bunu yaparken taassub sahibi bir insan gibi davranmaz⁵⁰.

Aynı şekilde مسألة başlığı altında mezhebler arasında münakaşa konusu olmuş olan meseleleri de uzun uzun nakiller yaparak açıklamaya çalışır⁵¹.

⁵⁰ Zeyla'î, III. 299.

⁵¹ Zeyla'î, I, 90 vd, 157, III. 442 vd..

Zeyla'î, eserlerden nakiller yaparken, hadislerin lafızlarında meydana gelen lafız farklılıklarının, bazen nüsha farklılıklarından kaynaklandığı kanaatindedir. Bir eserin ulaşılabilen kaynaklarına bakılması gerektiğini de vurgular. Bu konuda yeryer âlimleri, kullandıkları kaynakların diğer nüshalarına müracaat etmemelerinden dolayı kolaycılığa kaçmakla itham eder.

Abdülhak el-İşbîlî'yi, Buhârî'nin bir hadisini muttasıl değil de munkatı olarak vermesini eleştirdikten sonra, onun bu hatasının nüsha farklılığından kaynaklandığını anlatmaya çalışır. Sonra da şunu söyler: “Onun başka nüshalara da bakması gerekirdi. Şahsen ben, bir nüshaya itimad edemiyorum”. Bu sözü ile araştırmayı yaparken, kaynaklarının başka nüshaları varsa onlara da müracaat etmiş olduğunu belirtmektedir. Böyle hataların giderilmesi için değişik nüshalara bakılması gerektiğini vurgulamaktadır⁵².

Onun “Bu hadis bir başka nüshada şöyle bulunmuştur” ifadesi de, kaynaklarının değişik nüshalarını da gözden geçirdiğine işaret etmektedir⁵³.

8. Kaynaklarındaki İsnad Yanlışlarını Düzeltmesi ve Hadislerin Lafız Farklılıklarını Belirtmesi

İnsanlar bazen yaptıkları işlerde beşer olmaları hasebiyle bir takım ufak tefek hatalar yapmaktadırlar. Bu durum kitap yazarları için de geçerlidir. Bir anlık dalgınlıktan dolayı düşündükleri ile kalemlerinden dökülenler farklı olabilmekte veya zanna kapılıp bir meseleyi olduğu yerden bir başka yerde bulunduğunu düşünerek yanlış kaynak verebilmektedir. Zeyla'î de kaynakları içerisinde böyle hata sonucu, hadisler yanlış bir müellifin eserine nisbet edilmişse onları tesbit eder ve bunların doğru olanını yazar.

Mesela, derinin tabaklanması ile ilgili hadisi tahrîc ederken şöyle der: Şunu bil ki; önceki ve sonraki alimlerden bir çoğu bu hadisi Müslim'e nisbet ettiler. Bu bir vehimdir. Bunu yapanlardan biri de Beyhakî'dir. O bunu

⁵² Zeyla'î, III. 435.

⁵³ Zeyla'î, I. 93, 185, III. 473, 475.

süneninde yapmıştır. Müslim, bu hadisi "إذا دبح الدهاب فقد طهر" lafzı ile rivayet ettiği halde Beyhakî, bunu اياهاب ifadesi ile rivayet ettiğini söylemiştir. Bu tür hataların, Nevevî'nin *Hulâsa*'sında da bulunduğunu ifade ederek bu esere de biraz titizlik içinde bakılması gerektiğine işaret eder⁵⁴.

Zeyla'î, hadislerin kaynaklara yapılan yanlış isnadlarından dolayı, önceki alimleri eleştirir. Ancak, kendisi de bu konuda hatalara düşmüştür. İbn Mâce'den naklettiği (من خير خلال الصائم السواك) "Oruçlunun hayırlı olan fırçası misvaktır." hadisi aslında خصال yerine خلال şeklindedir. Buna göre hadisin manası, "Oruçlunun hayırlı hasletlerinden birisi, misvak kullanmasıdır." şeklinde olur.⁵⁵ Müslim'in Ebu's-Sâib tarîkıyla Ebu Hureyre'den rivayet ettiği hadisin metnini yazarken (لا يغتسل احدكم في الماء) (الدائم الذي لا يجرى وهو جنب لا يغتسل احدكم) "Sizden biri cünüb iken akmayan durgun suda yıkanmasın" şeklinde vermiştir. Oysa hadis, Müslim'in sahîhinde (لا يغتسل احدكم) (في الماء الدائم وهو جنب لا تبل في الماء الدائم الذي لا يجرى) "Sizden biriniz cünüb iken durgun suda yıkanamaz" şeklindedir. Burada Zeyla'î'nin, (لا تبل في الماء الدائم الذي لا يجرى) "Akmayan durgun suya bevl etme. Sonra ondan yıkanırsın" hadisinin metni ile karıştırmış olabileceği anlaşılmaktadır.⁵⁶

Zeyla'î, kullandığı kaynaklardaki rivayetlerin lafız farklılıklarını da belirtirken her hangi bir kaynakta farklı bir rivayet varsa, ya kitap ismi ile ya da kitap sahibinin adı ile ona işaret eder. Mesela:

وعديث المسني صلاته في دالصحفين، عن ابي هريرة، وليس فيه هذا اللفظ وزاد مسلم ومسح على خفيه ورواه الدارقطني في ددسنه ولفظه... gibi⁵⁷. Bu da bize Onun araştırmasının boyutlarının bir hayli geniş olduğunu göstermektedir.

⁵⁴ Zeyla'î, I, 113-115, 126, 138, 219, I, 24, 88, 242, 248, 329, 461, III, 2, 229, 426, IV, 426.

⁵⁵ Zeyla'î, II, 458; İbn Mâce, Sıyâm, 17.

⁵⁶ Zeyla'î, I, 112-113; Müslim, Tahâret, 96-97. Diğerleri için bakınız:

Zeyla'î, II, 461; Müslim, Sıyâm, 92.

Zeyla'î, I, 27; İ. Mâce, Cenâiz, 31.

Zeyla'î, I, 113; Müslim, Tahâret, 94-95.

Zeyla'î, I, 429; Müslim, Salât, 215.

⁵⁷ Zeyla'î, I, 2, 7, 8, 85-86, 112, 123, 419, II, 166, III, 21, 124, 201, 454.

9. Hadislerle İlgili Tartışmalar ve Bunlarla İlgili Değerlendirmeler

Zeyla'î, hadislerden çıkarılan fikhî hükümler hakkında tartışmalar verir ve tartışmalarla ilgili kendisi de bazı değerlendirmeler yapar.

Mesela: “Kim mescidde cenaze namazı kılsa onun için sevab yoktur” hadisi ile “Kim mescidde cenaze için namaz kılsa ona bir sorumluluk yoktur.” hadislerini Beyhakî ile Nevevi’ye tartıştır. Beyhakî’ye karşı Nevevi’yi destekler⁵⁸. Hadislerde geçen kelimelerin manaya delaletlerini tartıştır. “اذا أفضى احدكم بيده الى فرجه فليتوضأ” “Sizden kim elini ferici üzerine yaygın bir vaziyette koyarsa, o yeniden abdest alsın” hadisinde geçen

افضى kelimesini şöyle tartıştır. Beyhakî’den naklen, “Şafiî dediki: افضاء, ancak elin (avuç) içi ile olur.(Bu manada) Şöyle denilir. Elini beyat eder gibi eline ulaştırdı. Elini rükû ederek dizlerine götürdü, ve secde ederek elini yere götürdü.” Zehebî, *Muhtasar*’ında şöyle dedi. Bu hadis sahih olsa bile, elin içine delâleti mefhumla anlaşılır. Mananın mefhumundan anlaşılan mana, ancak muarazadan salim olduğu zaman delil olur. Mess (المس) hadislerinin umûmîliği ve husûsiliği gözönüne alınmadan nasıl mutlak olarak böyledir denebilir⁵⁹ ... diyerek Zehebî ile Şafiî’yi tartıştırmıştır.

Âlimlerin birbirlerine olan itirazlarını da konu ile ilgili ise verir⁶⁰. Hocaları da dahil önceki alimlere yer yer itirazlarda bulunur ve onları özellikle başkalarını taklid etmelerinden dolayı eleştirir. Beyhakî’yi “Ameller niyyete göredir” hadisini hem Buhârî’ye hem de Müslime nisbet etmesi ve bu rivayetinde ايشا ifadesini zikretmemesinden dolayı kolaycılığa kaçmakla itham ederken,⁶¹ Buhârî’yi de namazda ruku’a giderken ellerin kaldırılması ile ilgili hadisten çıkardığı hüküm dolayısıyla eleştirir⁶².

⁵⁸ Zeyla’î, II. 275 vd.

⁵⁹ Zeyla’î, I. 57, 70 vd.

⁶⁰ Zeyla’î, I. 14, 17, 24.

⁶¹ Zeyla’î, I. 88, 104, 129.

⁶² Zeyla’î, I. 393 vd.

İstiskâ (yağmur) duasında elbisenin ters giyilmesi ile ilgili tartışmaları (فائدة) başlığı altında verir. “Alimler, elbiseyi ters çevirmenin iyimserlik (uğur getirme) olduğunu söylemişlerdir. O bir durumdan diğer bir duruma intikaldır. Onların kuraklıktan berekete, darlıktan genişliğe intikallerine işaret olması için bir şeyin diğer birşeye değiştirilmesidir. (Kuraklığın berekete değişmesinin işaretidir.) Ben derim ki; “Bu husus açıkça, Müstedrek’teki Cabîr hadisiyle bize gelmiştir. O sahihtir. O hadiste kıtlığın (bollukla yer) değiştirmesi için elbiselerin ters çevrilmesi vardır. Aynı şekilde, Dârekutnî’nin Sünen’inde, Taberânî’nin Tivâlat’ındaki Enes hadisinde de gelmektedir. Bu hadislerde geçen elbisenin ters çevrilmesi, kıtlığın bolluğa dönüşmesi içindir.” gibi değerlendirmeleri vardır⁶³. Bunun gibi bir sâ’ın kaç rıtıl olduğu konusunda yapılan tartışmaları nakleder⁶⁴.

Zeyla’î, zaman zaman musannife ve diğer alimlere itirazlarda bulunur. Meselâ: “Bilmiş ol ki; musannif, “istiska için namaz kılmadı” yerine “istiska da iki rekat namaz kıldı” deseydi daha güzel olurdu. Zira İmam Şâfiî, “Râvi’nin -Bayram namazındaki teşrik tekbiri gibi tekbir getirdiği namaz -gibi” sözünden (istiska namazının kılınacağı) hükmünü çıkarmıştır. Bunu da açıkça Hakîm, Müstedrek’de, Dârekutnî ve Beyhakî Sünen’lerinde tahrîc etmişlerdir.” Zeyla’î, Musannifin “Namaz kılmadı” şeklindeki sözüne itiraz eder. İtirazını destekleyen delilleri de yazmayı ihmal etmez⁶⁵. Delilleri yerinde kullanmadığı için de musannife (Mergînânî’ye) itirazlar yapmaktadır. والمصنف

رحمه الله استدلل بهذا الحديث على انه لا يجوز القتال في حال الصلاة فان فعلوه بطلت صلاتهم. قال: لانه عليه السلام شغل عن اربع صلوات يوم الاحزاب، ولو جاز الاداء مع القتال لما تركها. قلت فيه نظر. لانه صلاة الخوف انما شرعت بعد يوم الاحزاب

gibi, musannifin delili yerli yerinde kullanamadığına işaret ve itiraz eder⁶⁶.

⁶³ Zeyla’î, I. 243.

⁶⁴ Zeyla’î, II. 428.

⁶⁵ Zeyla’î, II. 242.

⁶⁶ Zeyla’î, II. 248.

Kendinden önceki alimlere de değerlendirmeleri ve vehme düşmelerinden dolayı itirazları vardır. Musannifin(Merğînânî'nin), Müzdelife'de vakfe ile ilgili olarak "Bu konuda, İbn Abbâs'ın hadisi rivayet edilmiştir" ifadesinden sonra, bu bir zandır. Onun bu söylediği "Nebi (s.a.v.) burada (Müzdelifede) vakfeye durdu ve dua etti." sözü; İbn Abbas hadisinde rivayet edilmiştir. Ancak -İbn Abbâs b. Mürdes hadisinde rivayet edilmiştir ki,- O'nun rivayeti yirmidördüncü hadiste geçmiştir. Bu fakir (Zeyla'î) Musannifin İbn Abbâs'la Kinâne b. Abbas b. Mürdes'i kastettiğinin özür olarak kabul edilmesini isterim. Bu iki yönden hatalıdır. Birincisi; İbni Abbâs, mutlak olarak zikredilince Abdullah b. Abbâs kastedilir. Eğer Kinane'yi kastetseydi onu kaydedirdi. İkincisi ise, Musannifin hadisi zikrettiği zaman Sahabeyi zikretmeksizin tabîyi zikretmesi âdeti değildir. Burada bu âdetine uymamıştır diyerek tenkid ettiği gibi, vehme düşmüş olmasını da eleştirir⁶⁷. Kuvvetli bir hadis varken daha zayıf olan hadisleri delil olarak kullananları tenkid eder⁶⁸. Korku Namazı ile ilgili olarak, Musannifin(Merğînani'nin), "Ebû Yusuf, bu zamanda korku namazının meşru olmadığını söylemiştir" sözünü alır ve bunun yanlış olduğunu izah eder. Ebu Yusuf'un bu görüşüne katılmadığını belirtir. Musannifin kavillerini de hadisler ışığında tahlil eder ve değerlendirir⁶⁹.

Bu saydığımız bir kaç nokta, Zeyla'î'nin hem hadis kültürü hem de fıkıh kültürü bakımından zengin bilgisini önümüze sermektedir. Hadislerden çıkarılan hükümlerle ilgili tartışmalara katılması, yeryer alimlere itirazları da bunu göstermektedir.

⁶⁷ Zeyla'î, II. 240, 246, III. 72.

⁶⁸ Zeyla'î, I. 19.

⁶⁹ Zeyla'î, II. 244.

10. Kendi Kullandığı Kaynaklarla İlgili Verdiği Bilgiler

Zeyla'î, eserini yazarken kullandığı kaynakları yakinen tanıdığını ifade edecek bilgiler verir. Bazen kullandığı kaynağın hacmi, ilmi değeri vs. hakkında bilgiler kaydeder.

“İbnu'l-Cevzî, bizim burada zikretmekten sarf-ı nazar ettiğimiz birçok vâhî hadisleri *Tenkih* kitabında zikretmiştir”. “Beyhakî; bu konuda Sünen’inde birçok zayıf hadis rivayet etmiştir” veya “Bu hadisi Mûsâ b. Ukbe, Meğâzî’inde zikretti. Hadis ehli’nin yanında o, Meğazî kitaplarının en sahihidir” gibi kitabların ihtiva ettikleri hadislerle ilgili genel bir değerlendirme yapar.⁷⁰

“Ukaylî, (K. *Duafâ*’sında) ravilerin hayatını yazar.” “Ebu’l-Haccâc el-Mizzî, *Etrâf*’ında sahih ve hasen hadisleri nakletmiştir. Bu konuda İbn Asâkir’e uymuştur. Münzirî de *Muhtasar*’ında aynı şeyi yapmıştır” gibi hadis kitaplarının muhtevâları ve ihtiva ettikleri hadisler hakkında genel değerlendirmeler yapar.⁷¹ Yine “Hâkim, zayıf belki de mevzû hadisleri sahih saymada olan kolaycılığı ile bilinir. Dârekutnî ise, kitabını garîb ve muallel hadislerle doldurmuştur.”⁷² şeklindeki değerlendirmeleri, O’nu ilminin genişliğini bize göstermektedir. Çünkü, kullandığı kaynakların muhtevaları ile ilgili yaptığı bu değerlendirmeler, O’nun Hadis Literatürü hakkındaki bilgisinin ne derece ileri düzeyde olduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

B-HADİSE DAİR KONULARDAKİ METODU

Bir önceki kısımda Zeyla'î’nin, genel olarak tahririndeki metodunu sunmaya çalıştık. Şimdi ise O’nun bu metodu içinde hadis üsûlüne dair konulardaki metodu ile ilgili kısmı incelemeye çalışacağız.

⁷⁰ Zeyla'î, II. 71, 92, III. 188.

⁷¹ Zeyla'î, I. 114, 162, III. 204.

⁷² Zeyla'î, I. 360 vd. II. 367.

1-Hidâye'deki Müdrec Hadisleri Ayırması

Müdrec, birşeyi diğer bir şeye eklemek veya idhal etmek manasına gelir. Hadis ıstılahında ise, ravisi tarafından isnad veya metnine aslından olmayan bazı sözler sokulmuş hadis demektir. Bu bakımdan müdrec ya isnad yönünden ya da metin bakımından idrac edilmiş hadis demek olduğundan dolayı ikiye ayrılır. Birincisi metinde idrac, ikincisi de isnadda idrac'dır.⁷³

Merğînânî, bazı hadisleri birbirine katmak (idrac yapmak) suretiyle kitabına yazmıştır. Zeyla'î, Merğînânî'nin, kitabına müdrec olarak yazdığı hadisleri müdrec olmaktan çıkarıp, o hadislerin her bölümünün tariflerini vererek kaynaklarını ayrı ayrı yazar. Merğînânî'nin "Nebi (s.a.v)'den, sargı üzerine meshettiği ve Hz. Ali'ye de bunu (sargı üzerine meshetmeyi) emrettiği rivâyet edilmiştir." şeklindeki sözünü aldıktan sonra, ben derim ki: "Bu ayrı ayrı iki hadistir. Birincisini Dârekutnî rivayet etmiştir. İkincisini ise İbn Mâce rivayet etmiştir ki; Hz. Ali, 'Bileğimden birini kırdım (onu sardırdım) da onu Resûlullah'a sordum. Bana sargı üzerine meshetmemi emretti.' hadisidir" der.

Yine Merğînânî'nin "Resûlullah, kabirlerin dörtgen yapılmasını yasakladı. Bunun şahidi de Resulullah'ın kabridir. Bunu bize Müslim haber vermiştir." şeklindeki rivayetinden sonra, ben derim ki: "Hadisin birinci bölümünü Muhammed b. Hasen rivayet etti. İkinci kısmı ile ilgili olarak birçok hadis vardır. Onlardan birini de Buhârî rivayet etmiştir." gibi.⁷⁴

Merğînânî, zikretteğimiz iki misalde iki ayrı hadisi bir hadis gibi yazmıştır. Zeyla'î ise, hadislerin her birinin, bölümlerini rivayet eden kaynakları tesbit etmiştir.

⁷³ Nevevî, *Takrib*, s.36-37; İbn Hacer, *Nuhbetü'l- Fiker Şerhi*, s.61-62; Süyûtî, *Tedrib*, I,266; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s.253.

⁷⁴ Zeylâ'î, I. 186, II. 304.

2-Meşhûr Hadislerle İlgili Değerlendirmeler

Meşhûr, ikiden çok ravi ile tahdîd edilmiş turuku bulunan haber olup, muhaddislere göre meşhûrdur. Fakihlerden bir cemaate göre de bu habere müstefiz denir... Meşhûr tabiri, burada tarif olunan haberlere ıtlak olunduğu gibi, bir veya daha fazla isnadı olan yahut hiç isnadı olmayan ve halk dilinde şöhret kazanan haberlere de ıtlak olunur.⁷⁵

Zeyla'î, *Nasbu'r-Râye*'de bu-son kısımdaki-halk dilinde veya ulemâ arasında şöret bulmuş olan hadisleri tahrir ederken, böyle hadisler hakkında herhangi bir değerlendirme yapmaz. Merğînânî'nin, "Resulullah'ın, farz namazları cemaatle birlikte eda ettiği zamanlarda sünnet namazları kılmaya devam ettiği rivayet edildi" sözü için, ben derim ki: "Bu bilinen hadislerdendir. Resulullah'ın nafilelerden zikredilen sünnetleri terkettiğine dair birşey rivayet edilmedi..." der ve hadisle ilgili ne kaynak verir ne de değerlendirme yapar.⁷⁶ Burada Zeyla'î hadislerin şöret bulmasını yeterli görmüş ve tenkidini yapmamıştır. Ancak, her meşhur hadis sahih olmayabilir. Bu sebeple Q bu hadisleri değerlendirmemekle bir bakıma meseleyi hafife almış gözükmemektedir. Zeylâ'î için bu bir eksiklik sayılabilir. Çünkü eseri okuyan, o hadislerle ilgili değerlendirmeler için başka kaynaklara bakmak zorunda kalacaktır. Bu ise eseri okuyan kimseye bir meşakkat yolu açmış olmaktadır.

3-Hadis Tenkidleri

Hadis tenkidçiliği, hadis âlimleri arasında önemli sayılan bir konudur.⁷⁷ Muhaddisler tahrîc çalışması yaparken, bir kısmı sadece hadisin bulunduğu kaynağı gösterirken diğer bir kısmı da hadisin kaynağını gösterdikten sonra hadisin sahih, zayıf veya hangi çeşitten hadis olduğunu

⁷⁵ İbn Hacer, *Nubetu'l-Fiker Şerhi*, s.25-26

⁷⁶ Zeyla'î, II. 162,172.

⁷⁷ Bu konunun önemi ve muhtevası hakkında bilgi ve kaynakları için, Zeylâ'î'nin Cerh ve Ta'dil ilmindeki yerine bakınız. s.101

belirtmişlerdir. Zeylâ'î ise hadislerin hem kaynağını ve kaynakların rivayetlerini yazmış hem de hadislerin metin ve senet tenkidlerini yapmıştır.

Mesela: “Bu hadisi Ebû Davud, Enes’den sahih bir senedle rivayet etmiştir.”, “Onun isnadı zayıftır.” veya “Bu hadis zayıftır”, “Bu hadis bu lafızla garib’dir.” “Bu hadis filandan dolayı zayıftır” gibi.⁷⁸ Yine, “Yahya b. Alâ’ ki; Ahmed b. Hanbel onun için (hadis uyduran)yalancıdır demiştir”, “ben derim ki; bu hadisin senedinde Muhammed b. el-Ezher vardır. Ahmed b. Hanbel, ona yalancıdır demiştir. Dârekutnî ise, O’nu zayıf kabul etmiştir. Ukaylî de Onu *Duafâ*’sında zikretmiştir.Mucâlid b.İlyas el-Adevî ona *münkeru’l-hadis* demiştir.”⁷⁹ gibi,hadislerin sened ve metinlerinin tenkidini yapar. Kendisi bizzat tenkidler yaptığı gibi, bazen tamamen, bazen de yaptığı tenkidleri desteklemek için nakillerle hadislerin metin ve senedlerinin değerlendirmesini yapar.

İbn Mâce; Ca’fer b. ez-Zübeyr’den; O, Kasım’dan; O’da, Ebû Ümâme’den rivayet etmiştir.Bir adam Nebî (s.a.v)’ye “Ben namaz kılarken zekerime dokundum.(benim durumum nedir?) diye sordu. Bunun üzerine Resulullah, “ O senden bir parçadır.” buyurdu hadisini rivayet etmiştir. Bu hadis için Zeyla’î zayıftır dedikten sonra şöyle devam eder. "Buhârî, Neseî ve Dârekutnî, Ca’fer b.ez-Zübeyr hakkında ‘metruktur’ demişlerdir. Aynı şekilde (senedde geçen) Kasım’da zayıftır." diyerek kendi mezhebi olan Hanefîler için delil olsa da hadisin tenkidini yapar.⁸⁰

4-Mevkûf ve Maktû Haberleri Vermesi

Mevkûf, sahabeye ait olan haberlere, maktû’ da tâbiîne ait olan kavillere denir. Bunlara ayrıca eser adı da verilir.⁸¹ Zeyla’î, mevkûf ve maktû haberlere, (في الباب اشران) “Bu konudaki âsâr.” (أثار في ذلك), “Bu konuda iki eser

⁷⁸ Zeyla’î, I. 45,61,76,363, II.10,62,87,246, III.137,199,273, IV.181

⁷⁹ Zeyla’î, I. 2,9,12,13,20,21,26,28,44,45,61,76,95.

⁸⁰ Zeyla’î I. 69.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisanu’l- Arab*, I. 25; Süyûtî, *Tedrib*, I. 184

vardır.” veya (الآثار) “Konuyla ilgili eserler”, (وبذلك ورد الاثر) “Bu konuda eser de varid olmuştur”, veya (اثر آخر) “Bu konuda bir diğer eser,” gibi ifadelerle işaret eder, sonra da onları yazar.⁸²

Muâz b. Cebel’den söyle nakledilmiştir. “Biz, ağzı ve eli yıkamayı abdest olarak isimlendirirdik. Onu yıkamak vacip değildir...” gibi ifadelerle Sahabe’ye ait kavilleri verdiği gibi tâbiîn’e ait olan kavilleri de verir.⁸³

“Bu konuda müsned ve mürsel hadisler vardır.” (فيه احاديث مسندة ، واحاديث مرسله) (Mürsel olan bir başka hadis” gibi ifadelerle de, merfu, mevkuf, maktu hadislerin yanında, hadislerin değişik grublara dahil olanlarını da belirterek onların rivayet ve tarîklerini yazar.⁸⁴ Bu ise Zeyla’î’yi diğer tahrîc çalışması yapanlardan ayıran bir özelliktir. Mesela; Irâkî, İhyâ’nın tahrîcini yaparken, sadece hadislerin metnini sahihtir, zayıftır, hasendir vb. şeklinde değerlendirmiştir. Hadislerin diğer tarîklerini araştırmamış ve yazmamıştır. Bulamadıklarına işaret etmek için de “Lâ asle leh” ve “lem ecidhü” demiştir.⁸⁵

5-Hadislerin Mütâbî’ ve Şahidlerine İşaret Etmesi.

Mütâbî’, ferd-i nisbî, fert olduğu zannedildikten sonra, başka bir hadîscinin ona muvafâkat ettiği görülürse bu ikinci hadise denir. Mutâbeat, ravinin bizzat kendisi için olursa mütâbeat-ı tâmme denir. Ravinin şeyhi ve üstündekiler için hasıl olursa buna mütâbeat-ı kâsıra denir. Bu meselede ferd zannedilen hadisin takviyesi yönünden istifade edilir.

Bir başka sahâbî’den rivayet edilen ve hem lafız hem de mana yönünden yahutta yalnız mana yönünden öbürüne benzeyen bir metin bulunursa buna da şahid denir.

⁸² Zeyla’î, I. 42, 186, 199, 237, II. 366, III. 149, 215, 334, 341.

⁸³ Zeyla’î, I. 41, 43, 46, 87, 88.

⁸⁴ Zeyla’î, I. 47-50, 101, 103, 237, II. 5, 36, 113, 197, 272, 297, 265, 375, III. 232, 268, 286, 290, 361, IV. 355, 391.

⁸⁵ Tahrîc çalışmalarından örnekler bölümüne bakınız. s. 17.

Ferd olduğu zannedilen bir hadisin; câmi', mûsned, sünnen ve cüz gibi çeşitli hadis kitaplarında, yapılan araştırma sonunda mana yönünden bir benzerine rastlanırsa, bu benzer hadise de şâhid denir. Çünkü, araştırma neticesinde bulunan benzer hadis, ferd zannedilen hadisi şehâdet yolu ile takviye etmiş, onun şâhidi olmuş demektir⁸⁶

Bu şekilde ferd olan bir hadisin, bir başka tahrîkden rivayetinin olup olmadığına veya sünen, cami vb. kitaplardan araştırılmasına i'tibâr denir.⁸⁷

Zeyla'î, *Hidâye*'nin hadislerini tahrîc ederken, onların mütâbi ve şahidlerine işaret eder. Meselâ, Mergînânî'nin "Resûlullah (s.a.v.)'ın, beş evâkdan daha az olan mallarda zekat yoktur. Evâk, kırk dirhemdir. buyurduğu rivayet edildi" hadisini tahrîc ederken, "Vakıyye kırk dirhemdir" ifadesinin, hadisin tamamından olduğuna veya Musannif Mergînânî'nin sözü olmasına ihtimali vardır. Eğer hadisin tamamından ise, *Dârekutnî*'nin *Sünen*'inde rivayet ettiği hadis onun şahididir. Şeyh İbni Dakîk el-İd, *İlmâm*'da dedi ki: "Eğer musannifin sözü ise ona *Müslim*'in *Sahîh*'inde tahrîc ettiği hadis şâhid olmuştur." diyerek, hadisin şahidlerinin nerede olduğunu belirttikten sonra rivayetleri yazar.⁸⁸ "Elbise ancak beş şeyden dolayı yıkanır. Bevl, insan dışkısı, meni, kan ve kusuntu'nun (elbiseye bulaşmış olmasıdır)." Bu hadisin mütâbii'nin, Taberânî'nin *Mu'cem*'inde bulunduğu, "Ben bu hadisin mütâbiini Taberânî'nin *Mu'cem*'inde buldum." diyerek işaret eder ve hadisin *Mu'cem*'deki senedini yazar.⁸⁹ O'nun, bazı hadislerin mütâbi' ve şahidlerini araştırıp yazması, zayıf olan bir hadisi kuvvetlendirmiş olmasından dolayı, fıkıhcılara kaynak olması açısından fevkalade önemlidir.

⁸⁶ İbnu's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, s.38-39; İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s.45-46; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s.404.

⁸⁷ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fiker Şerhi*, s.47.

⁸⁸ Zeyla'î, I. 126, 203, II. 364, III. 114, IV. 265.

⁸⁹ Zeylâ'î, I. 211, II. 414, IV. 372.

6-Muzdarip Hadislere Bakışı

Rivayet edilen haberdeki muhalefet, ravinin ibdaliyle olur veya iki rivâyetten birini diğerine tercih etmek mümkün olmazsa, böyle hadislere muzdarib denir. Hadislerde ızdırıp çoğunlukla senedde bazende metinde olur.⁹⁰

Burada ravinin hafıza üstünlüğü, rivayet ettiği şeyhine olan yakınlık derecesi veya diğer tercih sebeplerinden birinin bulunmaması dolayısıyla iki rivayet arasında tercih yapılamaz. Bu durumda hadis muzdarip olur. Eğer iki rivayet arasında tercih yapılabilirse, “hüküm tercih edilen hadise göre verilir.” Böylece hadisler arasında mevcut olan muzdariplik de ortadan kalkmış olur.⁹¹

Zeyla’î’nin, tahrîcini yaparken hadisleri teknik yönden incelemeye tâbi tuttuğunu daha önce belirtmiştik. Zeyla’î, iki hadisin rivayetleri arasında muzdariplik varsa, bunlara işaret eder ve iki hadis arasında bulunan veya bulunduğu iddia edilen ızdırabı gidermeye çalışır.

Şâfiîler ve Hanefîlerin seferde namazı kısaltma ve seferilik süresinin tayinindeki görüşlerini yazdıktan sonra; “ Velhasıl, bu konuda iki hadis vardır. Birincisi İbn Abbas (r.a)’dandır. “Resûlullah (s.a.v.) Mekke’de ondokuz gün kaldı ve bu zaman içinde namazlarını kısalttı.” Bu rivayeti Buhârî nakletmiştir. Bu olay Mekke’nin fethinde meydana gelmiştir. Bu hadisi ise hadisin diğer bazı tarikleri açıklamaktadır ki, “Resulullah (s.a.v.), Mekke’nin fethi yılında Mekke’de kaldı.”⁹² Diğer ise, Enes’in (r.a) zikredilen - Biz Resulullah (s.a.v.) ile beraber Mekke’ye gitmek üzere Medine’den çıktık.O, namazları iki rekaat kılıyordu. Tâki Medine’ye dönünceye kadar. (Râvî dedi’ki) Ben “Mekke’de ne kadar kaldınız dedim. (Enes): “On gün kaldık dedi.-rivayetidir ki, olay Vedâ Haccı’nda olmuştur. Aynı konuda rivayet edilen iki hadisin vürûd zamanlarını tesbit ederek hadisler arasındaki tearuzu gidermeye çalışmıştır.⁹²

⁹⁰ İbn Hacer, *Nuhbetü'l-Fîker Şerhi*, s.63

⁹¹ Nevevî, *Takrîb*, s.36

⁹² Zeyla’î. II. 184

“Ebu’ d-Derdâ (r.a.)’dan “Peygamber (s.a.v.)’in kustuktan sonra abdest aldığı rivayet edilmiştir...” Bu hadisi muzdarip olmasından dolayı Beyhakî illetli saymıştır. Beyhakî, rivayetinde Evzâî’yi zikretmediği için Yaîş b. Velîd ile Yahya b. Küseyr arasında Evzâî ibtal edilmiştir. Buna Zeylâ’î şöyle cevap verir. “Bazı ravilerin rivayetinde görülen ızdırıp başkalarının zabtına tesir etmez. İbnu’l-Cevzî dedi ki: el-Esrem şöyle dedi: “Ahmed b.Hanbelî bu hadisdeki ızdırabı sordum. O dediki; o hadisi Hüseyin el-Muallim, onu hasenden üstün, sahihden aşağı (ceyyid) kabul etmiştir.” diyerek kendi mezhebi olan Hanefiler’in dellilleri hakkındaki muzdariplik iddialarına cevap verir.⁹³ Eti yenen ve yenmeyen hayvanların bevli hakkındaki hadislerde de onlarda bulunan muzdaripliklere işaret eder. Muzdariplikleri gidermeye çalışır.⁹⁴

O’nun, muzdarip hadisleri tesbit etmesi ve bu hadislerdeki muzdariplikleri gidermeye çalışması, hadislerin metin ve senedleri hakkındaki geniş bilgisine delalet etmektedir.

7-Hadis Râvileri Hakkında Bilgi Vermesi

Hadisleri rivayet eden ravilerin durumlarının bilinmesi önemli bir konudur. Çünkü bir hadisin sahih veya zayıflığının bilinmesinde ravi hakkındaki birtakım bilgilerin mühim bir yeri vardır. Hadislerin sıhhat tesbitindeki en önemli unsurlardan birisi de budur.

Zeyla’î, hadislerin senedinde geçen raviler hakkında onları tanıtıcı bilgiler verir. Mesela; Dârekutnî’nin “an Abdülvehhâb Senâ Hişâm ed-Destüvâî, an Atâ b. es-Sâib, an Musâ b. Talha Enne Resulallah...” senedin de geçen Abdülvehhâb için, “O İbnu Ata el-Haffâf tır” der. Yine “Bu hadisin senedinde Abdülaziz b. İmrân vardır. O, İbni Ebî Sâib’dir” gibi ravilerin baba isimlerini, “Sadaka b. Abdullah; O es-Semîn’dir” diyerek lakablarının tesbitini

⁹³ Zeyla’î, I.41

⁹⁴ Zeyla’î, I. 213, II. 322

yapar⁹⁵. Ravilerin hadis aldıkları şeyhleri ve ravinin hadisini yazan müellifleri de tesbit etmektedir⁹⁶.

C- FIKHA DAİR KONULARDAKİ METODU

Merğînânî'nin *Hidâye* adlı eseri, Hanefî fikhına dair yazılmış önemli bir eserdir. **Zeyla'î** de *Nasbu'r-Râye* adlı eserini *Hidâye*'nin hadislerine tahsis etmiştir. Zeyla'î, bu eserdeki hadislerin tahririni yaparken zaman zaman fikhî meselelere ait bilgiler de vermektedir. Burada biz O'nun bu konularla ilgili olarak tesbit edebildiğimiz yönlerini ve bu husustaki metoduna işaret edeceğiz.

1- Mezheblerin Delillerini Belirtmesi

Zeyla'î, çalıştığı eserin bir fıkıh kitabı olması itibarıyla, Hanefî Mezhebinin delillerinin kaynaklarını tesbit etmeye çalışmaktadır. Bunun yanında diğer mezheblerin delillerini de belirtir ve onlarla ilgili izahlar yapar. İşaret edilen hususları gözönüne alarak O'nun bu konudaki metodunu inceleyeceğiz.

Namazda, fatiha ile beraber bir başka (zamm-ı) sûrenin okunması ile ilgili olarak, "Musannîf bu hadisi, İ.Mâlik'in fatiha ile beraber bir başka surenin okunmasını namazın rukûnlarından saymasına delil olarak getirmiştir. Nevevî ise *Hulâsa*'da, onun (zamm-ı sûre) farz olmadığına, **Buharî** ve **Müslim**'in rivayet ettiği hadisi delil getirmiştir" şeklindeki ifade ile diğer mezheblerin ve kendi mezhebine mensub olanların delil olarak kullandığı hadisleri belirtir.⁹⁷

Buharî ve **Müslim**'in cenazenin yıkanış ve kefenleniş şekliyle ilgili hadislerini yazdıktan sonra, "Bu hadis, ölünün kokulanmasının sünnet olduğuna bir delildir." diyerek hadisin delil olduğu meseleye işaret eder.⁹⁸

⁹⁵ Zeyla'î, I. 99, 111, 103, II. 387, III. 123, 355, 413, IV. 262.

⁹⁶ Zeyla'î, I. 88 vd., 172. Bu konuda daha fazla misal için, Zeyla'î'nin Rical bilgisi bölümüne bakınız. S. 96.

⁹⁷ Zeyla'î, I. 365, 379, 380 387, II. 37, 39, 40, 66, 87, 92, 240, III. 74, 148, IV. 9, 15

⁹⁸ Zeyla'î, II. 259.

Zeyla'î diğer mezheblerin delillerini de yazmayı ihmal etmez. Bu, tahrîc çalışması yapan veya mezheblerin delil olarak kullandığı hadisleri araştırıp bir araya toplayan diğer müelliflerden O'nu ayıran en büyük özelliklerden bir tanesidir. Diğer mezheblerin (Şafî, Hanbelî ve Mâlikî) delillerini “Muhâliflerimizin hadisleri” (احاديث الخصوم), “Muhâliflerimiz için bir başka eser” (اثر آخر الخصوم) ve delilleri de umumî ve hususî olarak ayırarak “Muhâliflerimizin, umumîliğe delâlet eden hadisleri” (احاديث الخصوم العامة) veya “Muhâliflerimizin, hâss olan hadisleri” (احاديث الخصوم الخاصة)⁹⁹ gibi ifadelerle belirtir. Onların delil olarak kullandığı hadisleri ve bunların rivayet tarîklarını verir.¹⁰⁰ Kendi mezhebi olan Hanefîlerin delillerinin de açıklık ve kapalılığına işaret ederek¹⁰¹ onları da tenkid etmekten uzak durmaz.¹⁰²

Bazı konularda Hanefîler dışındaki diğer mezheblerin, (sahih hadis varken) zayıf hadisleri delil olarak kabul etmelerini tenkid eder. İmamların görüşlerini ve son uygulamalarını belirtir. Bu tenkidlerini yaparken de taassub göstermez.¹⁰³ Ancak tahrîcini yaptığı Hidâye'de de zayıf hadisler vardır. Onların da tenkidini yapmaktadır. Kendi mezhebinin, lehine ve aleyhine delil olan hadislere işaret etmektedir.¹⁰⁴ Mergînânî'nin kullanmadığı ancak, Hanefîler'in hüküm çıkardığı hadisleri de belirtir.¹⁰⁵ “Onların bu hadis ile ilgili tevilini batıl kılan başka bir hadis”, “Bizim mezhebimizi destekleyen başka bir hadis” gibi ifadelerle diğer mezheblerin delillerini ibtal eden ve kendi mezhebini destekleyen delillere de temas eder.¹⁰⁶ Zeyla'î; “Bilmiş ol ki; Musannif (Mergînânî), 'Hasta, namazı ayakta kılar. Eğer buna gücü

⁹⁹ Âmm: Bir vaz' ile birçok şeye delalet eden genel lafızdır. Bir cinsten olan birçok şeye delalet eder. Hâss: Tek manaya vaz' edilen lafızdır. Bir tek manaya delalet eden kelimelere hâss kelimeler denir. (Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, (Trc. Abdülkadir Şener) Ank. 1986, s. 136-137.)

¹⁰⁰ Zeyla'î, I.42,240,241, II. 266, III.30,183,404,450

¹⁰¹ Zeyla'î, I. 31

¹⁰² Zeyla'î, I.69, III.358

¹⁰³ Zeyla'î, I.120, 252-253, 340, 386, II.317.

¹⁰⁴ Zeyla'î, II. 261

¹⁰⁵ Zeyla'î, II.52

¹⁰⁶ Zeyla'î, I. 238, 239, III. 286.

yetmezse oturarak, buna da gücü yetmezse başı ile imâ ederek kılar. Buna da gücü yetmezse, onun özrünü kabul etmeye en layık olan Allah Teâlâ'dır.' hadisini delil getirerek hasta oturmaktan aciz olduğu zaman sırtı üzerine yatar, ayaklarını kibleye doğru uzatır." demektedir. Şafî ise buna muhalefet ederek şöyle der: 'Yan tarafına yatarak yüzünü kibleye çevirir.' Onun delili, İmran b. Husayn hadisidir. Ali (r.a.)'nin hadisi bunun için delil olamaz" der. Hadisden kimlerin hangi hükümleri çıkardığını yazar. Zeyla'î, kendisi için hadisin ravilerinin fazlaca tenkid edilmiş olmasını, o hadisi delil olarak kabul etmemesinin sebeplerinden biri olduğunu ifade eder.¹⁰⁷

Beyhakî, "Nebî (s.a.v.)'den, 'Kim namazda kusar veya burnu kanarsa namazı terkedip abdest alıp, konuşmaksızın namazına bıraktığı yerden devam etsin', rivayeti sabit olmamıştır. Eğer rivayet sahih ise, bu namaz abdestine değil kanın yıkanmasına hamledilir." sözüne karşılık Zeyla'î şöyle der: "Bu hadisi böyle yorumlamak doğru değildir. Bu hadiste geçen "vüdü" kelimesi sadece kanın yıkanmasına hamledilseydi, ondan (kanı yıkamadan) önce içinde bulunan namaz; (kanı yıkamak için) ayrılmayla, sonra da kanı yıkamakla bozulmuş olurdu. (Burunun kanamasından dolayı namazdan ayrılan kimsenin) namazına kaldığı yerden başlaması caiz olunca, zaten namaza yeniden başlamış olur." diyerek kendince yanlış tevil edilmiş olan hadisler hakkındaki tevilleri değerlendirir ve kendi görüşünü belirtir.¹⁰⁸

Mergînânî'nin lafzına yakın olan hadis metinlerini, O'nun sözlerini destekleyen hadisleri¹⁰⁹ "Bu, güzel bir delildir." ifadesiyle nitelendirdiği gibi diğer mezheplerin delillerden yerinde kullanılan ve güzel gördüklerini de bu manadaki ifadelerle beğendiğini belirtir.¹¹⁰

¹⁰⁷ Zeyla'î, II. 176

¹⁰⁸ Zeyla'î, I. 34, 39, 40

¹⁰⁹ Zeyla'î, II. 320

¹¹⁰ Zeyla'î, I. 77, II. 90

Namaz kılan kimsenin, teşehhüdde oturusunun anlatıldığı hadisin tahricinden sonra, “Bazıları, musannife (Merğînânî) itiraz ediyorlar. Zeyla‘î bu itirazlara şöyle cevap verir. “O bir hatadır. Çünkü musannîf geçen hadisi zikretmeyip, Aişe’den bir söz olarak nakletmiştir. O âlimlerin (eksik) bilgi ile yaptıkları hatadan kaynaklanmaktadır. Çünkü, burada musannîf (Merğînânî), (Namazda teşehhüde) oturmayla ilgili birçok şey zikretmiştir. Bazıları o hadisi Hz. Aişe’ye bazıları da Vâîl (b.Hucr) (r.anhüma)’ya nisbet etmişlerdir. O’nun sözünün özü şudur: Hz. Aişe ve Vâîl’den naklettiğimiz (hadise) göre “Nebî (s.a.v.) son oturuşa birinci oturuşta oturduğu gibi oturdu.” Eğer, bu ifade ile Hz. Aişe ancak oturmanın keyfiyyetini kastetmiştir denilirse; o (oturuş), sağ ayağı dikmek, sol ayağı da yaymaktır. Bu ise ancak Aişe hadisinde geçmiştir. O’nun şu (Birinci oturuşu gibi) sözü de buna delâlet etmektedir. Bu zikrettiğimiz bütün durumlara şamildir. Sonra da (O “kemâ” tabirini) oturuşun durumunu ta’lil konusuna tahsis etmiştir.” der.

Buhârî ve Müslim’in naklettiği, “Sizden biri namazında şüphe ederse, doğruyu araştırsın sonra da namazını (doğru gördüğü şey) üzerine tamamlasın” hadisinden sonra şöyle der: (özet olarak aşağıya alıyoruz).

“Şâfi‘î’nin mezhebi; O namaz (her hâlükârda) mutlak olarak yakîn hasıl olan şey üzerine tamamlanır. (Onlar) bunu Ebu Sâid el-Hudrî ve Abdurrahman b. Avf hadisinden alır. Biz ise, eğer (namazı) tamamlama zann üzere ise, zann-ı gâlib olunan şey üzerine tamamlar. Yoksa yakîn üzere tamamlar deriz. Bizim delilimiz ise, İbni Mesûd hadisidir. **Beyhakî**, Ma’rîfe’sinde İbni Mesûd hadisini, Hakem b. Utbe’den rivayet etmiştir. O, A‘meş’den, A‘meş, İbrahim’den, O da Abdullah (b.Mesûd)’dan rivayet etmiştir. O (rivayette de) “Teharrî” lafzı yoktur. İbrahim b. Süveyd, Abdullah’dan, yine “teharri” lafzı olmaksızın rivayet etmiştir. Bu da İbni Mesûd rivayetine veya onun dışındakilere benziyor. Sanki bir başka hadis idrâc edilmiş gibidir. Onlardan bazıları şöyle demişlerdir: “Mansur b. Mu’temir, (Müslim’in bu hadisinin

ravilerinden) hadis hafızlarından ve onların sika olanlarındandır. Ve namazda şüphe hadisinde geçen olayı tamamıyla nakletmiştir. Onda “*Teharri*” lafzı vardır ki; Nebi (s.a.v.)’in sözüne muzaftır. Ondan (Mansur’dan) da hadis hafızlarından bir topluluk hadisi rivayet etmiştir. Sevrî, Şube, Vuheyb b. Hâlid, Fudayl b. İyâz, Cerir gibi.Çoğunluğun rivayetine ters düşmediği müddetçe, sika ravinin ziyadesi makbûldür. Biz deriz ki: “Bu meseleye şöyle cevap verilir: (Teharri) yakîn manasına gelir. Allahü teâlâ şöyle buyurdu. (**فَاُولَٰئِكَ** **خَرُّوا رَشَدًا**) “Onlar hidâyeti arayanlardır.” ¹¹¹ Ebu Süleyman el-Hattâbî böyle zikretmiştir. “Doğruyu araştırın”ın manası, “(Namazı) noksan mı yaptığını (kıldığını) zannetmiştir? Onu araştırın” dır. Araştırma, şüpheyi düşüğünü iâde etmektir. (kabul etmektir). Hasılı kanaat getirdiği şey üzerine namazını tamamlar.”diyerek sözü bitirir. Böylece Hanefî Mezhebi’nin delillerine itiraz edenlere cevap verir. Hanefilerin kullandığı delillerin de kuvvetli deliller olduğunu göstermeye çalışır. ¹¹² Mezhebini destekleyen hadislere de işaret ederek yazması onun zaman zaman mezhebini savunduğunu gösterir. ¹¹³

2- Hidâye’de Söz (veya fetva) Olarak Nakledilen Fıkhî Hükümleri Hadis Olarak Tesbit Etmesi.

Hidâye müellifi Merğînânî, bazı meselelerle ilgili, hadis olduğunu belirtmeksizin bir söz veya fetvâ yazmaktadır. Zeyla’î; bunların hadis olduğunu tesbit eder. “Velâ’nın şart koşulması ile ilgili hadisler” diye bir giriş yapan Zeyla’î; Merğînânî’nin velânın şart koşulması ile ilgili olarak zikrettiği fetvanın hadis olduğunu belirtmiştir. Yine, “Merğînânî bu sözü ile şu hadisi işaret etmektedir” gibi lafızlarla fetvaları hadis olarak kaydeder. ¹¹⁴ Merğînânî, bazen sahâbe kavillerini (mevkûf hadisleri)Resûlullah’ın sözü (merfû hadis) gibi nakleder. Böylesi bir durumda meselâ; “Bu garib bir hadisidir.

¹¹¹ (72) Cin, 14

¹¹² Zeyla’î, I. 423, II. 170-173.

¹¹³ Zeyla’î, I. 21, IV. 142

¹¹⁴ Zeyla’î, II. 82, 83, 196, 211, III.182, 208, 211, 213, 275.

Abdurrezzak'ın Musannef'inde İbni Ömer'in sözü olarak rivayet edilmiştir."gibi ifadelerle, sahabî sözlerini belirtir.¹¹⁵

3- Konularla İlgili İcma 'lara İşaret Etmesi.

Fıkıh ilminin önemli kaynaklarından birisi de icmâ'dır. İcmâ', Hz. Peygamberden sonraki bir çağda amelî bir meselenin şer'î hükmü üzerinde, İslam müctehidlerinin birleşmesidir... İcmâ', cumhûr-ı fukahâ'ya göre delil olarak kabul edilir.¹¹⁶ İcmâ', alimlerin çoğunluğuna göre delil olarak kabul edilince, ister âlimlerin isterse sahabenin icmâ'ı olsun Zeyla'î, eserinde yer yer icmâ'lara işaret eder. Mesela: İmamın arkasında namaz kılan kimsenin herhangi birşey okumaması gerektiği konusunda icmâ' olduğunu belirten Mergînânî'nin bu ifadesini destekleyen eserleri yazarak icma'ı oluşturan alimlerin kavllerini nakleder.¹¹⁷ Bu ise O'nun eserini çok geniş kapsamlı tutmaya çalıştığının alemetlerinden biridir. Aynı zamanda mezhebinin görüşünü de desteklemiş olmaktadır.

D- TERCİHLERİ

Zeyla'î, fakîh bir muhaddisdir. Bu sebeble de delil olarak kullanılan hadislerden çıkarılan hükümler ve hadislerin rivayetleri arasında tercihler yapmaktadır.

Muâz b. Cebel (r.a.)'dan gelen sığırların zekatı ile ilgili rivayetleri yazdıktan sonra, Muâz b. Cebel'in Yemen'den döndüğünde Resulullah (s.a.v.) ile görüşüp görüşmediği konusundaki tartışmaları da verdikten sonra şöyle der: - Muâz b. Cebel Medine'ye döndüğünde Resulullah ile görüşmedi - şeklinde ki bu hadisin sahih olduğuna, Hakim'in; Müstedrek'in Fedâil bölümünde İbn Mesûd'dan rivayet ettiği "Muâz b. Cebel, güzel bir genç, halim ve selim, ayrıca kavminin şerefliilerinden idi.... hadisi de delalet etmektedir." diyerek tercih ettiği görüşü belirtir ve onu destekliyen rivayetleri yazar.¹¹⁸ Burada,

¹¹⁵ Zeyla'î, I.386, II. 32.

¹¹⁶ Muhammed Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, s.171,175

¹¹⁷ Zeyla'î, II.12, 155. III. 464, IV. 322, 334, 398.

¹¹⁸ Zeyla'î, II. 349-350.

Muâz'ın Resulullah'la görüştüğü şeklindeki rivayeti daha zayıf bulduğu için tercih etmemiştir. Bazı hadislerin sonunda, “Bu hadis (veya herhangi bir konuda), ölünün kokulanması hususunda delildir gibi tercihlerini belirtir¹¹⁹. Ayrıca hadislerden delil olmaya daha elverişli olanlarını tercih ettiğini de ifade etmektedir¹²⁰.

Hadislerin rivayet tariklerinden hangisini tercih ettiğini ve bu tercihinin sebebini de “Kitabın (Hidâye'nin) lafzına uygun olmasından dolayı bu hadisi (filanca muellife) Beyhaki'ye isnad ettik. “Beyhakî'den naklettik” diyerek belirtir.¹²¹ Burada biz, Zeyla'î'nin verdiği ilk rivayetin Hidaye'nin lafzına yakın en sahih rivayet olduğunu anlıyoruz.

E-ŞERH TEKNİĞİ AÇISINDAN METODU

Şerh, bir hadisin sened ve metninin (veya bir kitabın) dil, muhtevâ, hüküm vb. yönlerden açıklamasını yapmak, anlaşılması güç, izaha muhtaç kısımlarını izah etmek, demektir.¹²²

Zeyla'î, hadislerde kendisince izah edilmesi gereken kelime hüküm vb. konularda bazı açıklamalar yapmaktadır. Nasbu'r-Râye, bir şerh kitabı olmadığı için, eserde bu kabil izahlar pek fazla gözükmemektedir. Ancak, bazen gerek Merğînânî'nin sözleri, gerekse hadislerde geçen kelimelerle ilgili izahlar yapmaktadır. Biz O'nun şerh tekniği açısından metodunu açıklamaya, tahricdeki metodu içinde bu meseleyi nasıl ele aldığını birkaç misalle tesbit etmeye gayret edeceğiz.

Zeyla'î, Hidâye sahibi Merğînânî'ye ait bir takım sözlerin izahını ve O'nun sözlerinden kastedilen şeyin ne olduğunu açıklar. Merğînânî'nin, hadisi hangi fikhî hükme delil olarak kullandığını belirtir. Meselâ; Merğînânî'nin,

¹¹⁹ Zeyla'î, II. 243, 259.

¹²⁰ Zeyla'î, II. 458, 459.

¹²¹ Zeyla'î, I, 214.

¹²² A. Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, s.144 Hadiste Şerh Edebiyatı şerhe duyulan ihtiyaç ve serhlerden örneklerden için bk. Çakan, *Hadis Edebiyatı*, s. 131 vd.

“Bizim şu namazımızda insanların kelimından birşey bulunursa o namaz tam olmamıştır...” hadisini, namazda konuşmanın, onu bozduğuna delil olarak getirdiğini söyledikten sonra, diğer mezheplerin görüşlerini de yazıp izahını bitirir.¹²³

Yemen'e vali olarak giden Muâz b. Cebel (r.a) in, “Resûlullah (s.a.v) beni (z ekat toplamak ve diğer işleri yönetmek için) Yemen’e gönderdi ve bana yağmurun suladığı ve ba’l (köküne bağlı damarlarla topraktan su emici) olarak sulananlardan öşür (1/10), devâlî (aletlerle) sulananlardan öşrün yarısını almamı emir buyurdu.” hadisinden sonra, “Çünkü O’nda (öşürde) yardımlaşmanın kolaylaşması ve menfaatin yaygınlaşması sözkonusudur. (Müslümanlar arasında) eşitliğe teşvik olmuştur. Öşrün vacip kılınıp fakirlerin zenginleştirilmesi vardır. Öşrün (bir kısım mahsullerde) yarısının verilmesi de mal sahiplerine karşı olan merhametin sonucudur” diyerek öşrün farz kılınmasının sebebini anlatmıştır.¹²⁴

Bazen hadislerde geçen kelimelerin manalarını izah eden Zeyla’î, namaz kılan kimsenin önünden geçen şeytana benzetildiği hadisi tahrîc ettikten sonra, “şeytan” kelimesinin izahını Cevherî’nin Sıhâhından naklederek yapar. Sonra da Kadı İyâz’ın Şifâ’sından nakilleri ile sözünü tamamlayıp Şeytan kelimesinin aynı manada geçtiği ayeti yazarak şahit gösterir.¹²⁵ Hz.Âişe için alınan tarağın yapıldığı şeye delalet etmek üzere kullanılan (الْعَاج) kelimesini, nakillerle fîldişi olarak açıklar.¹²⁶

Bazen de hadisleri hadisle şerh eder. Harbe giderken Kur’an’la düşman topraklarına gidilmeyi men eden hadisde geçen Kur’an kelimesinin, bir başka hadisde mushaf olarak tefsir edildiğini belirtir.¹²⁷

¹²³ Mergînânî. I. 61; Zeyla’î. I. 31, II. 66,364, 395.

¹²⁴ Zeyla’î. I. 250, II. 393-394.

¹²⁵ Zeyla’î. II. 85.

¹²⁶ Zeyla’î. I. 127.

¹²⁷ Zeyla’î. II. 243, III. 374.

Görüldüğü gibi Zeyla'î, tahrîcini yaparken, hadislerde geçen kelimelerin, onlarla ilgili hükümlerin izahını yaparak şerhler yapmaktadır. Ricâl ile ilgili ~~izahları~~, fikhî hükümlerle ilgili şerhleri vs. hakkında misaller ilgili bölümlerde zikredildiği için bunları tekrar yazmadık. Zeyla'î, tahrîcinde şerhleri de vermek suretiyle diğer tahrîc yapanlardan kendisini ayıran bir özelliğe sahip olduğunu göstermiştir.

II. NASBU'R-RÂYE'NİN KAYNAKLARI

Bir eserde kullanılan kaynaklar onun ilmî değerini ortaya koyma ve okuyucuya iyi ve önemli referanslar verme konusunda çok önemlidir. Bir ilmî eserde, onun ilmîliğinin ölçüsü, hem kullandığı kaynaklara bakılarak hem de kaynaklarının bilinmesi ile ortaya konur. Bu bakımdan biz de araştırmamızda Zeyla'î'nin Nasbu'r-Râye'de kullandığı eserlerin tam ismini ve müelliflerini fihristlerden tesbit etmeye çalıştık. Kaynakların çok olması, bizim, Zeylâ'î'nin kaynakları hakkındaki araştırma çalışmamızı birkaç kaynak çerçevesinde sınırlı kalmaya zorladı. Bu kaynakları tesbit etmemizdeki ana gaye, Nasbu'r-Râye'nin ilmî değeri hakkında bir fikir vermektir. Kaynakları yazarken yazarların meşhur olduğu ismi ön plana alarak, onların tam ismini yazdıktan sonra eserlerinin de tam isimlerini yazdık. Aynı yazarın birkaç eseri varsa, yazarın bir defa ismini yazıp ikincisinde bir (=) işareti ile o yazara ait olduğuna işaret ettik. Sonra da eserlerini alt alta sıraladık. Bir bakıma Nasbu'r-Râye'nin bibliyoğrafyasını çıkarmış olduk. Sıralamayı alfabetik olarak yaptık. Şimdi bu kaynakları sunmak istiyoruz.

1. ABDULLAH İBN MÜBÂREK, Ebû Abdurrahman, (181/797), Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rikâk¹²⁸.
2. ABDÜRKEZZÂK B. HEMMÂM, b. Nâfi el-Himyerî, Ebu Bekr (211/826); el-Musannef¹²⁹,

¹²⁸ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 51.

¹²⁹ Kettânî, A.g.e, 40.

3. = et-Tefsîr¹³⁰,
4. AHMED B. Muhammed b. HANBEL, eş-Seybanî, el-Mervezî, Ebu Abdullah (241/855); el-Müsned¹³¹,
5. = Kitâbu'l-Îman¹³²,
6. = Kitâbü'z-Zühd¹³³,
7. el-BEGAVÎ, Ebu'l-Kasım (516/1122), Şerhu's-Sünne¹³⁴,
8. = Mu'cemu's-Sahâbe¹³⁵,
9. = Marifetü's-Sahâbe¹³⁶,
10. BEYHAKÎ, Ebû Bekr, Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen b. Ali b. Abdullah b. Mûsa (458/1065), es-Sünenü'l-Kübrâ,¹³⁷
11. = el-Medhal ile's-Sünenil-Kübrâ¹³⁸,
12. = Şu'abu'l-Îmân¹³⁹
13. = Menâkıbü's-Şâfiî¹⁴⁰,
14. = Ma'rifetü's-Sünen Ve'l-Âsâr,¹⁴¹
15. = Kitabu'l-Esmâ ve's-Sıfât¹⁴²,
16. = el-Hılafıyyât¹⁴³,
17. = Delâilü'n-Nübüvve¹⁴⁴,
18. = Kitâbü'z-Zühdi'l-Kebîr,

¹³⁰ Kettânî, A.g.e, s. 76.

¹³¹ Kettânî, A.g.e, s. 7, 18, 61.

¹³² Kettânî, A.g.e, s. 45.

¹³³ Kettânî, A.g.e, s. 51.

¹³⁴ Kettânî, A.g.e, s. 42.

¹³⁵ Kettânî, A.g.e, s. 136.

¹³⁶ Kettânî, A.g.e, s. 127.

¹³⁷ Kettânî, A.g.e, s. 33.

¹³⁸ Kettânî, A.g.e, s. 34.

¹³⁹ Kettânî, A.g.e, s. 33, 58.

¹⁴⁰ Kettânî, A.g.e, s. 33.

¹⁴¹ Kettânî, A.g.e, s. 34.

¹⁴² Kettânî, A.g.e, s. 45.

¹⁴³ Kettânî, A.g.e, s. 34.

¹⁴⁴ Kettânî, A.g.e, s. 33.

19. = Kitâbü'z-Zühdi's-Sağîr,
20. = ed-Deavâti'l-Kübrâ¹⁴⁵,
21. BEZZÂR, Ebû Bekr, Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik, (292/904), el-Müsned¹⁴⁶,
22. BUHÂRÎ, Ebû Abdullah, Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm, Berdizbe, el-Cûfi:
(256/870), el-Câmiu's-Sahîh¹⁴⁷,
23. = el-Kırâetü Halfe'l-İmâm¹⁴⁸,
24. = Kitâbu Edebi'l-Müfred¹⁴⁹,
25. = Târîhu'l-Kebîr¹⁵⁰,
26. = Târîhu'l-Vesat
27. = Târîhu's-Sağîr¹⁵¹.
28. = Kitâbu'd-Duafâ¹⁵².
29. = Kitâbu'l-İlel¹⁵³
30. BURKÂNÎ, Ahmed b. Muhammed, el-Harezmi, eş-Şafiî (425/1034) el-
Mustahrec ale's-Sahîhayn¹⁵⁴
31. CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd, (393/1003), Tâcü'l-Lüğa ve Sıhâhül-
Arabiyye¹⁵⁵.
32. DÂREKUTNÎ, Ebu'l-Hasen, Ali b. Ömer b. Ahmed b. el-Mehdî, (385/995),
Kitâbu's-Sünen¹⁵⁶.
33. = Kitâbu Ğarâib-i Mâlik¹⁵⁷.

¹⁴⁵ Kettâni, A.g.e. s. 51.

¹⁴⁶ Kettâni, A.g.e. s. 68.

¹⁴⁷ Kettâni, A.g.e. s. 41.

¹⁴⁸ Kettâni, A.g.e. s. 46.

¹⁴⁹ Kettâni, A.g.e. s. 53.

¹⁵⁰ Kettâni, A.g.e. s. 128.

¹⁵¹ Kettâni, A.g.e. s. 129.

¹⁵² Kettâni, A.g.e. s. 144.

¹⁵³ Kettâni, A.g.e. s. 147.

¹⁵⁴ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muellifin*, I. 246.

¹⁵⁵ Kehhâle, A.g.e., I. 362.

¹⁵⁶ Kettâni, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 35.

¹⁵⁷ Kettâni, A.g.e. s. 113.

34. = Kitâbu'l-İlel¹⁵⁸
35. = el-Fevâid ve'l-Efrâd¹⁵⁹.
36. = el-Muhtelif ve'l-Mu'telif¹⁶⁰
37. DÂRİMÎ; Ebû Muhammed, Abdullah b. Abdurrahman b. el-Fadl b. Behrâm b. Abdussamed et-Teymî, (255/868), es-Sünen, (el-Müsned)¹⁶¹.
38. DEYLEMÎ, Ebu Mansûr Şehrdâr b. Şîrûye, (558/1162) Firdevsü'l-Ahbâr bi Me'sûri'l-Hattâbi'l-Muhric Alâ Kitâbi'ş-Şihab¹⁶².
39. EBÛ BEKR EL-CEVZEKÎ (388/998) es-Sahîh (müslim üzerine müstedrek çalışmasıdır)¹⁶³,
40. EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eşas el-Ezdî ES-SİCİSTANÎ, (275/888); es-Sünen¹⁶⁴,
41. EBU'L-FETH EL-YA'MERÎ, Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Seyyidünnas (734/1333), es-Sîret (Uyunül-Eser fî Fünûni'l-Megâzi ve'ş-Şemâil ve's-Siyer)¹⁶⁵,
42. EBÛ BEKR EL-İSMÂÎLÎ, Ahmed b. İbrahim b. İsmâil (371/981), el-Müstahrec ale's-Sahîhayn¹⁶⁶
43. EBU'L-HASEN ALÎ BİN MA'BED b. Şeddâd, Kitâbu't-Tâati ve'l-Ma'siyye¹⁶⁷.
44. EBÛ NUAYM EL-ISFAHÂNÎ, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshâk b. Mûsâ b. Mîhrân (430/1038), Târihu Isbahân (Isfahân)¹⁶⁸.

¹⁵⁸ Kettânî, A.g.e. s. 211.

¹⁵⁹ Kettânî, A.g.e. s. 114, Kehhâle. *Mu'cemu'l-Müellifin*, II. 480.

¹⁶⁰ Kettânî, A.g.e. s. 115.

¹⁶¹ Kettânî, A.g.e. s. 32, 74.

¹⁶² Kettânî, A.g.e. s. 75.

¹⁶³ Yusuf, Özbek, *Hadis Literatürü* (Kettânî, Risaletül-Mustatrefe Tercümesi, İst. 1994, s. 18, (17. nolu dipnot).

¹⁶⁴ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 11.

¹⁶⁵ Kettânî, A.g.e. s. 109.

¹⁶⁶ Kettânî, A.g.e. s. 26.

¹⁶⁷ Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 83 (18. nolu dipnot)

¹⁶⁸ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 131.

45. = el-Mustahrec ale'l-Buhârî ve'l-Müslim¹⁶⁹
46. = Hülyetü'l-Evliyâ ve Tabakâti'l-Esfiyâ¹⁷⁰
47. EBU'Ş-ŞEYH el-İSBAHÂNÎ, İbnu Hayyan, (369/979) Kitâbu'l-Ezân¹⁷¹
48. EBÛ YÛSUF, Yakûb b. İbrâhim b. Habîb el-Kûfî, (182/797), Kitâbu'l-Harâc¹⁷²
49. EBU'L-VELÎD el-BÂCÎ, Süleyman b. Halef, (474/1081) el-Müntekâ'fî Şerhi'l-Muvatta¹⁷³
50. EZRAKÎ, Ebu'l-Velîd, Muhammed b. Abdullah b. Ebî Muhammed Ahmed b. Muhammed el-Ezrak b. Amr b. el-Hâris (223/837), Târihu Mekke¹⁷⁴
51. GAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. (505/1111), el-Vesît¹⁷⁵
52. HÂKİM en-NEYSABÛRÎ, Ebû Abdullah, Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, (405/1014), Ulûmü'l-Hadîs¹⁷⁶
53. = el-Erbeûn¹⁷⁷
54. = ed-Duafâ¹⁷⁸
55. = Kitâbu fedaili's-Şaffî
56. = el-Müstedrek ale's-Sahîhayn
57. = el-Medhal ilâ Marifeti'l-İklîl fî Zikri'l-Mecrûhîn¹⁷⁹
58. HAKÎM ET-TİRMİZÎ, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ali el-Hasen b. Bîşr (295/908), Nevâdirü'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Resûl¹⁸⁰

¹⁶⁹ Kettânî, A.g.e, s. 29.

¹⁷⁰ Kettânî, A.g.e, s. 140.

¹⁷¹ Kettânî, A.g.e, s. 46.

¹⁷² Kehhâle, *Mucemü'l-Müellifîn*, IV. 122.

¹⁷³ Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 8, (15/4 nolu dipnot)

¹⁷⁴ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 134.

¹⁷⁵ Kettânî, A.g.e, s. 190 (İbnu'l-Mulakkın, Tezkiratü'l-Ahyâr bimâ fil-Vesît mine'l-Ahbâr, adıyla hadislerin tahririni yapmıştır.)

¹⁷⁶ Kettânî, A.g.e, s. 143, 214.

¹⁷⁷ Kettânî, A.g.e, s. 102.

¹⁷⁸ Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 319, (5. nolu dipnot) 1984'de Faruk Hammâde'nin tahkiki ile Darus-Sekafe-Dâru'l-Beyda tarafından basılmıştır. 289 ravinin hayatını anlatır.

¹⁷⁹ Kettânî, A.g.e, s. 21.

¹⁸⁰ Kettânî, A.g.e, s. 57.

59. HALLÂL, Ebu Bekr, Ahmed b. Muhammed b. Hârûn el-Bağdâdî el-Hanbelî (311/923), Kitâbu'l-İlel¹⁸¹
60. HÂRİS B. ÜSÂME, Ebû Muhammed, İbnu Muhammed b. Ebî Usâme ed-Dahîr et-Teymî el-Bağdâdî (282/895) el-Müsne¹⁸².
61. HATÎB EL-BAĞDÂDÎ, Ebû Bekir, Ahmed b. Ali b. Sâbit (463/1070), Telhîsü'l-Müteşâbeh fi'r-Resmî ve Himâye mâ Eşkele minhü an Bevâdiri't-Tashîf ve'l-Vehm¹⁸³.
62. = Târîhu Bağdâd¹⁸⁴
63. HÂZİMÎ, Ebû Bekr, Zeynüddîn, Muhammed b. Ebû Osman Mûsâ b. Osman b. Hâzim. (584/1188), el-İtibâr fi'n-Nâsih ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr¹⁸⁵
64. HUMEYDÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdullah b. Fütûh b. Humeyd b. Yâsil el-Ezdî, (488/1095), el-Cem'u Beyne's-Sahîhayn¹⁸⁶
65. İBN ABDİLBERR el-KURTUBÎ, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh en-Nemerî. (463/1071), el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb¹⁸⁷
66. = et-Tuksâ (et-Takassî) Limâ fimâ Tedammenehu'l-Muvatta¹⁸⁸.
67. = et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meânî ve'l-Esânîd¹⁸⁹.
68. = el-İstizkâr fi şerhi Mezâhibi'l-Emsâr mim mâ Resemehu Mâlik fi Muvattaihi mine'r-Ra'yi ve'l-Âsâr¹⁹⁰.
69. İBNU'L-ARABÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Muhyiddîn, (638/1240), Câmiu'l-Ahkâm fi Ma'rifeti'l-Halâl ve'l-Harâm,¹⁹¹

¹⁸¹ Kettânî, A.g.e, s. 148.

¹⁸² Kettânî, A.g.e, s. 66.

¹⁸³ Kettânî, A.g.e, s. 119.

¹⁸⁴ Kettânî, A.g.e, s. 131.

¹⁸⁵ Kettânî, A.g.e, s. 80.

¹⁸⁶ Kettânî, A.g.e, s. 67.

¹⁸⁷ Kettânî, A.g.e, s. 203.

¹⁸⁸ Kettânî, A.g.e, s. 15, Dehlevî, Şâh Velîyyullah, *Bustânü'l-Muhaddisîn* (Trc. Ali Osman Koçkuzu), Ank. 1986, s. 65, Katib Çelebi, *Keşfü'z-Zûnûn*, I. 78.

¹⁸⁹ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 113.

¹⁹⁰ Kettânî, A.g.e, s. 195.

¹⁹¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, II. 531.

70. İBN ADİY, Ebu Ahmed, Abdullah b. Adîy b. Abdillâh b. Muhammed b. el-Mübârek el-Cürcânî, (365/975), el-Kâmil fi'd-Duafâ¹⁹².
71. İBN ASÂKİR, Ebu'l-Kasım, Ali b. Hasen b. Hibetullah b. Abdullâh b. el-Hasen, (571/1175), el-Eşrâf ala Marifeti'l-Etrâf, (Etrâfu's-Sünenil-Erbâa)¹⁹³.
72. = Etrâfu'l-Kütübi's-Sitte,¹⁹⁴.
73. İBNU'L-CÂRÛD, Ebû Muhammed Abdullâh b. Ali en-Neysâbü'rî, (376/986), el-Muntekâ (el-Muhtar mines-sünenil-müsnedeti an Resûlullah (s.a.v.) fi'l-Ahkâm)¹⁹⁵.
74. İBNU'L-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemaleddîn, Abdurrahman b. Ali, (597/1200), el-Mevzûâtü'l-Kübrâ¹⁹⁶.
75. = et-Tahkîk fi İhtilâfi'l-Hadis¹⁹⁷.
76. = el-İlelû'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye¹⁹⁸.
77. = Câmiu'l-Mesânîd bil-Hâssi'l-Esânîd,¹⁹⁹.
78. İBN DAKÎK el-ÎD, Takıyyüddîn, Ebu'l-Feth, Muhammed b. Ali b. Vehb b. Mutî, (702/1302), Şerhu Umdeti'l-Ahkâm.
79. = Kitâbu'l-İlmâm fi Ehadîsi'l-Ahkâm,
80. = el-İlmâm fi şerhi'l-İlmâm,²⁰⁰
81. İBN DIHYE, Ebu'l-Fadl, amr b. el-Hasen b. Alî el-Endelüsî, (633/1235), el-İlmû'l-Meşhûr fi Fedâili'l-Eyyâm ve's-Şuhûr²⁰¹,
82. İBNÜ'L-ESİR, Ebu's-Saadât, Esîruddîn (Mecduddîn) el-Mübârek b. Muhammed, (606/1209), en-Nihâye fi Ğarîbil-Hadîs,²⁰²,

¹⁹² Kettânî, *Risâletü'l-Mutatrefe*, s. 145.

¹⁹³ Kettânî, A.g.e, s. 169.

¹⁹⁴ Kettânî, A.g.e, s. 12.

¹⁹⁵ Kettânî, A.g.e, s.25.

¹⁹⁶ Kettânî, A.g.e, s. 149.

¹⁹⁷ Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 337. (3. nolu dipnot)

¹⁹⁸ Kettânî, *Risâletü'l-Mutatrefe*, s. 148.

¹⁹⁹ Kettânî, A.g.e, s. 176.

²⁰⁰ Kettânî, A.g.e, s. 180.

²⁰¹ Kehhâle, *Mu'cemul-Müellifin*, II. 556.

²⁰² Kettânî, *Risâletül-Mutatrefe*, s. 156.

83. = Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe²⁰³,
84. İBN EBÎ HATİM ER-RÂZÎ, Ebû Muhammed, Abdurrahman b. Ebî Hâtım, Muhammed b. İdris b. el-Münzir, (327/938), Kitabu'l-Cerh ve't-Tadîl,
85. = Kitabu'l-İlel²⁰⁴,
86. = Kitabu'l-Merâsîl²⁰⁵,
87. = Kitâbu't-Tefsîr²⁰⁶,
88. İBN EBÎ'D-DÜNYA, Ebu Bekir, Abdullah b. Muhammed, (208/823), Zemmü'l-Muskir²⁰⁷,
89. İBN EBÎ ŞEYBE, Ebu Bekir, Abdullah b. Muhammed el-Vasîfî, (235/849), el-Musannef²⁰⁸,
90. = el-Musned²⁰⁹,
91. İBN EBÎ HAYSEME, Ebu Bekir, Ahmed b. Ebî Hayseme Züheyr b. Harb en-Nesâî, (279/892), et-Târîh²¹⁰,
92. İBNÜ'L-HARRÂT, Ebu Muhammed, Abdülhak b. Abdurrahman b. Abdullah el-Ezdî el-İşbilî (581, 582/1185, 1186), el-Cemu beyne's-Sahîhayn²¹¹,
93. = el-Ahkamu's-Şerîyyetü'l-Kübrâ,
94. = el-Ahkamu'l-Vustâ²¹²,
95. İBN HİBBÂN EL-BUSTÎ, Ebu Hâtım Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Muâz et-Temîmî ed-Dâremî, (354/965); Kitabu's-Sikât²¹³,
96. = Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Mecrûhîn²¹⁴,

²⁰³ Kettânî, A.g.e, s. 128, 204.

²⁰⁴ Kettânî, A.g.e, s. 148.

²⁰⁵ Kettânî, A.g.e, s. 86.

²⁰⁶ Kettânî, A.g.e, s. 76.

²⁰⁷ Özbek, *Hadis Literatürü*, 62. (5. nolu dipnot)

²⁰⁸ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 40.

²⁰⁹ Kettânî, A.g.e, s. 66.

²¹⁰ Kettânî, A.g.e, s. 130.

²¹¹ Kettânî, A.g.e, s. 173, 179, 189.

²¹² Kettânî, A.g.e, s. 178, 179.

²¹³ Kettânî, A.g.e, s. 146.

²¹⁴ Kettânî, A.g.e, s. 144.

97. = Kitâbu't-Tekâsim ve'l-Envâ²¹⁵,
98. İBN HİŞÂM, Ebû Muhammed Abdilmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyârî, (218/833), es-Sîret²¹⁶,
99. İBN HUZEYME, (Ebû Bekr) Ebû Abdullah Muhammed b. İshak, (311/923), es-Sahîh, (Muhtasaru'l-Muhtasar)²¹⁷,
100. İBN KÂNÎ, Ebu'l-Huseyn, Abdülbâkî, (351/962), Mu'cemu's-Sahabe²¹⁸,
101. İBNU'L-KATTÂN, Ali b. Muhammed b. Abdilmelik, (628/123), Beyanü'l-Vehm ve'l-İhâm fi'l-Hadîs²¹⁹.
102. İBN KAYYIM el-CEVZİYYE, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ebû Bekir, (751/1350), Zâdül-Meâd fi Hedyi Hayri'l-İbâd²²⁰,
103. İBN KESÎR, İmadüddîn, Ebu'l-Fidâ, İsmâil b. Ömer. (774/1372), Tefsîr²²¹,
104. İBN MÂCE, Ebû Abdullah, Muhammed b. Yezîd, (273/886); es-Sünen²²²
105. İBN MERDÜYE, Ebû Bekir, Ahmed b. Musa, (416/1025), Tefsîr²²³,
106. İBN MENDE, Ebû Abdullah Muh. b. İshak el-İsbahânî, (395/1004), Ma'rifetü's-Sahâbe²²⁴,
107. İBN SA'D, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî el-Hâşimî, (v. 233-235/847-849): Tabakâtü'l-Kübrâ²²⁵,
108. İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr, Osman b. Abdurrahman, eş-Şehrezûrî, (643/1245), Şerhu Müşkili'l-Vesît²²⁶,
109. İBN SEKEN, Ebû Ali, Saîd b. Osman b. Saîd el-Bağdâdî, (353/964); es-Sünenü's-Sihâhil-Me'sûre an Resûlillah, (es-Sahîh)²²⁷,

²¹⁵ Kettânî, A.g.e, s. 20, 47, Dehlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn*, s. 83.

²¹⁶ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 107.

²¹⁷ Kettânî, A.g.e, s. 20.

²¹⁸ Kettânî, A.g.e, s. 136, Dehlevî, *Bustânü'l-Muhaddisîn*, s. 159.

²¹⁹ Kehhâle, *Mu'cemul-Müellifîn*, II. 513.

²²⁰ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 197.

²²¹ Kettânî, A.g.e, s. 195.

²²² Kettânî, A.g.e, s. 12, 13.

²²³ Kettânî, A.g.e, s. 77.

²²⁴ Kettânî, A.g.e, s. 127.

²²⁵ Kettânî, A.g.e, s. 138.

²²⁶ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, II. 361.

²²⁷ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, 25.

110. İBNU'S-SÜNNÎ, Ebû Bekr, Ahmed b. Muhammed b. İrhak b. İbrâhim b. Esbât ed-Dîneveri, (363-364/972-973), Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle²²⁸,
111. İBN ŞAHÎN, Ebû Hafs, Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdadî el-Vâiz, (385/995), Kitâbu't-Tergîb ve't-Terhîb²²⁹,
112. = Kitabu'l-Cenâiz²³⁰,
113. = Kitabu'n-Nâsîh ve'l-Mensûh²³¹,
114. İBN TEYMÎYYE, Mecdüddîn, Abdusselâm b. Abdullah b. Ebu'l-Kasım el-Harrânî (el-Cedd), (590/1194), el-Müntekâ fi'l-Ahkâm²³².
115. İBN YÛNUS, Ebu Saîd Abdurrahman b. Ahmed b. Yunus Abdil-alâ es-Sa'dîfi. (347/958), Târihu Mısır²³³,
116. İBN ZENCÛYE, Ebû Ahmed Humejd b. Mahled b. Kuteybe b. Abdullah en-Nesâî el-Ezdî, (248,251/862,865), Kitâbu'l-Emvâl²³⁴,
117. İBRÂHİM B. İSHÂK EL-HARBÎ, Ebû İshâk, İbn Bîşr, (285/898), Ğarîbu'l-Hadîs²³⁵,
118. İSHÂK B. RÂHÛYE, Ebû Yakub, İbn İbrâhim b. Mahled b. İbrâhim b. Matr et-Teymî, el-Hanzalî el-Mervezî, (238/852), el-Müsned (el-Câmi')²³⁶,
119. KÂDÎ İYÂZ, Ebu'l-Fadl, İbn Mûsâ b. İyâz. es-Sebtî el-YAHSUBÎ, (544/1149), Meşâriku'l-Envâr alâ Sıhâhil-Âsâr²³⁷,
120. eş-Şifâ bi't-Târîf bi Hukûki'l-Mustafâ²³⁸,
121. KASIM B. ESBAĞ, Ebû Muhammed, b. Muhammed b. Yûsuf el-Beyânî (340/951), el-Muntekâ²³⁹,

²²⁸ Kettânî, A.g.e, s. 57.

²²⁹ Kettânî, A.g.e, s. 57.

²³⁰ Kettânî, A.g.e, s. 47.

²³¹ Kettânî, A.g.e, s. 80.

²³² Kettânî, A.g.e, s. 180.

²³³ Kettânî, A.g.e, s. 133.

²³⁴ Kettânî, A.g.e, s. 47.

²³⁵ Kettânî, A.g.e, s. 155.

²³⁶ Kettânî, A.g.e, s. 65; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Mellifîn*, I. 339.

²³⁷ Kettânî, A.g.e, s. 157.

²³⁸ Kettânî, A.g.e, s. 106.

²³⁹ Kettânî, A.g.e, s. 25.

122. KÂSİM b. SELLÂM, EBÛ UBEYD, el-Bağdâdî, (229/843), Ğarîbu'l-Hadîs ve'l-Âsâr²⁴⁰.
123. = Kitâbu'l-Emvâl²⁴¹.
124. KUZÂÎ, Şihâbuddîn, Ebû Abdullah Muh. b. Selâme b. Cafer b. Alî, (454/1062), Müsnedü Kitâbiş-Şihâb fi'l-Mevâiz ve'l-Âdab²⁴².
125. KİSSÎ, Ebû Muhammed, Abdullah b. Humeyd b. Nasr, (249/863). el-Müsnedü'l-Kebîr²⁴³.
126. KEŞŞÎ, Ebu Müslim, İbrahim b. Abdullah b. Muslim b. Mâiz el-Basrî, (292/904), Kitâbü's-Sünen²⁴⁴,
127. MAKDİSÎ, İBNÜ'L-HADÎ, Muhammed b. Ahmed (744/1343), et-Tenkîhu't-Tahkîk fi Mesâilî't-Ta'lik²⁴⁵,
128. MAKDİSÎ, Abdülganî b. Abdülvâhid, (600/1203). el-Kemâl fi Esmâir-Ricâl²⁴⁶,
129. MEVSİLÎ, EBÛ YA'LA, Ahmed b. Ali b. Musennâ et-Teymî. (307/919), el-Müsnedü'l-Kebîr,
130. = el-Müsnedü's-Sagîr²⁴⁷,
131. MİZZÎ, Ebu'l-Haccâc, Yûsuf b. Abdurrahman, (742/1341), Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâir-Ricâl²⁴⁸,
132. = Etrâfu'l-Kütübi's-Sitte²⁴⁹.
133. MUHAMMED B. HASEN, eş-Şeybanî, (189/804), el-Muvatta²⁵⁰,
134. = el-Müsned²⁵¹

²⁴⁰ Kettânî, A.g.e, s. 154.

²⁴¹ Kettânî, A.g.e, s. 47.

²⁴² Kettânî, A.g.e, s. 76.

²⁴³ Kettânî, A.g.e, s. 66.

²⁴⁴ Kettânî, A.g.e, s. 34.

²⁴⁵ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, III. 113.

²⁴⁶ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 208.

²⁴⁷ Kettânî, A.g.e, s. 71.

²⁴⁸ Kettânî, A.g.e, s. 13. 208.

²⁴⁹ Kettânî, A.g.e, s. 168.

²⁵⁰ Kettânî, A.g.e, s. 14.

²⁵¹ Kettânî, A.g.e, s.42.

135. MÜNZİRÎ, Abdülazîm, Zeykiyyüddîn, (656/1258), el-Muhtasar²⁵²,
136. MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccac el-Kuşeyrî, (261/874) Kitabu't-Temyîz²⁵³,
137. = el-Câmiu's-Sahîh²⁵⁴,
138. NEVEVÎ, Ebû Zekerîyya Yahya b. Şerefüddîn, (676/1277), Tehzîbü'l-Esmâ ve'l-Lügât²⁵⁵.
139. = el-Minhâcü'l-Muhaddisîn ve Sebili't-Tâlibîn fî Şerhi Sahîhi Müslim İbnü'l-Haccâc²⁵⁶.
140. NESEÎ, Ebu Abdurrahman, Ahmed b.Şuayb b. Ali b. Sinan b. Bahr, (303/915), es-Sünenü'l-Kübrâ²⁵⁷,
141. = es-Sünenü's-Suğrâ (el-Müctebâ)²⁵⁸,
142. = Kitâbu'l-Künâ²⁵⁹,
143. = Amelü'l-Yevm ve'l-Leyle²⁶⁰.
144. RÂZÎ, Ebu Muhammed, Abdülkahir b. Abdullah b. Abdurrahman er-Ruhâvî, (612/1215), Kitâbu'l-Erbeûn²⁶¹.
145. RÂZÎ, EBU'L-FETH, Süleym b. Eyyûb b. Süleym, (447/1055), Kitâbu't-Tergîb ve't-Terhîb²⁶².
146. RÂZÎ, TEMMAM B. Muhammed b. Abdullah b. Cafer, (Ebu'l-Kasım), (414/1023), el-Fevâid²⁶³.

²⁵² Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 3. (2. nolu dipnot).

²⁵³ Özbek, A.g.e, s. 438 (36. nolu dipnot).

²⁵⁴ Kettânî, *Risâletül-Mustatrefe*, s. 11, 41.

²⁵⁵ Kettânî, A.g.e, s. 206.

²⁵⁶ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, II. 98, Özbek, *Hadis Literatürü*, 403 (6 nolu dipnot).

²⁵⁷ Kettânî, *Risâletül Mustatrefe*, s. 32.

²⁵⁸ Kettânî, A.g.e, s. 33.

²⁵⁹ Kettânî, A.g.e, s. 121.

²⁶⁰ Kettânî, A.g.e, s. 57.

²⁶¹ Kettânî, A.g.e, s. 104.

²⁶² Kettânî, A.g.e, s. 164.

²⁶³ Kettânî, A.g.e, s. 94, Dehlevî, *Bustânül-Muhaddisîn*, s. 167, Kehhâle, *Mu'cemül-Müellifin*, III.

147. SA'LEBÎ, Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim en-Neysâbûrî, (427/1035), el-Keşf vel-Beyân fî Tefsifi'l-Kur'ân²⁶⁴
148. SAÎD B. MANSÛR b. Şu'be el-Mervezî, (227/841), es-Sünen, (es-Sahîh)²⁶⁵.
149. SERRÂC, EBU'L-ABBAS, Muhammed b. İshâk b. İbrâhim b. Mihrân, (313/925), el-Müsned²⁶⁶.
150. SERAHSÎ, Şemsül-Eimme, Muhammed b. Ahmed, (490/1098), el-Mebsût²⁶⁷.
151. SERKUSTÎ, KASIM b. SABÎT, (302/915), Şerhu Ğarîbil-Hadîs²⁶⁸.
152. SİCİSTÂNÎ, EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. el-Eşas, el-Ezdî, (275/888), es-Sünen²⁶⁹.
153. = Kitabu'l-Merasîl²⁷⁰.
154. SÛRÛCÎ, Ebu'l-Abbas Ahmed b. İbrahim b. Abdülganî, el-Hanefî. (710-1310), el-Gâye Şerhu ale'l-Hidâye²⁷¹.
155. SÜHEYLÎ, Abdurrahman b. Abd b. Ahmed, (581/1185): er-Ravdu'l-Ünûf²⁷²
156. ŞÂFÎÎ, Ebû Abdullah, Muhammed b. İdris, b. Abbâs b. Osman, (204/819) Kitabu's-Sünen²⁷³.
157. = el-Müsned²⁷⁴.
158. = er-Risâle²⁷⁵.
159. TABERÂNÎ, Ebu'l-Kasım, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb, (360/971), el-Mu'cemu'l-Kebîr²⁷⁶.

²⁶⁴ Kehhâle, A.g.e. I. 238.

²⁶⁵ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 34, Kehhâle, *Mu'cemül-Müellifin*, A.g.e. I. 770.

²⁶⁶ Kettânî, A.g.e. s. 75.

²⁶⁷ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, III. 52.

²⁶⁸ Kehhâle, A.g.e. II. 369.

²⁶⁹ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 11.

²⁷⁰ Kettânî, A.g.e. s. 85.

²⁷¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, I. 89.

²⁷² Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 107.

²⁷³ Kettânî, A.g.e. s. 32.

²⁷⁴ Kettânî, A.g.e. s. 17.

²⁷⁵ Eserin muhtelif baskıları yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi de Mısır'da yapılan 1358/1940 tarihli baskısıdır.

²⁷⁶ Kettânî, A.g.e. s. 135.

160. = el-Mu'cemu'l-Evsat²⁷⁷.
161. = el-Mu'cemu's-Sağîr²⁷⁸.
162. = Müsnedü's-Şâmiyyîn²⁷⁹.
163. = Ehâdîsü't-Tivâl²⁸⁰.
164. = Kitabü'd-Duâ²⁸¹.
165. = TABERÎ, Ebû Cafer, Muhammed b. Cesîr b. Yezîd b. Hâlid, (310/922); et-Tefsîr²⁸².
166. = Tehzîbu'l-Âsâr²⁸³,
167. TAHÂVÎ, Ebu Ca'fer, Ahmed b. Muhammed, el-Ezdî el-Hacerî, (321/932), Ahkâmu'l-Kur'an²⁸⁴.
168. = Şerhu Meânî'l-Âsâr²⁸⁵.
169. = Müşkilü'l-Âsâr²⁸⁶.
170. TAYALISÎ, EBU DAVÛD, Süleyman b. Dâvud b. el-Cârud, (203-204/818-819), el-Müsned²⁸⁷.
171. TÎRMİZÎ, Ebu Îsâ, Muhammed b. Îsâ b. Serve b. Mûsâ b. ed-Dahhâk es-Sülemî, (279/892), el-Câmiu's-Sahîh, (Sünen),²⁸⁸
172. = el-İlelû'l-Kübrâ²⁸⁹,
173. = Kitabu'l-İlel²⁹⁰,
174. = Kitabu's-Şemâil²⁹¹.

²⁷⁷ Kettânî, A.g.e, s. 111, 135.

²⁷⁸ Kettânî, A.g.e, s. 11, 136.

²⁷⁹ Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 207, 227.

²⁸⁰ Özbek, A.g.e, s. 56.

²⁸¹ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 51.

²⁸² Kettânî, A.g.e, s. 77.

²⁸³ Kettânî, A.g.e, s. 43.

²⁸⁴ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I. 267.

²⁸⁵ Kettânî, A.g.e, s. 43.

²⁸⁶ Kettânî, A.g.e, s. 158.

²⁸⁷ Kettânî, A.g.e, s. 61.

²⁸⁸ Kettânî, A.g.e, s. 11.

²⁸⁹ Kettânî, A.g.e, s. 148.

²⁹⁰ Kettânî, A.g.e, s. 147.

²⁹¹ Kettânî, A.g.e, s. 105.

175. UKAYLÎ, Ebu Ca'fer, Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, (323/934), Kitâbu'd-Duafâ²⁹².
176. VÂSITÎ, Ebu'l-Hasen Eslem b. Sehl el-Bahşel, (292/905), Târîhu Vâsît²⁹³.
177. VÂHÎDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Neysâbüri, (468/1075), Tefsîru'l-Vesît²⁹⁴.
178. VAKÎDÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Vâkîd, (296-299/908-911), Kitâbü'l-Megazî²⁹⁵.
179. VEHB, Ebu Muhammed Abdullah b. Vehb el-Kureyşî, el-Müsned²⁹⁶.
179. ZEBÎDÎ, Musa b. Târik el-Yemânî, (203/818), Kitâbü's-Sünen alel-Ebvâb²⁹⁷.
180. ZEHEBÎ, el-Hafiz, Şemseddin, Ebu Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz et-Türkmânî, (748/1347), Mîzânü'l-İ'tidâl fî Nakdir-Ricâl²⁹⁸.
181. = Telhîsu'l-Müstedrek (Muhtasar)²⁹⁹.
182. = el-Mühezzeb fî İhtisârî Süneni'l-Kebîr³⁰⁰.
183. ZEMAŞERÎ, CARULLAH, Ebu'l-Kasım, Mahmud b. Ömer b. Muhammed b. Ömer, (538/1144), el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Üyûni'l-Akvâl fî vücûhi't-Te'vîl³⁰¹.

Zeylâî'nin kaynaklarına baktığımız zaman Onun, kaynakları seçerken, her konuda o konu ile ilgili yazılmış olan eserlere müracaat etmeyi hedeflediğini görüyoruz. Tarihi olayların zikredildiği hadisleri tahrîc ederken, hadis kitapları yanında tarih kitaplarına da müracaat etmiştir. Neshle ilgili olarak, o konuda verdiği bilgilerin çoğunu nesh hakkında yazılmış olan

²⁹² Kettânî, A.g.e, s. 144.

²⁹³ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, I. 354, Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 277 (40/97 nolu dipnot).

²⁹⁴ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 78.

²⁹⁵ Kettânî, A.g.e, s. 109.

²⁹⁶ Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 106 (58/15 nolu dipnot)

²⁹⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, III. 933.

²⁹⁸ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, s. 145.

²⁹⁹ Kettânî, A.g.e, s. 21.

³⁰⁰ Özbek, *Hadis Literatürü*, s. 26 (6. nolu dipnot).

³⁰¹ Kettânî, *Risâletü'l-Mustatrefe*, 157.

eserlerden nakletmiştir. Mezheblerin delilleri ile ilgili hadisleri yazarken, hangi mezhebin delilini yazıyorsa o mezhebin kaynağı kabul edilen eserlere de müracaat etmiştir. Ayetlerle ilgili izahlarında tefsir kitaplarına başvurmuştur... Zeyla'î'nin; kaynaklarını konularına göre sınıflandırmış gibi kullanması, O'nun özellikle hadis literatürüne, aynı zamanda diğer İslâmî ilimlere ait literatüre olan derin vukûfiyetinin en iyi göstergesidir. Bu bağlamda Zeyla'î'nin iyi bir hadisçi olduğu söylenebilir. Ayrıca kendisinin de belirttiği gibi O, tahrîcinde kitapların tek nüshasına itimat etmemiştir. Eğer kaynakları içinde bir başka nüshası bulunanlar varsa, o nüshalardan kontrol de yapmıştır. Aynı mesele ile ilgili birden fazla kaynak kullanması, O'nun eserindeki bilgilerin ilmî açıdan değerini artırmaktadır. Yine bugün elde mevcut olmayan, İbn Merdûye'nin *Tefsir*'i gibi kaynaklardan nakillerin olması da bir başka özelliğidir.

Kaynaklardan bir kısmına çokça müracaat etmektedir. Mesela Beyhakî'nin eserlerine sıklıkla başvurmuş ve onlardan nakiller yapmıştır. Sebebi ise Beyhakî'nin Şafîî mezhebine mensub olmasıdır. Eserlerinde de Şafîî'nin görüşlerini savunmuştur. Hanefîlerin delillerini zayıf gösterme gayreti içindedir. Beyhâkî'ye itiraz mahiyetinde O'nun eserlerinden nakiller yapmıştır. O'nun hilafına Zeyla'î Hanefîlerin kullandığı delillerin sahlilik açısından kuvvetli olduğunu göstermeye çalışmıştır. Hanefîlerin delillerinin, Beyhâkî'nin dediğı kadar zayıf olmadığını ortaya koymaya gayret etmiştir.

Zeyla'î'nin kaynaklarını dönem dönem ayırıp, şu dönemin eserlerini daha çok kullanmıştır diyemiyoruz. Özellikle tasnif devri ve daha sonra yazılan eserleri bir hamûle halinde kullanmaya çalışmıştır. Nasbu'r-Râye'nin kaynakları hususunda dikkat çeken bir başka nokta ise, kendi dönemine çok yakın olan alimlerin hatta kendisinden sonra vefat eden İbni Kesîr (774/1372)'in Tefsir'ini kullanması ve yaşadığı dönem içerisinde ilim hayatına kazandırılan eserleri de kullanmış olmasıdır. Kaynakları kullanımında dikkat

eken diğ er bir özellik ise bazen kaynağın ismini zikretmeden müellifinin adını vererek nakiller yapmasıdır.

Zeyla'  nin, bu özellikleriyle teb  r  z eden Nasbu'r-Râye'nin kaynaklarını kullanırken, aşağıdaki hususlarda aynı hassasiyeti g  steremediğı dikkat çekmektedir.

İlim adamlarının birinci el kaynak varken, ikinci el kaynağı kullanmasını ele t irir ve bunu bir acziyet olarak kabul eder.Fakat kendisi de ikinci el eserleri kaynak olarak kullanmıştır. Her hangi bir eseri kaynak olarak kullanırken, onun yanında o kitabın hadisleri için yazılan etraf veya ihtisar çalışmalarını da kaynak olarak kullanmamış olsaydı veya bu tür çalışmalar, kaynak olarak Onun ilmi kaynakları içerisine girmemiş olsaydı daha iyi olurdu. Ele tirdiğı bir hususta kendisi de hataya düşmüştür.³⁰² Meselâ, K  t  b  Sitte ile beraber, onlar üzerine yapılmış olan el-Mizzî'nin *Etrafı'l-Kütübi's-Sitte*'sini kullanması gibi.

Bir başka husus da, bir kitab için iki ayrı ismi kullanmasıdır. Bu ise O müellife ait iki ayrı esermi  gibi bir yanlış anlaşılmaya yol aabiliyor. Mesela, Ebu'l-Feth el-Ya'mer 'nin siyerle ilgili eserini bir yerde "*S  ret*" bir başka yerde ise "*Uy  n 'l-Eser*" olarak zikretmektedir.

Nasbu'r-Râye'nin kaynaklarına bakılırken ve onları değ erlendirirken bu hususiyetler göz önünde bulundurulmalı, ve O'nda zikredilen kaynaklara yapılan atıflara da bu açıdan bakılmalıdır.

³⁰² Zeyla'  .IV.120.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEYLAÎ'NİN HADİSÇİLİĞİ ve HADİS

İLİMLERİNDEKİ YERİ

I- USULCÜLÜĞÜ

Zeylaî'nin hadisçiliğine ve hadis ilimlerindeki yerine geçmeden önce hadis ilminin özelliklerinden kısaca bahsetmek istiyoruz.

Hadis ilmi iki ana bölüm içinde mütaala edilir. Birincisi, Rivâyetü'l-Hadis İlmi; ikincisi, Dirâyetü'l-Hadis ilmi'dir.

Rivâyetü'l-Hadis İlmi: Hz. Peygambere (s.a.v.) nisbet edilen söz, fiil, takrîr ve sıfatlardan ibâret olan yazılı nakillerin dikkatli bir şekilde naklini içine alan ilim dalıdır.

Dirâyetü'l-Hadis İlmi: Rivâyetin hakikatinin, şartlarının, çeşitlerinin, hükümlerinin ve ravinin hallerinin, şartlarının ve rivayet edilen şeyin grublarının ve bunlarla ilgili meselelerin bilinmesini sağlayan ilimdir.

Rivayetin hakikati, sünnet vb. şeylerin naklidir. Şartları, rivayet edilen şeyin, hadis tahammül yollarından biri ile Sema, arz, icazet vs. nakledilmesidir. Onun çeşitlerinden maksat, Muttasıl, munkatı vb. grublardan hangisinden olduğunun bilinmesidir. Onun ahkâmı ise, kabul ve red yönünün, ravinini cerh ve ta'dil durumunun ve onların rivayetlerindeki edâ ve tahammül şartlarının bilinmesidir¹. Dirâyetü'l-Hadis ilmine, Hadis üsûlü veya Mustalahu'l-Hadis adları da verilmiştir².

Bu iki kısmın tarifinden, hadis ilminin, Hz. Peygamber'e nisbet edilen söz, fiil, takrir ve sıfatların nakli ve onu nakleden ravilerin durumlarını araştıran ilim olduğu görülmektedir.

¹ Süyûtî, *Tedrib*, I. 40, vd; Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdis*, s. 77-78, Abdülvehhâb Abdüllatîf, *el-Muhtasar fi ilm-i Ricali Ehli'l-Eser*, s. 5.

² Abdülvehhâb Abdüllatîf, *el-Muhtasar*, s. 8; Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 21, 83.

Hadis usulü, hem ravinin hem de rivayet edilen haberin tahkîkini ve makbûl olup olmadığını inceleyen bir ilim kabul edilmiştir. Böyle olunca da, bir ravî ve rivayetinin kabul edilip edilmemesi hususunda bir takım çalışmaları, değerlendirmeleri, gerek müstakil bir kitap halinde gerekse bir eseri içinde gözükiyorsa, onu hadis usûlü hakkında birikimi olan bir alim olarak kabul etmeliyiz. Biz bu bölümde Zeylaî'nin hadisciliğini ortaya koymaya çalışacağız.

Hadis ilmi, tarihi gelişimi içerisinde çeşitli ilim dallarına ayrılmıştır. Her biri hadis ilmine bağlı fakat müstakil bir ilim dalı halini almıştır. Her ilim dalının ayrı ayrı mütehasısları yetişmiştir. Ve bu sahalarda müstakil eserler vermişlerdir. Bu ilim kollarının mütehasıs alimleri ve eserlerinden birkaç tane misal vereceğiz. **Ahmed b.Hanbel** (241/ 855) *Kitâbu'l-ilel ve Ma'rifeti'r-Ricâl* adlı, hadislerde bulunan gizli kusurları ve ravilerin hallerini anlatan eseri ile, cerh ve ta'dil ilminde eser vermiştir. Ebû Bekir el- Esrem (273/886) ve **İbn Şahin**, (385/995), Nâsih ve Mensûh ilminde, *Nâsihu'l-Hadis ve Mensûhih* adlı eserlerini te'lif etmişlerdir. Hadis ricâli ilminde ise, **Buhârî**'nin'in *Tarih*'leri dışında, **Zehebî** (748/1347), *Tezkirâtü'l-Huffâz*; **İbni Hacer** (852/1448) *Lisânül-Mizân*, **Süyûtî** (911/1505) *Tabakatü'l-Huffâz* adlı eserleri te'lif etmişlerdir. Garîbu'l-Hadis ilminde, **İbnu'l-Esîr el-Cezeri** (606/1209), *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis*; Cerh ve Ta'dil ilminde, **Ebû Hatim er-Râzî** (275/888), *Kitabu'l-Cerh ve't-Ta'dil*, **Zehebî**, *Mizanü'l-itidal* isimli eserlerini te'lif etmişlerdir. İhtilafu'l-Hadis ilminde, **İbni Kuteybe ed-Dineverî** (276/889), *Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*, **Ebu Cafer et-Tahavî** (321/933) *Müşkilü'l-Âsâr* adlı eserlerini te'lif etmişlerdir. Bunlar sadece birer misalden ibarettir. Her ilim dalında sayılamayacak kadar eser verilmiştir.

Biz Zeylaî'nin hadis ilmindeki yerini ortaya koymaya çalışırken, *Nasbu'r-Râye*'de tesbit edebildiğimiz yönünü ele alacağız.

Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*'de zaman zaman usulle ilgili bilgiler vermektedir. Hadis usulünün değişik konuları hakkında bir iki cümlelik kısa bilgileri, satır aralarına serpiştirmiştir. Eseri incelerken tesbit edebildiğimiz bir kaç hususiyeti arz ederek bu konuda kısa bir bilgi vermeye çalışacağız. Hadis usulü hakkında verdiği bilgileri sahih hadsisler, zayıf hadisler vs. hakkında verdiği bilgileri aynı şekilde sıralamaya çalışacağız.

Zeylaî, sahih hadislerin kabul şartları ile ilgili olarak Buhârî'nin sahihlik şartı hakkında bir ravinin şeyhi ile muasır olmasının yeterli olmayıp ravinin en az bir defa şeyhi ile görüşmüş olmasını O'nun sıhhat şartlarından birisi olarak kabul ettiğini belirtir³. Ebu Dâvud'un sıhhat şartları ile ilgili olarak, O'nun hakkında birşey söylemediği hadislerin, O'nun yanında sahih olduğunu ve bunun Ebû Dâvud'un adeti olduğunu söyler⁴. Hâkim en-Neysâbûrî için de Önun, hadisleri sahih kabul etmedeki mütesahil davranışına dikkat çeker ve onu bundan dolayı eleştirir⁵.

Hasen hadislerle ilgili olarak, "Hasen hadis kendisi huccettir. Özellikle, şâhid ve mütâbîlerinin sayısı arttığı zaman huccet olması bakımından değeri artar."⁶ diyerek hasen hadisin delil olması ile ilgili bir açıklama yapar.

Zayıf hadisle ilgili olarak; "Bir hadisin ravisinin çok olması o hadisin sahih olmasını gerektirmez. Delil sahih olduktan sonra onun ravilerinin çokluğuna itimat edilir. Ravi sayısı çok olan bir hayli hadis vardır, ancak bunlar zayıf olarak kabul edilmişler ve delil olarak kabul edilmemişlerdir. أَفْطَرُ الْحَاجِمِ وَالْمَجْزُومِ hadisi gibi".⁷ Hadisin ravilerinin çok olmasını, o hadisin sahih kabul edilmesi için bir sebep olarak kabul etmez. Bir hadisin bir kimse

³ Zeylaî, I. 45, 76, 77.

⁴ Zeylaî, I. 114.

⁵ Zeylaî, I. 342 vd.

⁶ Zeylaî, I. 333.

⁷ Zeylaî, I. 359 vd.

tarafından zayıf sayılması, o hadisin hemen reddini gerektirmediğini ifade eder⁸.

Mürsel hadisin delil olması ile ilgili olarak şunları yazar. “Mürsel, Hanefilerce huccet olarak kabul edilmiştir”⁹. “Mürsel hadis, muvafakatı bulunduğu zaman ittifakla huccettir.”¹⁰ Mürsel hadisin tercih edilmesi ile ilgili olarak da, “Sika ravi bir hadisi mevsûl olarak rivayet etmişse, Onun mevsûl olarak rivayet ettiği hadis mürsel olana tercih edilir”¹¹ diyerek, mevsûl hadis varken mürselin delil olarak kullanılamıyacağını ifade eder.

Merfû ve mevkûf hadislerin tercihi hakkında da; “Sika bir ravi, bir hadisi merfû olarak rivayet eder. Bir başka ravi onu mevkûf olarak rivayet eder veya iki ayrı vakitte bir şahıs böyle yapabilir. Bu durumda merfû olarak rivayet edilen tercih edilir. Çünkü sika ravi bir ziyade ile gelmiştir. Bazen bir kimsenin bir vakitte (hadisi) fetva olarak duyması ve bir başka zamanda merfû olarak işitmesi câizdir. Bu ise ravinin hata etmesinden daha evlâdır,” der.¹² Zeylaî’ye göre sika ravinin merfû rivayeti mevkûfa tercih edilir. Zaten sikanın yaptığı ziyade bir başka sikanın rivayetine ters düşmediği sürece makbuldur¹³.

O’na göre isnadı ceyyid (إسناده جَيِّدٌ) olan bir hadis, sahihe yakın bir hadistir¹⁴. Namazda teşehhüdün okunması ile ilgili hadislerin tahricinde, İbni Abbas ile İbni Mesud’un rivayetlerinden birinin tercih edilmesi konusunda, Buhârî ve Müslim’in hem lafzen hem manen ittifak ettikleri hadisin tercih edileceğini ve bu ittifakın tercihlerde birinci sebep olduğunu kabul eder. Burada şunu da ifade etmekte fayda var. Merğînânî’nin gramerle ilgili tercih sebeblerini zikredip diğerlerini yazmamasını tenkid eder. Zeylaî,

⁸ Zeylaî, I. 344.

⁹ Zeylaî, I. 39.

¹⁰ Zeylaî, I. 253.

¹¹ Zeylaî, I. 76.

¹² Zeylaî, I. 19.

¹³ Zeylaî, I. 51, 74, II. 53, 148.

¹⁴ Zeylaî, II. 231.

hadislerin tercih edilmesinde ortaya konulan esasları bildiği için tercihlerini de buna göre yapmıştır¹⁵.

Müslim'in rivayet ettiği "Kur'anla harbe çıkmayın, Ben onun düşmanların eline geçmeyeceğinden emin değilim" hadisinden sonra, yine Müslim'in, "Düşmanın onu ele geçirmesinden korktuğundan dolayı" ifadesi ile ziyadeli olarak verdiği rivayet için, "Bu Nebî (s.a.v.)'nin mi yoksa ravi Malik b. Enes'in mi? sözü olduğunda ihtilaflar vardır. Doğrusu da onun Nebi (s.a.v.)'nin sözü olmasıdır," diyerek hadisler arasında yaptığı araştırmalar sonucu tercihler yapmaktadır¹⁶. Bazı eserleri, içinde sünnet kelimesi geçmesinden dolayı, merfû hükmünde veya ona yakın olarak kabul etmektedir¹⁷. Zeylaî ayrıca, hakkında mevzûdur denilen hadisleri ele alıp değerlendirmiştir¹⁸.

Zeylaî, fıkıhçı ile hadisçi arasındaki farkı belirten bir meseleyi dile getirir. "Muhaddisin görevi, hadisin aslını araştırmak ve onu kitaplarında tahrîc edenlere bakmaktır. Onun bu işinde bazı lafızların değişmesi ve onda ziyade ve noksanlığın bulunması ona zarar vermez. Fıkıhçının böyle bir şey yapması uygun değildir. Çünkü O, bir meselenin hükmüne delil getirmekten başka maksada sahip değildir. Onun bu görevi de hadisin onun maksadına uygun düşmesi ile tamamlanmış olur"¹⁹.

Bu ifadeyle Zeylaî'nin usûl konularında mütehassıs olduğunu görüyoruz. Burada hadisçi ile fıkıhçının yapması gereken işi ortaya koymuştur. Fakat ileride de geleceği gibi fıkıhçı hadisi, hadisci de fikhı bildiği zaman sünnet daha iyi anlaşılacaktır.

¹⁵ Zeylaî, I. 420 vd.

¹⁶ Zeylaî, III. 384.

¹⁷ Zeylaî, I. 246.

¹⁸ Zeylaî, I. 174, 404, vd.

¹⁹ Zeylaî, I. 200.

Verdiğimiz örnekler, Zeylaî'nin hadis usûlü konusundaki ilmi derinliğinin açık göstergesidir. Zaten O'nun fıkıh usûlü konusunda ilim sahibi olduğu daha önce belirtmişti.

II- HADİS İLİMLERİNDEKİ YERİ

A. Metin Bilgisi İlmindeki Yeri

Metin; isnadın veya raviler silsilesinin kendisinde son bulunduğu kısım olup hadisin aslını teşkil eder. Bu itibarla ya Hz. Peygamber'in sözü olması dolayısıyla merfû adını alır; ya sahabî'nin sözü olması dolayısıyla mevkûf, yahutta tâbî'nin sözü olması dolayısıyla maktû' adını alır. Kısaca metin, hadisin isnaddan sonra gelen ve bu isnad vasıtasıyla nakledilen haberden ibarettir²⁰.

Bir hadis âlimi olan Zeylaî'nin, hadis metinleri hakkındaki bilgisine işaret etmek üzere bir kaç misal vererek bu konuda kısa bilgi vermeyi uygun bulduk.

Zeylaî, hadislerin tahrîcini yaparken hadisin değişik senedle gelen farklı metinlerini de yazar. Özellikle fikhî hükümlerin çıkarıldığı ve hükümlerde ihtilafın bulunduğu hadis metinlerinin farklı lafızlarla olan rivayetlerini nakleder.

Müslim'in rivayet ettiği seferde namazların cem edilmesi ile ilgili hadisi, O'nun lafzı ile verir. Sonra da O'nun lafızlarından farklı olarak gelen rivayetleri yazar. Müslim hadisi şöyle rivayet etmiştir:

عن ابن عباس ان رسول الله صلى الله عليه وسلم جمع بين الصلاة في سفر سافرها في عزوة تبوك. فجمع بين الظهر والعصر والمغرب والعشاء. فقال سعيد بن جبير. قلت لابن عباس ما حمله على ذلك. قال: اراد ان لا يخرج من امته. انتهى. وزاد في رواية: بالمدينة من غير خوف ولا سفر. قال ابو الزبير فسألت سعيد لم فعل ذلك؟ قال سألت ابن عباس كما سألتني فقال:

²⁰ Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 220.

اراد ان لا يخرج من امته وفي رواية: من غير خوف ولا مطر.
Zeylaî, burada Müslim'den aldığı rivayetin farklı şekildeki

rivayetlerini yazmıştır. Onda Tebük yerine Medîne zikredilmiştir. (من غير)
من غير () ifadesinin ziyadesi vardır. Bir başka rivayette (خوف ولا سفر)
ifadesi (من غير خوف ولا مطر) yerine (خوف ولا سفر)
vardır, diyerek metnin farklı lafızla gelen rivayetlerini yazmıştır²¹.

Hâkim'in, Müstedrek'te naklettiği (اذا جمرتم الميتم فاجمروا ثلاثا)
hadisi için, bunu İbni Hıbbân (فاوتروا) lafzı ile, Beyhakî de (جمروا كفن)
olarak rivayet etmiştir, diyerek farklı olan lafızları müellifin
ismini zikrederek yazmaktadır²².

Zeylaî, yazmış olduğu metnin kime ait olduğunu çok iyi bildiği için (وفي لفظ ابن ابي شيبة) veya (وفي لفظ مسلم . واللفظ للمسلم)
gibi ifadelerle, tahririni yaptığı hadisin metninin kime ait olduğunu
kaydeder²³.

Görüldüğü gibi hadis metinlerini ve metinlerin kimlere ait olduğunu
tesbit eden Zeylaî, bununla hadis kültürünün ne kadar fazla olduğunu
göstermektedir. Bu yüzden de zaten kendisine hafızlık ünvanı verilmiştir.
Nasbu'r-Râye'de bu konudaki bilgisi aşikar olduğu için, bir fikir vermesi
bakımından bu bölüm üzerinde fazla durulmamıştır.

B. Hadis Ricali İlmindeki Yeri

Hadis ricali ilmi, hadis ravilerini, hadis rivayeti bakımından tetkik
eden bir ilimdir²⁴. Hadis ricali ilmi, hadis ravileri ilmi, raviler tarihi, tarih. vb.
isimlerle de anılmaktadır²⁵. Hadis ravileri ile ilgili olan bilgi dalı iki ana
konuya ayrılır:

²¹ Zeylaî, II. 193.

²² Zeylaî, I. 296, 388, II. 264.

²³ Zeylaî, I. 419, II. 290, 375, III. 21, 124, 256, 315, IV. 11.

²⁴ Suphi Salih, *Hadis İlimleri*, s. 89.

²⁵ Diğer isimler için bkz. Accâc, *Usûlû'l-Hadis*, s. 253.

1- Hadis ravilerinin hayatının bilinmesi

2- Hadis ravilerinin tenkidi²⁶.

Bu alt bölümde hadis ravileri bilgisi ele alınacak, ravilerin tenkidi ise (cerh ve ta'dil) daha sonra işlenecek ve Zeyla'î'nin bu konuda yaptığı çalışma anlatılacaktır.

Hadis ravileri ilmi, ravilerin durumu, ravilerin doğum ölüm tarihleri, şeyhlerinden hadis alma tarihleri, ondan rivâyet edenlerin memleketleri, ravilerin hadis yolculukları, ravinin çeşitli memleketlere yaptığı seyahatleri, ihtilattan önce mi sonra mı? ^{hangî} şeyhlerden hadis aldığı, gibi meselelerin açıklanması ile ilgili hususları içine alır.

Hadis ravileri bilgisi, alimlerin yalancılara karşı kullandıkları en iyi silah olarak kabul edilir. Süfyan es-Sevrî "Raviler ne zaman yalanı kullandılar, bizde onlara karşı(silah olarak) tarihi kullandık" demiştir.²⁷ "Bu ilmin hizmetini paylaştan ilim dalları şunlardır.

a-Doğum ve vefat tarihleri bilgisi,

b-Lakap, neseb, künye, isim tesbit eden bilgi dalı,

c-Râvi ve Muhaddislerin doğup büyüdüğü yerler,

ç-Talebelerini ve hocalarını sözkonusu eden bilgi dalı,

d-Hadis râvilerini belirli yollarla cerh ve tâdil eden, haklarında müsbet veya menfi görüş beyan ederek, kabul veya redlerine sebep olan ilim dalı,

e-Benzer ve ayrı isimleri konu edinen ilim,

f-Sağlam ve zayıf râvileri tanıtan ilim dalları, müdellisleri ve diğer sahtelikleri işleyen; şahısların kardekslerini tutan bilgi dalı,

g-Sahabe, tâbiûn ve etbâ bilgileri.

²⁶ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 55; Accâc, *Usûlu'l-Hadis*, s. 253.

²⁷ Accâc, *Usûlu'l-Hadis*, s.253.

h-Yaşça büyük olanların küçüklerden, küçük olanların büyüklerden, babaların oğullardan, oğulların da babalardan yaptıkları rivâyetleri konu alan ilimler.”²⁸

Hadis râvileri ilmi çok erken tarihlerde ortaya çıkmıştır.Bu ilimle ilk uğraşan ve eser veren olarak, **Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî** (256/861) kabul edilir. Ancak **İbni Sa’d**’ın **Tabakât**’ında da konu ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.²⁹ Yukarıda saydığımız Hadis ravîleri bilgisine yardımcı ilim dalları ile ilgili olarak ayrı ayrı kitaplar tasnif edilmiştir.³⁰

Bu ilimle ilgili eser verenlerin meşhurları arasında, “Buhârî, Halîfe b.Hayyât, İbn Sâ’d, Yakub b. Süfyan, Ebu Bekir b. Hayseme, Ebû Mansur Bârûdî,Süleyman b. Ahmed Taberânî, İbn Abdilberr, Ebu Abdullah Zehebî, İzzüddin İbnu’l-Esîr, İbn Hacer, Süyûtî gibi zatları saymak mümkündür.”³¹

“Rical bilgisinin hizmetlerinden bir kaçına temas etmekte fayda vardır... Peygamberimizin (s.a.v.) sözleriyle, sahâbe ve tâbiûn sözlerinin ayırımında, kusurlu bazı hadislerin tesbitinde, cerh ve tadilin icrasında mühim görevler yapar. Çeşitli hafıza bozuklukları, tarih ve kronoloji ile tesbit edilebilecek durumlar açısından ricâl bilgisinin değerini tanıtmaya gayesiyle birkaç söz eklemek gerekmektedir.Ravilerin bir kısmında ömürlerinin sonuna doğru veya hayatlarının belirli bir bölümünde bir takım rahatsızlıklar, zihnî yorgunluklar ve ihtilât adı verilen haller görülür. Bu kabil râvilerden alınan hadisler için çok dikkatli davranılmış, onların rahatsızlık zamanları tesbit edilmiş, sadece sağlıklı bulundukları devrelere ait nakilleri makbul sayılmıştır.Bütün bu tesbitler ricâl ilmi sayesinde yapılmıştır.İhtilâta uğrayanların hastalık zamanları, hadis aldıkları ve verdikleri şahıslar hep bu râviler tarihi ilmi sayesinde açıklığa kavuşturulmuştur.İhtiyaçlar zamanla bu

²⁸ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s.55-56

²⁹ Suphi Salih, *Hadis İlimleri*, s.89

³⁰ bkz. Accâc, *Usûlü’l-Hadis*, 254,258

³¹ Koçkuzu, *Hadis Târihi*; s.60

ilim dalını geliştirmiş o da, hadislerin nesih, tercih, takviye ve benzeri durumlarında mühim görevler yapmıştır”³²

Yukarıda önemine kısaca temas etmeye çalıştığımız, ricâl bilgisi, cerh ve ta’dil yapan bir ilim adamında elbette bulunması gereken bir bilgi dalıdır. Bu bakımdan, Zeylâ’înin ricâl bilgisine işaret etmek yerinde olacaktır.

Zeylâ’î’nin, hadis ravilerinin, ismi, künyesi, baba ismi, lakâbı gibi onların tanınmasına yardımcı olan bilgileri - gerek kaynağını vererek gerekse kaynağını vermeyerek-yazdığını görüyoruz.

Dârekutnî’nin ravilerinden olan Muâviye b. Yahyâ için (هو الصدفي) “O sade’dir.” diyerek, Muâviye b. Yahyâ’nın nisbetini tesbit etmiştir. Tirmizî’nin; kadını öpme ile abdestin bozulup bozulmayacağını bildiren hadisnin senedinde geçen - Bize Ebu Bekir b. Ebî Şeybe haber verdi, O’na Vekî haber verdi. Ona da A’miş, Hubeyb b. Ebî Sâbit, O, Urve b. ez-Zübeyr’den O da Aişe’den haber verdi: “Resûlullah hanımlarından birini öptü, sonra da abdest almaksızın namaz kılmaya çıktı” rivayetinde geçen Urve b. ez-Zübeyr’i, Beyhakî’nin Urve el-Müzenî olarak zikrettiğini söyledikten sonra, O’nun Urve el-Müzenî değil, Urve b. ez-Zübeyr olduğunu ifade edip, bunu **İbn Mâce**’nin tesbiti ile destekler.³³

Zeylâ’î, râvilerin isimlerinin okunuşu ile ilgili bilgileri de verir. **Beyhakî**’nin, “Ma’rife” sinde Hâlid b. Sümeir, onun Abdullah b. Rabâh, onun, Ebu Katâde’den rivayet ettiği, namazların kazâ edilmesini bildiren hadisnin tahririnden sonra, senedde geçen, Hâlid b. Sümeir’in Sümeir kelimesinin okunuşunu (وسمير «بضم السين المهملة») ve Abdullah b. Rabâh’ın , Rabâh kelimesinin okunuşunu da (ورباح بالموحدة) şeklinde tarif eder. **Dârekutnî**’nin İmrân b. Dâved, onun Hâlid b. Dînâr, O’nun Ebû İshak, O’nun da İbn Ömer’den “Nebî (s.a.v.)’e bir adam geldi. O kuru hurma suyundan

³² Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s.58 vd.

³³ Zeylâ’î, I.72.III.123.IV.104

yapılan içkiden ötürü sarhoş olmuştu. Onu kırbaçla (tazîr etti)" hadisinin senedinde geçen (عمران بن داود) ismindeki (داود) kelimesinin okunuşunu da (بفتح) şeklinde belirtir. Burada geçen (داود) kelimesi, Dâvud olarak da, Dâved olarak da okunabilir. Zeyla'î, bu yanlışlığı gidermek için O'nun okunuş şeklini belirtti. Zeylâ'î'nin bu kabil ravi isimlerinin okunuşuyla ilgili olarak verdiği bilgiler bir hayli yekûn tutmaktadır.³⁴

Ravîlerin hadis Semâ'ı ve şeyhleriyle görüşmeleri ile ilgili bilgiler de verir. Hasen el-Basrî'nin, Hz. Enes'den semâ'ı hakkında, Hasen el-Basrî, Enes'den hadis duymamıştır," der. Yine Hasan el-Basrî'nin Semure b. Cündüb'den Semâ'ı ile ilgili olarak geniş malumat verir³⁵.

Taberî'nin *Tefsir*'inde, İbnu Uyeyneden, O'nun Abdülkerim b. Ebil-Muhârik'den, O'nun da Ubey b. Ka'b'dan rivayet ettiği, boşanma ile ilgili, hadislerin tahririni yaparken Taberî'nin senedinde geçen Abdülkerim için "Abdülkerim, Übeyy'e yetişmemiştir" ifadesini kullanır³⁶. Abdülkerim'in Ubey b. Ka'ba yetişmediğini, yani onunla görüşmesinin olmadığını belirtir. Bu durumda hadis mürsel olmaktadır. Böylece hadisin senedinin durumunu ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi Zeyla'î, hadislerin sıhhatinin tesbitinde çok önemli bir yeri olan ve onların râvileri hakkında isim, künye, ravilerin semâ, likâları, vefat tarihleri gibi konularda bilgiler vermektedir. Bu ise bir bilgi birikimi ve o sahada yeterliği gerektirmektedir. Zeyla'î'nin bu konudaki birikiminden misaller verdik. O'nun hadis ravileri bilgisi sahasında ismi zikredilenler arasında olabileceğini düşünüyoruz. Bu bağlamda *Nasbu'r-Râye*'nin de rical hakkında bilgi toplamak için kullanılabilecek eserler arasında olabileceğini de belirtmiş olalım. Ancak Zeylâ'î'nin eserinden istifade etmek için hadisin

³⁴ Zeyla'î, I. 53, 134, 194, II. 158, 195, III. 350, IV. 16.

³⁵ Zeyla'î, I. 88-89, 92, 293, 349, II. 164-165, 462, 476, III. 138, 398.

³⁶ Zeyla'î, I. 103, II. 268, III. 256, 319, 437.

konusunun bilinmesi gerekmektedir. Bu husus unutulmaması gereken önemli bir noktadır.

C. Cerh ve Ta'dil İlmindeki Yeri

Cerh, (ج.رح) kökünden gelen bir fiil olup, lügatte; kesici aletlerle, taş vs. ile bedende yara meydana getirmek, yaralamak, dili ile dokunup sövmek, şahidin sözünü kabul etmemek, ayıplamak manalarına gelir³⁷.

Hadisçilerin ıstılahında ise; Cerh bir ravinin kötü hallerinin ortaya konmasıdır. Böylece ravinin şahidliğinin veya rivayet ettiği haberlerin kabul edilmeyip reddedilmesini sağlamaktır. Bununla da gâye edinilen hedef, Hz. Peygamberin hadislerine yalan sözlerin karışmasını önlemektir.³⁸

Ta'dil ise (ع.دل) kökünden gelmektedir. Lügatte, düzeltmek, denkleştirmek, doğru yapmak, doğru hükmetmek, şahid vs.yi tezkiye etmek, değiştirmek gibi manalara gelir³⁹.

Istılahta ise, bir ravinin iyi hallerini sayıp dökmek, ortaya koymak ve şehâdet ve rivayetinin kabul edilmesini sağlamaktır.

Cerh ve Ta'dil İlmi, hadis ilminin önemli dallarından bir tanesidir. Hadis âlimleri bu konu ile ilgili olarak muhtelif çalışmalar yapmışlardır. Bu çalışmaların hedefi, Resulullah'ın hadislerini karışıklık ve bulanıklıktan koruyarak onun saf halini ortaya koymaktır. Bu ilmin kendine has belli kâideleri vardır. Söz gelişi, her cârihin cerhi kabul edilir mi? Bir râviyi cerh ederken hangi yönleri ele alınır? Bir ravi de hem cerh hem de ta'dil birleşirse hangisi tercih edilir? Cerh eden kimsede bulunması gereken şartlar nelerdir? Ravi cerh edilirken hangi ölçüler ve ıstılahlar kullanılır?... gibi meseleleri vardır⁴⁰.

³⁷ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, I. 586. *Mu'cemu'l-Vesit*, I. 114.

³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV. 2838-2842. *Mu'cemu'l-Vesit*, II. 588.

³⁹ Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III. 1430-1431; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 72.

⁴⁰ Süyûtî, *Tedrib*, I. 305-321; Kâsımî, *Kavâidu't-Tahdis*, 195-208; Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, s. 16-49; Koçkuzu, *Hadis İlimleri*, s. 71-73.

Zeyla'î de bu ilmin kuralları içinde muhtelif şekillerde tenkidler yapmaktadır. Bununla ilgili olarak tesbit edebildiğimiz hususları aşağıda aktarmaya çalışacağız.

Zeyla'î, hadisi Merginâni'nin lafzıyla verdikten sonra hadisin metin veya senedi ile ilgili olarak; zayıf, garib, mürsel, münker vb. ıstılahlar ile nitelendirmeler yapar. Daha sonra da hadisin metin veya senedi ile ilgili olan tenkidlerini yazar.⁴¹

Zeyla'î, hadislerin senedlerini değerlendirirken, onları bir bütünlük içinde ele alır ve isnadın değeri konusundaki değerlendirmelerinde “Hâzâ Senedün Sahîhun-Bu sened sahihdir” şeklinde ifadeler kullanır. Burada, adeti olan seneddeki ravilerden bir veya bir kaçını ele alarak yaptığı tenkidleri yapmaz. Sebebi ise o seneddeki ravilerin tümünü sika olarak kabul etmesidir⁴². “Hâzâ senedün daîfun-Bu sened zayıftır”, “Ve hüve müsnedün daîfun-O zayıf bir müsneddir”, “Senedühû daîfun-Onun senedi zayıftır”, “Hâzâ senedün daîfun-Bu sened zayıftır” gibi senedi bir bütünlük içinde ele alır. Bunun sebebi de o senedde ya bir tane veya iki tane yahut daha fazla ravinin zayıf sayılması⁴³ veya “Bu sened zayıftır. Çünkü, Cu'fi ve İbni Yahya hakkında birçok söz söylenmiştir. (“Fîhi mekâl”dirler) yahut “O hadis zayıftır, çünkü O (nun senedi)nde mechul raviler vardır.” “Ömer b. Abdilaziz, Ömer b. el-Hattab'a yetişmemiştir” gibi kendisinin, hadisin zayıflığına delalet eden bir takım illetleri tesbit etmesidir⁴⁴. Resulullah'ın namazda selam alması ile ilgili olarak rivayet edilen “Nebi (s.a.v) ne dili ne de eli ile selam almadı.” hadisinden sonra, “çünkü bu şekilde selam alma konuşma anlamındadır. Yahutta selama cevap verme niyetiyle elini kaldırsa, namaz bozulur. Diğer mezheb alimleri işaretle selam almaya cevaz verdiler. Bizim için bu konuda delil olan ceyyid (sahîh'e yakın) hadisler vardır” gibi, Hanefî mezhebini

⁴¹ Zeyla'î. I. 199, II. 254, 263, III. 39, 137, IV. 9, 94.

⁴² Zeyla'î. I. 422, II. 259, 264.

⁴³ Zeyla'î. I. 91, 95, 114, II. 273, 365, III. 161.

⁴⁴ Zeyla'î. II. 407, III. 437, IV. 80.

destekliyen bir delil bulduğu zaman onu ceyyid olarak isimlendirir. - Ancak mezhebinin görüşüne uygun diye, tenkid etmekten geri kalmaz. Onların da tenkidini yapar. - “Hâzâ senedün ceyyidün-Bu sened ceyyiddir”, “Senedühü ceyyidün-O’nun senedi ceyyiddir”, “Hâze’l-İsnad hasenün-Bu isnad hasendir.” ve “İsnadühü ceyyidün-O’nun isnadı ceyyiddir” gibi ifadelerle hadislerin senedlerinin hasenliğine işaret eder.⁴⁵ Bununla beraber sahih olan senedleri de tesbit ve tercih eder.⁴⁶

Hadis Tenkidçiliği’nde, tenkid yapılırken ravilerin cerhine ait sebebin gösterilmesi esastır. Ravinin cerhine sebep olan kusur zikredilmelidir. Ancak sebep belirtmeksizin cerh yapanlar da vardır. Bu şekilde sebep belirtmeksizin yapılan cerh, alimler tarafından kabul görmemiştir. Ta’dîl’de ise sebep belirtme zorunluluğu yoktur.⁴⁷

Zeyla’î de tenkidlerinde sebep zikreder. Fakat zaman zaman sebep zikretmeksizin yaptığı tenkidler de vardır. Bu yüzden Tehânevî, Zeyla’î’yi beyansız cerh edenler arasında saymıştır.⁴⁸

İmam Mâlik’in *Muvatta*’da, Nâfi’den, O’nun Ensar’dan bir adamdan O’nun (adamın) babasından (rivayet etti) şeklinde zikrettiği senedi⁴⁹ “Fihi racülün mechulün fehüve ke’l-munkatı’u – Bu senedde mechul ravi vardır, sanki o munkatı gibidir” şeklinde tenkîd eder. Bir başka sened için, “Bu hadis mürseldir. Onun (senedinde) Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ vardır. O zayıftır. İbn Adî, onu sika olarak kabul etmemiştir”⁵⁰ ve “Bu hadis munkatı’dır. Ahmed b. Hanbel dedi ki; Muaviye b. Gurre, Ebu Hüreyre’ye

⁴⁵ Zeyla’î, I. 73, II. 58, 90, 231, 365, III. 425.

⁴⁶ Zeyla’î, I. 49, II. 350, II. 91...(Ceyyid: Lügatte, iyi ve güzel manasına kullanılır. Hadis ıslahında ise, Sahihe yakın bir manada kullanılmıştır. Hasen lizâtihi olan bir hadisin, sahih derecesinde olup olmadığı konusunda bir tereddüt varsa bu isimde isimlendirilir. Süyûtî, *Tedrib*, I. 178; Koçkuzu, *HadisTarihi*, s.80)

⁴⁷ Nevevî, *Takrib*, s.43; Süyûtî *Tedrib*, I.305; Leknevî, *er-Ref’u vet-Tekmil*; 27-46; Kâsımî, *Kavâidüt-Tahdis*, s.199.

⁴⁸ Tehânevî, *Kavâid fi Ulûmil-Hadis*, s. 168

⁴⁹ Zeyla’î, II.103.

⁵⁰ Zeyla’î, III. 93

yetişmemiştir.”⁵¹ gibi sebep zikrederek tenkidler yapar. Zeyla’î, İmam Mâlik’in senedinde iki mechûl ravi olmasından dolayı o senede Munkatı’dır demiştir. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ’nın zayıf olması sebebi ile onun murselini zayıf kabul etmiştir. Ayrıca Muaviye b. Kurre’nin Ebu Hureyre’den hadis almadığını söyliyerek, senedi de munkatı olarak değerlendirir. Böyle değerlendirmesinin sebebi, raviler arasındaki mülâkatın meydana gelmemiş olmasıdır.

Zeyla’î değerlendirmelerini yaparken senedleri iyice tetkik eder. Hükümünü ondan sonra verir. Meselâ: “An Zührî, enne Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, haddesehu an Ammâr b. Yâsir”, tarîkı ile gelen, “Teyemmüm” hadisini yazar ve - (bu hadisi İbn Mâce tahrîc etmiştir. O munkatıdır. Çünkü Ubeydullah b. Utbe, Ammâr b. Yâsir’e kavuşmamıştır.) deyip, senedde bulunan inkıtaı da kaydettikten sonra; “An Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, an Ebîhi, an Ammâr mevsûlen” şeklinde mevsul olan tarîkını yazar.⁵² Burada Zeyla’î, hadisin senedlerini araştırdıktan sonra onların en kuvvetli olanını göstermeye çalışır. Senedin birinci tarîkında (Abdullah b. Utbe) senedden dūřmuřtur. Oysa ikinci tarîkda, Ubeydullahın babası Abdullah b. Utbe “An Ebîhi” şeklinde zikredilmiştir. Ubeydullah ile Ammâr arasında Ubeydullah’ın babası Abdullah’ın senedde geçmesi ile hadis munkatı değil mevsûl olmuştur. Yaptığı tenkidleri nakillerle desteklemesi de Zeyla’î’nin ayrı bir özelliğidir.

Beyhakî’nin Ebu Yahya’nın annesinden rivayet ettiği دخلت على سهل ابن سعد في نسوة فقال: لو اتى اسقيكم من بئر بضاعة لكرهتم ذلك وقد والله سقيت رسول الله صلى الله عليه وسلم بيدي منها...

şeklindeki Mevkuf’ta geçen (بئر بضاعة) ifadesini ve bu kavli değerlendirir-ken Mergînânî’nin (ان ماؤها كان جاريا بين السباطين) "Bî’ru bidâa(Bidâa kuyusu)’nun suyu iki çöplük arasından akıyordu açıklamasını

⁵¹ Zeyla’î, I.343, 345, 349, II. 268, III. 113, IV. 100.

⁵² Zeyla’î, I. 155, 328-349.

verdiği haberin senedini; “Hâzâ senedün daîfün ve mürselün – Bu sened zayıf ve mürseldir” ifadesiyle tenkid eder. Ve, (بِرِّبْضَاعَةٍ)⁵³’nın temiz olmadığının bu rivayetten anlaşıldığını söyler.⁵³ Çünkü Mergînânî, bu kuyunun suyunun iki çöplük arasından aktığını ifade eder. Bu ifadeden dolayı bu kuyunun suyunun temiz olamayacağını söyler.

İbn Ebî Şeybe’nin “Haddesena Ebû Muaviye, an Ubeydullah, an Nâfi, an İbn Ömer” isnadı için “Hüve senedün sahîhun – Bu sahih bir seneddir” diye nitelendirir. Zeyla’î, bu şekilde sened tenkidleri yapmaktadır. Nakillerinde önceki alimlerden otorite kabûl edilenlerden, “Kâle en-Nevevî fi’l-Hulâsa – Nevevî Hulâsa da şöyle dedi...,” Kalel Buhârî fit-Târihü’l-Vasat – Buhârî Târihu Vasat adlı eserinde dedi ki⁵⁴ gibi nakiller yapmaktadır. Onun bu şekildeki davranışı elbette âlimlerin hakkını teslim etmek ve kendi tesbitlerini ortaya koyabilmektir.⁵⁴ Aşağıdaki misal, bu konu ile ilgili tesbitimizin daha iyi değerlendirilmesine yardımcı olacaktır.

Zinâ eden kimsenin hadd cezası ile ilgili hadisleri tahrir ederken, Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inden naklettiği hadis ile ilgili olarak şunları zikreder: “Hadis Abbâd b. Mansûr sebebiyle mualleldir. Buhârî dedi ki: “Abbâd b. Mansûr, İbn Ebî Yahyâ el-Eslemî’den; O, Dâvud b. el-Husayn’dan; O da İkrime’den çok şeyler rivayet etmiştir. Belki (bazı rivayetlerini de) unutmuştur. Onları da hep İkrime’ye nisbet ederdi.” “(Yahya) es-Sâcî ise, “O zayıf ve müdellidir. Ayrıca kaderîliğe mensub idi.” demiştir. İbnu’l- Kattân ise kitabında (*Beyânül-Vehm*) şöyle der. “Yahya b. Maîn dedi ki: Abbâd b. Mansûr, zayıftır ve kaderiyyedendir...”⁵⁵

Burada Zeyla’î, hadisin Abbâd b. Mansûr’dan dolayı muallel olduğunu söyledi. Sonra da onu neden Abbâd b. Mansûr’dan dolayı muallel saydığını; benim bu değerlendirmemi şu alimler de desteklemektedirler anlamında-

⁵³ Zeyla’î, I. 114.

⁵⁴ Zeyla’î, II. 181, III. 258.

⁵⁵ Zeyla’î, I. 28, 80, 117, III. 251, IV. 96, 330, 342.

nakillerle de belirtir. Bu bir bakıma içiçe tenkididir. Önce kendi tenkidini sonra da diğer alimlerin tenkidlerini nakletmek suretiyle bunu yapmıştır.

Zeyla'î hadislerin tenkidinde hadislerin dahil oldukları çeşitleri, zayıf, mürsel vb. şekilde belirtir. Zeyla'î, kendinden önceki alimlerin herhangi bir grubdan saydıkları bir hadisi, bir başka gruba dahil edebilmektedir. İbn Abdilberr'in, "sahihtir" dediği bir hadis için Zeyla'î "munkatıdır" der. Sonrada inkıta'yı anlatır.⁵⁶

Hadis ilminde, huccet olabilme değeri açısından hadisler tasnif edilmişlerdir. Sahih, hasen, zayıf, ve zayıf hadisin kısımları vs. Muhaddis, hadisi alır, bu ilmin kâide ve kuralları içinde onun tenkidini yapar. Sonra da hadisin hangi kısım içinde müteâla edilmesi gerektiğini belirten hükmünü verir. Sahih, zayıf mürsel, munkatı... gibi. Zeyla'î'nin de bu şekilde yaptığı değerlendirmeleri vardır. Ebu Dâvud'un İbni Vehb tarîkıyla rivayet ettiği Sâime'nin zekatı ile ilgili Hz. Ali (r.a.)'ın hadisinden sonra "el-Hadis hasenün - Bu hadis hasendir" der. Daha sonra da diğer alimlerin hadis hakkındaki değerlendirmelerini zikreder. Bu hadisi, ravilerden Hâris el-A'ver sebebiyle zayıf sayan alimler olmuştur. Zeyla'î ise, hadisin bir başka tarîkında, Hâris el-A'ver'e Asım b. Damre'nin mutâbaat etmesinden dolayı hasen kabul ettiğini ifade eder. Nevevî'nin aynı hadise sahihtir şeklindeki değerlendirmesini de kabul etmez. Kendisine destek olan nakilleri kaydeder. Hadisin geçtiği kaynakları ve tarîkalarını yazmayı da ihmâl etmez.⁵⁷

Yine aynı şekilde hadisler hakkında, "Hüve daîfun-O (haber) zayıftır", "Hâze'l-hadis daîfun-Bu hadis zayıftır", "Hüve hadisün daîfun-O hadis zayıftır", "Hüve hasenün-Bu (haber) hasendir", "el-hadis mu'an'anün-Bu hadis muanandır", gibi ifadelerle hükümler verir. Bu hükümlerini destekliyen nakiller yapar. Nakil yapmadığı zamanlar da vardır.⁵⁸

⁵⁶ Zeyla'î, III, 164, IV, 97-99.

⁵⁷ Zeyla'î, II, s. 328, III. 162.

⁵⁸ Zeyla'î, I, s.29, 94, 194, 279, 293, III. 199, 473.

Fıtratdan kabul edilen on şeyin sayıldığı hadisin tahrîcini yaparken, Ebû Dâvûd'un "Ali'den, O'nun Ali b. Zeyd'den, O'nun Seleme b. Muhammed b. Ammâr, O'nun babasından rivayeti mürsel olur. Çünkü, Seleme b. Muhammed'in babasının Ammâr'ın babasıyla sohbeti yoktur"⁵⁹. Ve Darekutî ve Beyhakî'nin Ali er-Rızâ tarîkıyla naklettikleri, fitır sadakasının kimler için emredildiğinin bildirildiği hadis ile ilgili olarak da, "O, mürseldir. Çünkü seneddeki Cafer es-Sâdık, sahabeden kimseyle görüşmemiştir."⁶⁰ der. Bu misallerde Zeyla'î, hadislerin mürsel olduğunu söyledikten sonra, onlarda vaki olan irsalleri açıklamaktadır. Bu ise O'nun hadis ilmindeki geniş kültürünü ortaya koymaktadır.

Metin tenkîdi de hadis ilminde önemli bir yer tutar. Hatta bazı yazarlar, özellikle müsteşrikler tarafından hadislerin metin tenkîdinin yapılmadığı iddiaları vardır.⁶¹ Zeyla'î metin tenkîdi çalışması da yapmıştır. Namaz da besmelenin cehri okunmasıyla ilgili hadislerin tahrîcini yaparken, Resulullah'ın besmeleyi açıktan okuduğu yerin, namaz olarak belirtilmemesinden yola çıkarak "bu hadis (besmelenin namazda açık okunması konusunda) açık değildir. Ayrıca sahih de değildir. Açık olmamasının sebebi, hadisin rivayetinde "salât" ifadesinin olmamasıdır. Sahih olmamasının sebebi ise, senedde ravi olarak bulunan Vakıdî'nin hadis uyduran biri olmasıdır ki; O'nu böyle söyleyen de vaki değildir." Zeyla'î, burada hadisin metninin lafızlarının manaya delâleti bakımından açık olmadığını belirttikten sonra, onun sahih olmadığını söyler. Metinde "salât" kelimesinin geçmemesinden dolayı manaya delalet açısından kapalılığın bulunduğunu ifade eder. "Bu hadis bu lafızla garibdir", "Bu lafız garîbdir." "Bu metin garîbdir" gibi ifadeleri de O'nun metin tenkîdi yaptığını birer örneğidir.⁶² "Bu

⁵⁹ Zeyla'î. I. 76-77.

⁶⁰ Zeyla'î. II. 197, 292, 416. III. 25, 437, IV. 166, 292.

⁶¹ Ahmed Emin, *Fecrû'l-İslâm*, (Trc. Ahmed Serdaroğlu), Ank.1976, s.318, 319.

⁶² Zeyla'î. I. 30, 93, 96, 144, 199, 318, 319, 345, 380. II. 5, 58, 88, 162, 176, 254, 263; III. 39, 47, 137, 159, 362; IV. 9, 94, 181, 274.

hadis, iki hadisden ibarettir...O'nu Mergînânî bir hadis haline getirmiştir.” şeklinde müdrec olan hadisleri bir birinden ayırır ve onların ayrı ayrı tarîk ve metinlerini yazar.⁶³

Zeyla'î, ravilerin cerh ve ta'dili yanında, hadis münekkidlerinin de eleştirisini yapar. **Dârekutnî**'nin İshâk b. İbrahim'den rivayet ettiği bir hadisi naklettikten sonra, hadisin senedinde geçen “Küseyr” için “Bu Küseyr'in zayıf olduğuna dair âlimler ittifak halindedir. Tirmizî, buna uymamıştır. O, aynı hadisi bir yerde zayıf bir başka yerde de hasen olarak nitelendirmiştir.” dedikten sonra, bunun ise bir tenâkuz olduğunu söyler. Böyle bir durumun kaynağı olarak da Tirmizî'nin ihmalini gösterir.⁶⁴

İbnu'l-Cevzî'yi Fıtrat hadisinin değerlendirmesinde takındığı tavır dolayısıyla eleştirir. “İbnu'l-Cevzî, kendi lehine olduğu zaman aynı hadisi bir yerde delil olarak kullanır. Aleyhine delil olduğu zaman da onu zayıf sayar.”⁶⁵ Oysa hadis zayıf ise, heriki halde de zayıf kabul edilmelidir. Yok eğer hadis sahih veya huccet olmaya elverişli ise o zaman da her iki halde de sahih veya huccet olarak kabul edilmelidir. İbnu'l-Cevzî ise taassuba kapılarak aynı hadisi iki ayrı yerde, iki ayrı sınıfa tâbi tutmuştur. Bu ise ilim adamında olması gereken tarafsızlık (objektiflik) vasfına aykırı bir davranış olmaktadır.

Hadis metinlerinin ana kaynaklarında bulunan hadislerin de tenkidlerini yapar. Tirmizî'nin, Buhârî'den aldığı Busre hadisinin tenkidinde O'nun tenâkuza düştüğünü tesbit ettikten sonra tenakuzun nereden kaynaklandığını açıklar: “Tirmizî, bu hadislerin senedlerini değerlendirir mede tenâkuza düşmüştür. Bu tenâkuzun arası şöyle cem edilir. Önce hadisin birini duydu ve o hadise, ‘bu bâbda en sahih olan hadis budur’ dedi. Sonra diğer tarîkı duydu ve o tarîkı daha sahih buldu ve onun için de aynı şeyi söyledi.”

⁶³ Zeyla'î, I. 1, 186, II. 304.

⁶⁴ Zeyla'î, II. 426.

⁶⁵ Zeyla'î, I. 78, 349, II. 240

dedikten sonra⁶⁶, birbirini nakzeder olarak gördüğü hadislerin tarîklerini yazar ki; biri şöyledir: “Abdurrahman b. Zinâd, an Ebîhi, an Urve, an Busre...”. Tirmizi bu senedin-Abdesti bozan şeylerle ilgili “Messü’l-ferc” hadisinde-en fazla sahih olanın bu tarîkla gelenin olduğunu söyler. Daha sonra da aynı hadisle ilgili olarak, en sahih olan tarîkın, “An Alâ b. el-Haris, an Mekhûl, an Anbese, an İbn Ebî Süfyân, an Ümmi Habîbe...” zincirinin olduğunu söylemiştir. Zeyla’î, bunu bir bakıma mümkün görmediği için, “Aynı anda bir hadisin iki ayrı senedi o hadis için en sahih” olamaz der. Bu meseleyi halletmek için de zikredilen iki sözün arasını cem eder. İzahı da şöyledir. “Tirmizî önce birinci tarîkı duydu ona ‘Bu konuda en sahih sened budur’ dedi. Daha sonra ikinci tarîkı duydu ve onu daha sahih bularak ‘bu konuda en sahih sened budur’ dedi. Bu ikinci tarîk birinciden sahih olduğu için sözün gelişinden daha önce “*En sahih*” olarak gördüğü sened en sahihlik derecesinden aşağıya düşmüştür. Burada Zeyla’î Tirmizi’nin, Messü’l-ferc hadisinin “Abdurrahman b.Zinad, an Ebihi, an Urve, an Busre...” tarîkinin sahihlik derecesinden aşağıya düştüğünü tesbit etmiştir.

Klasik hadis tenkitçiliği dışında, müelliflerin hadîslerin tarîklerini verirken gözden kaçırdıkları noktaları tesbit ederek, onları da tenkid eder. Mesela: “bu hadis, başkalarını taklid ederek, Talha’dan Müslim’e nisbet eden hocamız Alâeddîn (et-Türkmânî) hata etmiştir. O’nu Müslim, Ebu Hureyre’den rivayet etmiştir. Cabir’den rivayet etmiştir. Talha’dan rivayet etmemiştir. K. Sitte imamlarından diğerleri Talha’dan rivayet etmişlerdir. İbnü’l-Cevzî de bu hadisi Sahîhayn’a nisbet etmekle hata etmiştir. (Vehme düşmüştür). Oysa bu hadisi sadece Müslim rivayet etmiştir.”⁶⁷ gibi.

Zeyla’î, burada, Hocası Alâeddin et-Türkmânî’yi; Müslim’in, hadisi Talha’dan aldığını söylemesinden dolayı eleştirir. Oysa Müslim hadisi Ebu Hüreyre’den almıştır. İbnü’l-Cevzî’yi ise, Müslim’in tek başına rivayet ettiği

⁶⁶ Zeyla’î, I. 56-57.

⁶⁷ Zeyla’î, I. I, 102, 104, 113, 328-349, II. 36, IV. 237.

hadisi, Buhârî ile beraber rivayet ettiğini söylemesinden dolayı eleştirir. Zeyla'î'nin bu şekil dikkatten kaçma sonucu düşülen hataları tesbitleri ve bu kabîl hataları düzeltmeleri birçok yerde geçmektedir.

Zeyla'î'nin zaman zaman hadislerin metin ve senedlerini tenkidden sonra, kendinden önce yapılan değerlendirmelerden tercihler yaptığını görüyoruz. Mesela: Beyhakî, "Marife'sinde Şâfiî tarîkıyla şu hadisi tahrîc etmiştir. Bize Sika b. Uleyye haber verdi. Veya onun dışında Yunus'dan, Hasan'dan, o da Câbir'den: 'Nebî (s.a.v.), harpte öğle namazını kıldırdı. Batn-ı Nahle harbinde, bir grub iki rekat kıldı, sonra selam verdi. Sonra diğer grub geldi, onlara da iki rekat kıldırdı. Sonra tekrar selam verdi...' Dârekutnî ise Anbese'den, o Hasan'dan, o da Câbir'den 'Nebi (s.a.v.) Beni Muharib'de muhasarada idi. Namaz için ezan okundu...' ve yukarıdaki metni zikretti." Zeyla'î der ki:-Birincisi en doğru olanıdır. Ancak onda da inkıta şâibesi vardır. Çünkü, Şâfiî'nin şeyhi mechûldür. İkincisi ise -o'nda Anbese b.saîd el-Kattân el-Vâsitî vardır. Birçok âlim onu zayıf saymıştır. Bir kısım âlimler ise, Nebî (s.a.v.)'den, Hendek Harbi'nden başka, hazar da namaz kıldığı konusunda bir rivayetin mahfuz olmadığını söylemişlerdir;⁶⁸ der. 'Bu rivayetlerden birincisi en doğru olanıdır', gibi ifadelerle rivayetler arasında tercihler yapabilen Zeyla'î, kendisini çok iyi derecede metin ve sened bilgisine sahip bir alim olarak ortaya koymaktadır.

Cerh ve ta'dil ilmi ile uğraşan alimler, bu ilimde kullanılan lafızları cerh'de kullanılan cerh lafızlarını ve ta'dilde kullanılan ta'dil lafızlarını ayrı ayrı derecelendirmeye tabi tutmuşlardır.

⁶⁸ Zeyla'î, II. 247, 350; III. 91.

Cerh ve Ta'dil imamlarından herbiri kendince bu lafızları taksime tâbî tutmuşlardır. Bu yüzden de lafızların ifade ettikleri manadan çok, onların sıralamada kaçınıcı derecede oldukları noktasında bir birlik sağlanamamıştır.⁶⁹

Cerh ve Ta'dil yapanlarda zaman zaman mezhep taassubunun olduğu gözükmemektedir. Mesela, İbn Hacer ve Bedrüddîn Aynî'nin ravileri tenkidinde birinin çok zayıf dediğini diğeri orta halli ravi olarak gösterebiliyor. Burada herkes aynı ravi hakkında söylenen iyi sözlerin hepsini veya ravinin durumunu kötileyici sözlerin hepsini toplamak suretiyle diğeri tarafı görmezden gelmektedir.⁷⁰ Yine İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*'de ve Tirmizi'nin bâb başlıklarının hadislerini tahrîc ederken taassup içinde kalarak Hanefilerin sağlam delillerini görmezlikten gelmiştir.⁷¹ İbnu'l-Cevzî'nin kendi mezhebinin lehine olduğu zaman sahih dediği bir hadis için, bir başka yerde aleyhine delil olduğunda zayıftır diye nitelemesi⁷² de mezhep taassubundan kaynaklanan bir hadis tekidi yaklaşımından başka birşey değildir. Mezheplerin delillerinin araştırıldığı kitaplardaki hadis tenkidlerine bu açıdan bakılarak ihtiyatlı olunmalıdır.

Bu konunun sonunda biz, misal olarak Zeyla'î'nin cerh ve ta'dil ilmindeki yerine işaret etmesi açısından, O'nun kullandığı lafızların bir kısmını vererek mevzuyu bitirmek istiyoruz. Sadûkun (Doğru sözlüdür),⁷³ Sikatun (çok sağlamdır),⁷⁴ Metrûkü'l-Hadis (Hadisi terkedilmiştir),⁷⁵ Fîhi nazar (Durumu Şüphelidir),⁷⁶ Da'îfun (Zayıftır), Da'îfun Cidden (çok zayıftır),⁷⁷ Fîhi Şeyün

⁶⁹ Lafızların derecelendirmesindeki farklılıklar için bk. ez-Zehebî, *Mizânü'l-İ'tidal fî Nakdih-Ricâl*, (Tahkik, Muhammed Ali Neccar) by. trs. (Daru'l-Fikr), (I-IV). I.2-4; İbn Hacer, *Nuhbetu'l-Fiker Şerhi*, s. 95; Süyûtî, *Tedrib*, I. 342-348; Leknevî, *er-Ref 'u ve't-Tekmil*, s. 28-48; Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarih Mukaddimesi*, s. 391.

⁷⁰ Talat Sakallı, *Hadis Tartışmaları*, Ank. 1996 s. 130-131.

⁷¹ Benurî, *Nasbu'r-Râye Mukaddimesi*, s. 7.

⁷² Zeyla'î, I. 78

⁷³ Zeyla'î, II. 387, IV. 414.

⁷⁴ Zeyla'î, I.4, II. 110, III. 138, 190, 270, 398

⁷⁵ Zeyla'î, I. 24, 154, 159

⁷⁶ Zeyla'î, II. 376, III. 23

⁷⁷ Zeyla'î, I. 85, 86, II. 166, 252, 261, 300, III. 9, 150, 216, 231, 309, IV. 340.

(Hafif kusurludur.), ⁷⁸ Fîhi mekâlû n (Hakkında söz söylenmiştir.), ⁷⁹ lâ yuhteccü bih, Leyse bi hucctin (Hadisi delil olmaz.), ⁸⁰ Mütekellemun fih (Hakkında tenkîd vardır.), ⁸¹ Seketû anh (hakkında herhangi bir söz söylenmemiştir.) ⁸² gibi.

Zeyla'î bu son yazdığımız, seketû anh tabirini biraz değişik bir şekilde sekete anh şeklinde de kullanır. Bunu daha çok Hâkim'in Müstedrek'inden aldığı hadislerden sonra kullanır. Bu ifade ile Hakim'in hadis hakkında, Buhârî ve Müslim'in her ikisinin şartlarına mı, yoksa birinin şartlarına mı? uyduğu hakkında bir söz söylemediğini kasteder. Ayrıca "sekete anhu Ebu Dâvud sümme't-Tirmizî" (Bu hadis hakkında Ebu Dâvud ve Tirmizî bir söz söylemedi...) diyerek, hadisin sıhhati konusunda sustuklarını belirtir. ⁸³

Görüldüğü gibi Zeyla'î, ravilerin cerh ve ta'dili ile ilgili birçok şey söylemektedir. Bu konu ile ilgili olarak her sayfada raviler hakkında tenkid görülebilmektedir. Bu yüzden O'nu cerh ve ta'dil imamlarından sayanlarda vardır. İbn Hacer, Tehânevî ve Mahmut et-Tahhan bunlardandır. ⁸⁴ Bu açıdan bakıldığında *Nasbu'r-Râye*, bir cerh ve ta'dil kitabı konumundadır. Zeyla'î de bir cerh ve ta'dil imamı olarak kabul edilebilir.

D. İlelül'l-Hadis İlmindeki Yeri

İllet; lügatta, hastalık manasına kullanılır... İlletin hades ve özür gibi manaları da vardır. Ve insanı işinden alıkoyan bir olay veya bir hale delalet eder. Bir de sebep manasına kullanılır. İlletin çoğulu ise ilel veya ilâl'dir ⁸⁵.

⁷⁸ Zeyla'î, I. 21

⁷⁹ Zeyla'î, I. 31, 122, II. 76, 197, 322, III. 21, 102, 176, 216, 414, IV.301.

⁸⁰ Zeyla'î, I. 73, II. 60, 96, 371, III. 131, 290.

⁸¹ Zeyla'î, I. 433, II. 444, III. 101, 170

⁸² Zeyla'î, I.1, II. 37, 265, IV. 355,386

⁸³ Zeyla'î, I. 17, 76, 98, 123, II. 214, III. 343, 345, 348, IV. 356

⁸⁴ İbn Hacer, *Dirâye*, I.10; Tehânevî, *Kavâid fî Ulûmi'l-Hadis*, s.168; Tahhan, *Usulü't-Tahric*, s.20.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, IV. 3080.

Hadis ıstılahında ise “Her türlü noksan ve ayıptan kurtulmuş tertemiz görünümlü bir hadisin, hakikatte sıhhatini bozabilecek gizli bir ta’n ve kadh sebebi varsa işte buna illet denir”⁸⁶.

İllet, çok defa bir hadisin, isnadında bazen de metninde olur. Bazen hem metin hem de senette olur. İsnatta olduğu zaman hem metni hem de senedi zayıflatır, bazen de metne tesir etmeksizin yalnız isnadı zaafa uğrattığı görülür⁸⁷.

Muallel görünüş, itibarıyla sahih olan fakat gizli ve kâdih (sıhhati kemiren) bir illeti bulunan hadislere muallel denir⁸⁸.

İlelü’l-Hadis İlmi ise, bir hadisin sıhhatini gideren gizli kusurlardan bahseden ilmin adıdır. Munkatı hadisi Mevsûl, Mevkûf hadisi Merfû gibi göstermek, bir hadisi diğer bir hadise karıştırmak, ravisinde bir vehmin bulunması gibi sebebler, muallel hadisin kusurlarıdır⁸⁹.

Hadis ilminin en önemli konularından birini teşkil eden illet meselesi, her hadisçinin kolayca nüfuz edebileceği bir konu değildir. Cerh ve Ta’dilin tamamıyla dışında kalan ve birçok güvenilir râvilerin hadislerinde tesadüf edilen illetin⁹⁰ yegane delili, bu ilme vakıf imamların birbirlerinden habersiz olarak, o illet üzerinde ittifaklarıdır⁹¹.

İbni Hacer, “Muallel, hadis ilminin en karışık ve ince kısımlarından biridir. Bunu ancak Allah Teâla’nın, parlak bir anlayış, geniş bir hafıza, ravilerin mertebeleri hakkında tam bir bilgi, isnad ve metinler hakkında kuvvetli bir meleke bahşettiği kimseler anlayabilir”⁹² diyerek hadislerdeki

⁸⁶ Süyûtî, *Tedrib*, I. 252; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 139; Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 61.

⁸⁷ Süyûtî, *Tedrib*, I. 252-254; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 139; Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 62; Accâc, *Usulü’l-Hadis*, s. 294-295.

⁸⁸ Süyûtî, *Tedrib*, I. 252; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, 238; Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 61.

⁸⁹ Süyûtî, *Tedrib*, I. 252 vd; Ahmed Nâim, *Tecrid-i Sarih Tercemesi, Mukaddime*, s. 177.

⁹⁰ Neysâbü’rî. Ebû Abdullah Hâkim, *Ma’rifetü Ulumi’l-Hadis*, s. 112.

⁹¹ Süyûtî, *Tedrib*, I. 251, İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker Şerhi*, s. 60; Koçyiğit, *Hadis Istılahları*, s. 145, Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 61.

⁹² İbn Hacer, *Nuhbetü’l-Fiker Şerhi*, s. 60.

illetleri tesbit etmenin zorluğunu anlatmaya çalışır. “Bir ilham ve bir hak vergisi”⁹³ olarak adlandırılan bu ilim dalında çok fazla mütehassıs yetişmediği söylenirse de aksi de savunulur”⁹⁴.

Bu konuda *Abdullah b. Mehdî* derki: “hadis ilhamla anlaşılabilir. Hadisin illetlerini açıklıyan bir alime bunu neye dayanarak söylüyor? diye sorarsanız, size bir delil gösteremez” yine O’na, “sen herhangi birşeye: bu sahihdir, bu sabit değildir, diyorsun; bunu neye göre söylüyorsun? denildiğinde, şöyle cevap verdi. “sarrafa gidip dirhemlerini (paralarını) gösterdiğin zaman, sana, bu iyidir, bu sahtedir, derse, ona bunun sebebini sorar mısın? yoksa dediğini aynen kabul mü? edersin. Soran kişi: Aynen kabul ederim; deyince İbni Mehdî; “İşte uzun derslerin, münakaşaların ve ihtisasların sonucu olarak, bu da onun gibidir”, dedi”⁹⁵.

Görüldüğü gibi, hadislerde bulunan illetlerin tesbit edilmesi ile ilgili olan **İlletler Bilgisi** gerçekten çok önemlidir. Zira sahih olan bir hadis gizli bir sebepten dolayı sahih olmaktan çıkmaktadır. Biz, Zeyla’î’nin eserinde hadislerdeki illetleri tesbit etmeye çalıştığını görüyoruz.

Namazda bismelenin açıktan okunması ile ilgili hadislerin tahririni yaparken, bu hadisin sahih olduğu konusunda bazı musanniflerin kavillerini delil getiren İbnu’l-Hâdî’ye itiraz eder. İbnu’l-Hâdî, hadisin en sahih tarîkının (*نَعْيِمُ الْمُجْمِرُ*) rivayetiyle gelenin olduğunu söyledikten sonra”Hâkim, *Müstedrek*’te bu hadis şeyhayne göre sahihdir demiştir,” der. Zeyla’î, burada İbnu’l-Hâdî’ye itiraz ederken aynı zamanda hadisin sıhhati konusunda değerlendirmeleri olan, Hâkim’e, Darekutni’ye ve Beyhakî’ye de itiraz etmektedir. O hadisin illetli olduğunu söyledikten sonra illetleri de şöyle açıklar: “Birincisi, birçok ravi Ebu Hureyre’den hadis almasına rağmen, yalnız Nuaym el-Mücmir’in böyle bir rivayette bulunması, yine Buharî ve Müslim’in

⁹³ Neysâbü’rî, *Marifetü Ulûmi’l-Hadis*, s. 113.

⁹⁴ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 62-63.

⁹⁵ Süyûtî, *Tedrib*, I. 253. diğer misaller için bkz. A. Nâim, *Tecrid-i Sarih, Mukaddime*, s. 179.

rivayetleri ile muaraza teşkil etmesidir. İkincisi ise Onun (Nuaym el-Mücmir'in) (*فقرأ بسم الله الرحمن الرحيم*) sözü ise Ebu Hureyre'den işittiği konusunda açık değildir. Çünkü, Ebu Hureyre'nin Nuaym'e onu gizli okuduğunu haber vermesi caizdir. Yine Ebu Hureyre gizli okumuş olmasına rağmen Nuaym'ın, O'nun yakınında bulunmasından dolayı okuduklarını duymuş olması da caizdir. Bu, Ebu Hureyre'den istiftah nevinden, Ka'de ve Kıyamdaki zikir lafızlarının ondan rivayet edilmesi gibidir⁹⁶. Üçüncüsü ise, Ebu Hureyre'nin (*انى لاشبهكم صلاة برسول الله*) sözünün birkaç manaya gelebileceğidir... Birşeyin başka birşeye birçok yönden benzemesinin, tamamen onun aynısının olamayacağını," söyleyerek sözüne devam eder. Böylece hadiste bulunduğu illetleri yazar⁹⁷. Zeylaî, bu hadis ile ilgili olarak diğer imamlardan farklı bir görüş ortaya koydu. Zikredilen münekkidlerin sahihdir demelerine karşılık, o hadise muallél demiştir.

Bir diğer misal şudur: **İbni Hıbban**; Ammâre b. Umeyr, O'nun Şa'sa'dan O'nun da Üsâme b. Zeyd'den, Resulullah "Kabe'de namaz kıldı" hadisini rivayet eder. Zeylaî bu hadisin senedi için de "bu sened sahihdir". Ancak İbni Abbas, hadisi irsal yapmak suretiyle muallél hale getirmiştir. Ve O hadisi (irsal yaparak rivayet ettiği hadisi) de kardeşi Fadl b. Abbas'dan rivayet etmiştir. Bu rivayeti Ahmed b. Hanbel ve İshak b. Râhûye, Müsned'lerinde rivayet etmişlerdir. Sonra Taberânî, Mu'cem'inde Muhammed b. İshak'dan, Onun Abdullah b. Ebi Nüceyh'den, Onun Ata b. Ebî Rabah'dan veya Mücahid'den Onun da Abdullah b. Abbas'dan, Onun da kardeşi Fadl'dan gelen tarîkıyla rivayet etmiştir. O (Fadl), Resulullah (s.a.v.) ile Kabe'ye girdiğinde, Resulullah (s.a.v.) la beraberdi, "Resulullah orada namaz kılmadı fakat O(Rasulullah), Kabe'ye girdiğinde iki direk arasında secdeye kapandı. Sonra oturdu ve dua etti." şeklinde rivayet etmiştir. Ve Taberânî bu rivayete şunu da ilave etmiştir. İbni Abbas: "Bana Kabe'de namaz kılmaktan daha

⁹⁶ Zeylaî. I. 337-338.

⁹⁷ Zeylaî. I. 338.

sevimli bir şey yoktur. Kim orada namaz kılsa, arkasında kalan şeyleri terketmiştir.” **Abdurrezzâk** ise *Musannef*’inin “Hacc bahsinde”; bize İbni Cüreyc haber verdi. Ona Amr b. Dînar, İbni Abbasın şöyle dediğini haber verdi. O (Resulullah) “Kabeye girdi.” Bu iki rivayete bakınca birinde İbn Abbas, kardeşinin haber verdiğini söyler, diğerinde ise kendisinin bizzat olayı görmüş olduğunu haber vermiştir. Bu durumda Zeyla’î ikinci rivayeti, birincisinin muallel olmasına sebep olarak kabul etmektedir. Bu (Rasulullah’ın (s.a.v.) kabede namaz kıldığını ve kılmadığını ifade eden) iki rivayetin birbirleriyle tenakuz oluşturduğunu yazar⁹⁸. Bu rivayetlerde bulunan tenakuzlardan dolayı bu hadisi illetli sayar. Sonrada Resulullah’ın veda haccı yılında kabeye girmediğini kabul ederek hadisler arasındaki tenakuzu giderir. İbn-i Ömer’in rivayetini bu rivayete katar ve İbn-i Ömer’inkinin fetih yılında İbn-i Abbas’inkinin de veda haccı yılında meydana gelen olayla ilgili rivayetler olduğunu söyler.

Yine Zeyla’î’nin başka bir illet tesbiti çalışmasını ise, önceki alimlerden nakiller yapmak suretiyle yaptığını görüyoruz. İbni Mesud’dan rivayet edilen, Hz. Peygamberi yaş hurma suyu ile abdest aldığını bildiren hadisdir ki: “Bu hadisi alimler üç illet sebebiyle zayıf kabul etmişlerdir. Birincisi, İbn Zeyd’in durumunun bilinmemesi. İkincisi ise, Ebu Fezzâre hakkındaki tereddüttür. O, Râşid b. Keysan mı? yoksa başkası mı? dır. Üçüncüsü ise, İbni Mes’ud Nebî (s.a.v.) ile beraber *Cin Gecesi*’ne şahid olmamıştır⁹⁹. Bu illetleri maddeler halinde kısaca yazdıktan sonra herbiri için alimlerin kavillerini yazar.

Hadislerin muallel sayılmasında mutlak olarak anlaşılan mana yanında muallel tabiri zayıf anlamında da kullanılır. Hadisle meşgul olan kimseler bir hadis hakkında “bu hadis filan kimse ile ma’lûldür” ibaresini gördükleri zaman, hüküm vermekte acele etmemeleri ve illeti daima hadis ıstılahında gizli

⁹⁸ Zeyla’î, II. 320-322.

⁹⁹ Zeyla’î, I. s. 5, 76, II. 388, 390, IV. 97-99.

kusur manasında anlamamaları gerekir. Çünkü bazı ulemanın illeti ıstılah dışı bir manada kullandıkları görülmektedir. Bunlara göre illet, bazı ravilerde görülen yalancılık (kizb), gaflet, kötü hafıza (sû-i hıfz) gibi, kâdih (hadis'in sıhhatini gideren kusur) ve zahir (gizli değil) cerh sebebleridir¹⁰⁰.

Burada unutulmaması gereken bir nokta var ki, o da, bütün illetler, hadisin sıhhatinde kâdih bir rol oynamadıkları için bütün muallel hadislerin zayıf oldukları ileri sürülemez¹⁰¹.

Zeyla'î, bu anlamda da muallel ve ma'lul tabirlerini kullanır. Darekutnî'nin Muhammed b. Abdullah b. Cahş dan rivayet ettiği, "Nebi (s.a.v.) Muâz b. Cebeli Yemen'e gönderdiği zaman, her kırk dinarda bir dinarı (zekat olarak) almasını emretti. Yeşil sebzelerde ise zekat yoktur." hadisi için "bu hadis, ravilerden Abdullah b. Sebîb'den dolayı iletlidir." "Bu hadis, İbni Lehî'a ile mualleldir" gibi ifadeleri, bütün illetlerin hadisin sıhhatine zarar veren bir illet manasında kullanmamıştır. Bu ve buna benzer değerlendirmeleri bir hayli yekûn tutmaktadır¹⁰². Herhangi bir hadisi bir seferinde bizzat duymuş gibi, bir başka seferinde başkasından duymuş gibi rivayet etmesinin ikincinin birinciyi illetli hale getirdiğini kabul eder.¹⁰³

Hadislerin illetlerini tesbit etmenin çok zor bir iş olduğunu ve bunun için illet tesbiti yapanın (muallilin) geniş bir anlayış, iyi bir hafıza ve çok geniş bir hadis kültürüne sahip olması gerektiğini, bunun yanında bir Allah (cc.) vergisi olduğunu söylemiştik.

Zeyla'î'nin, böylesine zor ve zor olduğu kadar da engin bir hadis kültürü isteyen, hadislerdeki illeti tesbit etmeye çalışması, O'nun bu ilimdeki yerini gösterir. Çünkü bu sahada yetişen alimlerin sayısı diğerlerine göre daha azdır. "Meşhur illet bilginleri arasında: Ali b. Medîni, Abdurrahman b. Mehdî,

¹⁰⁰ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 239.

¹⁰¹ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 240.

¹⁰² Zeyla'î, I. 39, 96, 97, 98, 319, 363, II. 268, 420; III. 51, 188-189, 333, 358, 370, 431.

¹⁰³ Zeyla'î, II. 320-322.

Ahmed b. Muhammed b. Hanbel, Muhammed b. İsmail Buhârî, Yakub b. Ebî Şeybe, Ebû Zûr'a Râzî, Müslim b. Haccac Kuşeyrî, İbni Ebî Hâtim, Ebû İsfâ Muhammed Tirmizî, Ebû İshak Neysâbûrî, Ebû Bekr Ahmed Hallal, Darâkutnî, Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, Efram Ebû Bekr, İbn Hacer... gibi değerli zatlara raslamaktayız"¹⁰⁴ Zeyla'î de en az, İbn Hacer, Ebû İshak Neysâbûrî kadar hadislerde illet bilgisine sahip olarak gözükmetedir. O'nun da illet bilginleri arasında sayılması bize göre yerinde bir davranış olsa gerektir.

Nasbu'r-Râye ise, hadislerden illetli olanlarının tesbiti açısından önemli bir kaynaktır. Bu konuda kendisine başvurulacak kadar ilmi bir kimlik arzetmektedir. Hadis ilmiyle uğraşanların bu eserden istifade etmeleri, matbu olmasından dolayı bir kolaylık olacaktır.

E. Muhtelifu'l-Hadis İlmindeki Yeri

Muhtelifu'l-Hadis İlmi, çok mühim bir ilimdir. Branşı ne olursa olsun her âlim bunu bilmek zorundadır. Muhtelifu'l-Hadis ilminde manası zahiren zıt gibi görünen iki hadisin araları bulunur veya biri diğerine tercih edilir. Bu işi en mükemmel şekliyle yapanlar, hadis ile fıkıh ilmini iyi bilen insanlarla, manalara hakkıyla vakıf olan usûl âlimleridir.¹⁰⁵

Zahirî manası teâruza delâlet eden ve muhtelif adını alan hadisler, umumiyet itibariyle iki kısma ayrılırlar. Birincisi, birbirine muhâlif görünenler arasında cem ve te'lîfî mümkün olanlar. Diğerisi ise, aralarında nesh bahis konusu olmadığı bilindiği takdirde, ravilerin sıfat ve dereceleri gözönünde bulundurularak tercih olunabilenlerdir. Bu taksime göre, Hz. Peygamber'den sahih olarak gelen hadisler arasında gerçek bir teâruzun, ancak nesh bulunduğu zaman söz konusu edilebileceği anlaşılır.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 63.

¹⁰⁵ Nevevî, *Takrib*, s. 94.

¹⁰⁶ Süyûtî, *Tedrib*, II. 196-197; Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 268

Bu ilim, geniş bir fıkıh ve hadis kültürü birikiminin sonucu elde edilir. Hadisin âmm'ını-hâss'ını, muklak'ını-mukayyed'ini vs. bilmeyi gerektirir. Yalnızca hadislerin sened ve metinlerinin ezberlenmesi yeterli değildir. Hadislerdeki ihtilafların giderilmesinde, hem Hadis İlmi'nin inceliklerini bilmek, hem de Fıkıh İlmi'nin inceliklerine vakıf olmak gerekmektedir.

Hâzımî, hadislerde bulunan zâhirî ihtilafları gidermenin yollarını ve tercih sebeplerinden elli tanesini zikretmiştir.¹⁰⁷ Süyûtî ise bunları yedi kısma ayırmıştır:

1- Ravînin haline tealluk eden tercih sebepleri: Ravilerin çokluğu, ravilerin fıkıh bilgisi, ravilerin nahiv kaidelerine vâkıf olması gibi.

2- Hadisin tahammülü ile ilgili tercih sebepleri: Bülüğ çağından sonra alınan rivayetlerin, buluğdan önceliklere tercih edilmesi gibi...

3- Rivâyetin keyfiyeti ile ilgili olan tercih sebepleri: Lafzen rivâyet edilen bir hadisin, mânen rivâyet edilene tercih edilmesi gibi...

4- Hadisin vürûd tarihi ile ilgili olan tercih sebepleri: Medenî olan hadisin, Mekkî olan hadise tercih edilmesi gibi...

5- Hadisin lafzı ile ilgili olan tercih sebepleri: Lafzı hâss olan bir hadisin âmm olarak gelenlere tercihi gibi...

6- Hüküm yönünden olan tercih sebepleri: Herhangi birşeyin haramlığına delâlet eden hadisin, mübah kılan hadise tercih edilmesi...

7- Hâricî tercih sebepleri: Kurân'nın zâhirine uygun; yahut bir başka sünnetle takviye edilenin bu vasfa uymayana, veya **Buhârî** ve **Müslim**'in ittifakıyla nakledilen hadisin bu vasfı taşımayana tercih edilmesi gibi...

Süyûtî, bu tercih sebeplerinin bunlarla sınırlandırılmayacağını ifade ederek bu konudaki sözünü bitirir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s.271.

¹⁰⁸ Süyûtî, *Tedrib*, II. 197-202.

Bu konuda eser yazanların ilki, imam Şâfiî'dir. İhtilâfu'l-Hadis adlı eseri kaleme almıştır. Nevevîye göre eser doyurucu değildir. Şâfiî muhtelifü'l-Hadis konusuna kısaca temas etmiş ve metodunu vermekle yetinmiştir.¹⁰⁹ Daha sonra İbn Kuteybe (213-276/828-889), *Te'vîlu Muhtelifi'l- Hadîs* adıyla, Tahâvî (235-321/849-933), *Müşkilül-Âsâr* adıyla birer eser yazmışlardır. Ebu Bekir İbn Fûrek (406/1015)'in de *Müşkilü'l- Hadîs ve Beyânuh* adlı bir eseri vardır.

Zeylâ'î'nin, hadislerdeki teâruz ve ihtilafları giderme çalışmalarından misaller vererek onun bu ilimdeki yerini ortaya koymaya çalışacağız.

Zeylâ'î, Neseî'nin, süneninde İbn Abbas'dan mevkuf olarak rivayet ettiği, “ Bir kimse başka bir kimsenin yerine namaz kılamaz. Bir kimse başka bir kimsenin yerine oruç da tutamaz. Fakat, onun adına, her bir günün yerine buğday'dan bir müdd¹¹⁰ (fakirlere) yedirir.” Hadisi ile Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiği “ Kim üzerinde oruç (borcu) olduğu halde ölürse, onun yerine onun velisi oruç tutar” hadisi ile aralarında bir müşkillik olduğunu söyler. Bu müşkilliği de Ebu Dâvud'un rivayet ettiği “Nebi (s.a.v)'e bir kadın geldi, Dediki: Benim annem, üzerinde bir aylık oruç borcu olduğu halde öldü. Rasulullah buyurduki: ‘Onun herhangi bir borcu olsaydı, borcu öder miydin?’ Kadın; evet dedi. Bunun üzerine Resulullah; ‘Allah’a karşı olan borç ödenmeye daha layıktır.” hadisinden anlaşılan manadan dolayı onun ancak nezredilen (adak yapılan) oruç için geçerli olduğunu söylemiştir. Yoksa bilinen Ramazan orucu için bir kimsenin başka birisinin yerine oruç tutamayacağını kabul ederek¹¹¹ iki hadis arasındaki müşkilliği gidermiştir.

“Resûlullah (s.a.v.), Kabe'de namaz kıldı” ve “Resûlullah Kabe'de namaz kılmadı” şeklindeki iki rivâyet arasında teâruz olduğunu söyledikten

¹⁰⁹ Nevevî, *Takrib*, s. 94.

¹¹⁰ Müdd: Araplarca kullanılan bir ölçü birimidir. Bağdat ölçüleri ile 1/3 rıtlıdır. Mısır ölçeği ile yarım kadeh olup 675 gr'lık bir ağırlıktır. (Zuhaylî, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, III.208).

¹¹¹ Zeylâ'î, II. 464 - 465, III. 15-16, IV.128.

sonra, meseleyi inceler ve iki rivayet arasındaki teâruzu gideren açıklamalar yapar. İbn Abbas'ın “ Resûlullah Ka'be'de namaz kılmadı” şeklindeki rivayetini de yazdıktan sonra; İbni Abbas, Resûlullah'ın Fetih günü Ka'be'de namaz kılmadığını haber verdi. Bu haberde Ka'be'nin putlardan temizlenmesi de anlatılır. Putların Ka'be'den çıkarılması Fetih zamanında olmuştur. Putların hacc yılında (Vedâ Haccı yılı) temizlenmesi muhaldir”, dedikten sonra; İbn Hıbbân'ın *Sahîh*'inden naklen, İbn Abbas'ın rivayetinin Vedâ Haccı'nda, İbn Ömer'in rivayetinin de Fetih gününde vâki olduğuna hamledilmesinin gerektiğini söyler. Son olarak Resulullah'ın Veda Haccın da kabeye girmedikini söyleyerek hadisler arasındaki zahirî teâruzu giderir.¹¹²

İbn Mâce hariç bütün *Kütübü Sitte* imamlarının rivâyet ettiği “Nebî (s.a.v.) in bazı gazvelerinde öldürülmüş kadın bulundu. Resûlullah, kadınların ve çocukların öldürülmesini yasakladı” hadisi ile, yine onların rivayet ettiği, “Sa'b b. Cüsâme, Resulullah'a (s.a.v.) müşriklerin evlerinde, (harp anında) onların kadın ve çocukları ile karşılaştığında, ne yapılması gerektiğini sordu. Resulullah da, Onlar (kadınlar ve çocuklar) onlardandır” buyurdu. Bu iki hadisdeki ihtilaf, iki şekilde çözümlenir. Birincisi, o mensuhtur. Onu Hâzîmî “*Nâsih ve Mensûh*” adlı eserinde Süfyan b. Uyeyne'den nakletmiştir... İkincisi, Sa'b'ın hadisidir ki; düşmana baskın yapılması hakkındadır. O zaman çocuklar kasıtsız olarak öldürülür ki, bu da düşmana ulaşma zaruretindendir. İhtiyaç olmadığı zaman amel İbni Ömerin (yasaklama ile ilgili) ravayeti iledir. Onları öldürmenin yasaklanması ise iki şeyden dolaydır. Birincisi: Onlar müslümanların ganîmetidir. Telef edilmesi caiz değildir. İkincisi ise, şâri'in (dînî hüküm koyucunun) gayesi âlemi ifsad etmek değil, O'nu ıslah etmektir. Bu da savaşı yok etmekle olur. Zâruret sabit olunca da ilâhi takdir kaçınılmaz olur. (Yani başka çıkış yolu yoksa yapılması gereken ne ise o yapılır.)¹¹³

¹¹² Zeyla'î, II. 320-323.

¹¹³ Zeyla'î, III. 387.

Zeyla'î, burada müşriklerin kadın ve çocuklarının öldürülmesini yasaklayan hadisi tercih etti. Çünkü, bir konuda yasak getiren hüküm, ibâha ifade edene tercih edilir. Tercih sebeblerinden zikrettiklerimizin altıncısına göre, yasaklama getiren hükümü tercih etmiştir.

Enes (r.a)'den rivayet edilen, "Resulullah (s.a.v.), vefatına kadar sabah namazında kunût okurdu" hadisi ile, Taberânî'nin *Mucem*'inde rivayet ettiği; "Bize Abdullah b. Muhammed b. Abdülaziz haber verdi. Ona Şeybân b. Ferrûh haber vermiştir. Ona Galib b. Ferkad et-Tahhân haber verdi. O dedi ki: Ben, Enes b. Malik'in yanında iki ay kaldım. Fecir vaktinde hiç kunût okumadı" rivâyeti arasında tearuzun olduğunu söyleyen Zeyla'î, bu teâruzu Hâzimî'den nakiller yaparak giderir. Hâzimî, Hz. Peygamber'in sabah namazında kunut yaptığını ve buna devam eden sahâbe ve tâbîn'den isimler zikrettikten sonra şöyle der. "Fakîhlerden bir grub onlara muhalefet ettiler. Şu hadisleri de delil getirerek onun mensuh olduğunu iddia etmişlerdir. Birincisi, Abdullah b. Mesud'dan gelen; "Resulullah (s.a.v.), sadece bir ay (sabah namazında) kunut yaptı. Ne ondan önce ne de sonra (sabahleyin) kunut okumadı..." Yine Ümmü Selemeden rivayet edilen "Resûlullah (s.a.v.) sabah namazında kunut okumayı yasakladı". Ve İbn Ömer'den gelen "O bir bidattir. Resulullah sadece bir ay kunut okumuştur. Sonra da onu terketmiştir" hadislerini yazar ve bu ve buna benzer diğer rivayetleri değerlendirerek meseleyi çözümleyip sözü bitirir.¹¹⁴

Görüldüğü gibi Zeylâ'î hadisler arasında zâhirî olarak görülen ihtilafları gidermeye çalışmaktadır. Konunun girişinde de söylediğimiz gibi bu ihtilafları gidermek gerçekten iyi bir hadis ve fıkıh bilgisini zarûrî kılmaktadır.

Zeyla'î meseleyi kaynaklardan nakiller yapmak suretiyle çözmeye çalışmaktadır. Bunun yanında kaynaklara başvurmaksızın kendisinin de hadislerdeki ihtilafları giderdiğini görüyoruz. Bunu yaparken hadisler

¹¹⁴ Zeyla'î, II. 169-171, 194, 132-134, IV. 29, 109.

arasındaki tercih sebeblerini gözönünde bulundurmuştur.¹¹⁵ Bu mesele ile ilgili olarak baktığımız zaman Zeyla'î'yi ve eseri *Nasbu'r-Râye*'yi, hadislerdeki ihtilafın giderilmesi hakkında kendisine müracaat edilmesi gereken bir kaynak olarak görmekteyiz. Özellikle hadisle amel edecek olan insanlar, hadislerdeki bu özelliğin farkında olmak zorundadır. Eğer, kendisinde iyi bir hadis ve fıkıh bilgisi birikimi yoksa hangi hadisle amel edeceğini bilemeyecektir. Böyle bir zorluğu aşmada *Nasbu'r-Râye*, hâssaten ahkam hadisleri konusunda ona yardımcı olacaktır. Zeyla'î Muhtelifu'l-hadis meselesinde kendini yetiştirmiş bir alim olduğunu bu konudaki çalışmaları ile ispat etmiştir. *Nasbu'r-Râye*'nin, İslam hukukçularının, manaca birbirine zıt olan hadislerin arasındaki ihtilafın çözülmesinde müracaat kitabı olması gerektiği kanaatinde olduğumuzu belirtmek isteriz.

F. Nâsih ve Mensûh İlmindeki Yeri

Nâsih-Mensûh ilmi, “Zor ve önemli”¹¹⁶, “Meseleleri ve hacmi büyük olan bir ilim dalıdır.”¹¹⁷ Lügatta, “Nakil”, “İzale” ve “İptal” manalarına gelir¹¹⁸.

“Nesh, bir birine zıt manalarda varid olan iki hadisin cem ve te'lif olmadığı zaman, aralarında bulunduğu hükmedilen bir iptal keyfiyyetinden, yani biri ile getirilen hükmün diğeri ile getirilen hükme tatbikat yönünden son vermesinden ibarettir”¹¹⁹.

Bu tariftten şunu anlıyoruz. Nâsih, daha sonra gelen ve önceki hükmü yürürlükten kaldıran şer'i delildir. Mensûh ise, sonradan gelen şer'i hükümle uygulamadan kaldırılan önceki hükümdür. Dîni emirlerden biri, diğeri ile yürürlükten kalkmışsa orada nesihi vardır.

¹¹⁵ Zeyla'î, I. 421.

¹¹⁶ Neve'î, *Takrib*, s. 92.

¹¹⁷ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 84.

¹¹⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, VI. 4407.

¹¹⁹ Koçyiğit, *Hadis İstılahları*, s. 310; diğeri tarifler için bk. Koçkuzu, Nâsih ve Mensuh, s.84-85.

Nâsîh ve mensûh ilminin bir takım incelikleri vardır. “Nesih, hadiste söz konusu olduğu zaman iki mesele daha çok belirlemektedir.

1- Nesihle ilgili *nazarî* ve teknik meseleler.

2- Nesihde görev alan; nâsîh, mensûh ve şâhid olan hadisler”¹²⁰.

Neshin bilinme yolları vardır. Bunlar alimler tarafından tesbit edilmiş ve sistematik hale getirilmiştir.

Neshin tesbit usulleri ve nesih hadisesinin bilinme yolları ise, dört tanedir.

1- Hz. Peygamberin tasrihi ile bilinmesi

2- Sahabenin verdiği bilgilerle bilinmesi

3- Tarih yoluyla (Kronolojik tesbit yolu) bilinmesi.

4- İcma ile bilinmesi.¹²¹” İcmâ ile tesbitten, alimlerin icmâ ile nesh yaptığı anlaşılmalıdır, o konuda nesh olduğuna dair alimlerin ittifak etmesidir. Bir başka ifade ile icmâ neshe delalet eder. İcma ile nesh olunmaz¹²².

Neshle ilgili, Ebu Bekr, Zeynüddîn, Muhammed b. Ebu Osman el-Hazimî (584/1188), *el-İtibâr fi'n-Nâsîh ve'l-Mensûh mine'l-Âsâr*, Ebu Hafs Ömer İbni Şahin (385/995), *Kitâbün-Nâsîh ve'l-Mensûh*, adlı çalışmaları ile ilk akla gelenlerdir. Türkçe olarak bu konuda bir çalışma yapılmıştır. Ali Osman Koçkuzu, *Hadis'de Nâsîh ve Mensûh* adlı eseriyle, kültür hayatımıza, eksikliği gideren büyük bir katkı yapmıştır.*

¹²⁰ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*; s. 84.

¹²¹ Koçkuzu, *Nâsîh-Mensûh*, s. 169-172.

¹²² Nevevî; *Takrib*, s. 93.

* Koçkuzu, bu eserinde, hadislerde Nasih-Mensuh meselesini, Neshin Tarihi gelişimi, Neshi kabul eden ve etmeyen görüşleri ve İslam ilimlerinde neshin ele alınışını, Kur'an ve Sünnet arasındaki nesh meselesini, neshin tesbit ve bilinme yollarını incelemiştir. Daha sonra da sünnette vaki olan neshle ilgili 158 meseleyi konularına göre taksim ederek ele almıştır.

Zeyla'î'nin hadislerde nesh ile ilgili tesbit ve değerlendirmeleri Nasbu'r-Râye'de görülmektedir. Bu mesele ile ilgili olarak bir kaç misal vererek Zeyla'î'nin neshle ilgili çalışmalarını ortaya koymaya çalışacağız.

Neshle ilgili meseleye girmeden önce احاديث التحريم والنسخ
veya احاديث فيها النسخ gibi bir paragrafla konuya girer¹²³.
Konu ile ilgili hadisleri verirken hem nâsih hemde mensûh olanlarını birlikte verir. Haddi zatında neyin ne ile nesh edildiğinin bilinmesi için her ikisinin de verilmesi gereklidir. Zeyla'î, الماء من الماء hadisini yazdıktan sonra, “Bu hadisin neshedilmesi ^{عاجز} ilgili birkaç söz: Bil ki, bu الماء من الماء “Su (gusül) sudan (meniden) dolayı gereklidir” hadisi mensuttur. Çünkü onun mefhumundan azilden dolayı gusul gerekmediği anlaşılmaktadır. Bilakis, Sahihayn'da, Übey b. Ka'b ve Ebu Saîd hadisinde bu mesele açıkça gelmiştir. Ubey b. ka'b'in hadisi ki, onu Buhârî rivayet etmiştir” der.

Müslim ise Ebu Eyyûb tarîkıyla Übeyy b. Ka'b'dan rivayet etmiştir. O dedi ki: “Rasulullah'a (s.a.v.) kadını ile cima edip sonra azil yapan adamın durumunu sordum. Buyurdu ki: “Kadınla cimâ eden kimse güsleder sonra abdest alıp namaz kılar”... Meseleyi nakiller yapmak suretiyle uzun uzun izah eder. Daha sonra, Râfi b. Hadîc'in "Rasulullah beni çağırdı. Ben hanımımın üzerindeydim. Henüz inzâl vaki olmadan kalktım. Sonra güsledip çıktım. Rasûlullah buyurduki: "Sana gusül gerekmezdi. Su (gusül) ancak sudan (meniden) dolayı gereklidir." dedi. Sonra Rasulullah bize, bu durumda gusl etmeyi emretti,” rivayetini yazar. Zeyla'î "gusül meniden dolayı gerekir" hadisiyle ilgili olan nesh meselesini Resulullah'dan gelen sahabe rivayetiyle tesbit etmiştir. Neshi tesbit yollarından birisi de budur¹²⁴.

Mut'a nikahıyla ilgili olarak, onun haramlığı hakkındaki hadisleri yazmaya şöyle başlar: Mut'a'nın haramlığı ve neshi hakkında hadisler:

¹²³ Zeyla'î, I. 82, II. 472, III. 177.

¹²⁴ Zeyla'î, I. 81-85.

Müslim, İyâs b. Seleme b. Ekva'dan rivayet etti. O dedi ki: "Resulullah (s.a.v.) Evtas hadisesinde Mut'a'ya üç kere izin verdi. Sonra da onu (Mut'a'yı) yasakladı" Beyhakî de şöyle dedi: Evtas yılı ile fetih yılı aynı (yıldır) diyerek meseleye giriş ve neshi bildiren rivayeti belirtmiştir.

Zeylaî, Mut'a'nın hem mübahlığını hem de haramlığını bildiren hadisle, Mut'a'nın mübah oluşunun neshedildiğinin anlaşıldığını ifade etmektedir. Bu, neshin bilinme yollarından biri olan hadisin kendisinden anlaşılmaktadır. O da sahabenin rivayeti ile tesbit edilmiştir¹²⁵. Ayrıca, hurmet ifade eden rivayet, ibâha ifade edene tercih edilir.

Mescidde cenaze namazının kılınması ile ilgili olan hadislerin tahrîcini yaparken, "Tahâvî dedi ki: "Rasulullah'ın (s.a.v.), Suheyl b. Beydâ için mescidde namaz kılması, mensûhtur. Zira onun son iki fiilinden sonuncusu, onu (cenaze için mescidde namaz kılmayı) terketmesidir" diyerek neshle ilgili açıklamaları nakiller yolu ile de bildirir¹²⁶. Neshe ait tartışmaları uzun uzun vermesi de Onun bir başka özelliğidir¹²⁷.

Zeylaî, neshin varlığına delalet eden tercih yollarından da zaman zaman bahseder. "Hadisin ikinci tarîki ki; neshe delalet eder..." veya "insanlara neshe delalet eden iki yol vardır ki şunlardır. Birincisi hadisler, ikincisi ise o hadisi rivayet eden ravinin birinci hükümü (uygulamadan) vazgeçmesidir."¹²⁸

Ezanla ilgili hadislerde, Beyhakî'yi değerlendirirken, Hazimî'nin nesh iddialarına Takıyyuddîn İbni Dekîk el-îd ile cevap verir. Sonra da sahihlik ve zayıflık yönünden eşit olmayan hadisler arasında neshin söz konusu olamayacağını söyler¹²⁹.

¹²⁵ Zeylaî; III. 177.

¹²⁶ Zeylaî; I. 63, 147, II. 272, 276.

¹²⁷ Zeylaî; I. 81-85, II. 472-481; III. 385-386; IV. 343-379.

¹²⁸ Zeylaî; I. 81-82.

¹²⁹ Zeylaî; I. 62, 84, 132, 147, 272, 274, III. 20, 57, 229, 385.

Zeyla'î'nin bu tür çalışmaları, hakikaten iyi bir hadis birikimini gerekli kılan neshle ilgili değerlendirmeleri, onun nesh bilgisindeki yerini bize anlatmaktadır. Hadislerdeki neshi tesbit etmeye yarayan yolları ve neshin nerelerde olabileceğine dair görüşleri belirtmesi, bu ilimdeki kültürünü ortaya koymaktadır. Önemli bir konu olması sebebiyle meseleleri uzun uzun izah etmesi O'nun önemli bir özelliğidir. Zira, kısaca bu hadis mensuhdur diyerek geçmeyip, meseleyi ilim ehlinin kavrayacağı şekilde uzun uzun izah ederek, bu konuda önceki alimlerden çokça istifade etmiştir.

İslam hukukçuları nesihle ilgili olan hadisleri fikhî konulara göre *Nasbu'r-Râye*'de birarada bulabilir. Hadisciler için de aynı şeyi söylemek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, *Nasbu'r-Râye*, hadisciler ve fıkıhçıların müracaat kaynaklarından birisi olmaya layık bir eser olabilir.

G. Fikhü'l-Hadis İlmindeki Yeri

Fıkıh, lügatta, bir nesneyi zihin ve fitnatta(anlayışta) gereği gibi anlayıp bilmek manasındır.¹³⁰

Fikhü'l-hadis, terkip olarak “hadisin künhüne vakıf olma ilmi” şeklinde terceme edilebilirse de kastedilen manayı tam ifade etmez.¹³¹ Ancak, hadis kelimesi terim anlamıyla ele alındığında fikhü'l-hadis genel olarak hadisleri ve hadislerden hareketle Hz. Peygamber'in gayesini kavramak anlamına gelir... Hadislerden fikhî hüküm çıkarmayı konu edinen bir ilim olarak fikhü'l-hadis, fıkıh ilminin bir metodoloji halinde yerleştiği sırada ehl-i re'y'e karşı bir tepki olarak doğmuştur.¹³²

Bu ilmin konusunu: “hadisten hüküm istinbatı tekniği veya hadislerin, dolayısıyla sünnetin uygulama da ortaya çıkardığı esaslar ve temel kaideler, hadisin fertte ve cemiyette yaşanması hep bu ilmin konusunu teşkil

¹³⁰ Âsım Efendi, *Kamus Tercemesi*, III. 823. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, V.3450.

¹³¹ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 93-94.

¹³² Mehmet Görmez, “*Fikhü'l-Hadis*” D.İ.A, XII (İst. 1996), s.547

etmektedir.”¹³³ Böylesine önemli bir konu olduğu için Neysâbü’rî, fıkhu’l-hadis ilmini, hadis ilimleri arasında zikretmiştir. Sonra da “fıkhu’l-hadis bilgisi hadis ilminin neticesidir. Din onunla ayakta durur” diyerek, hadis ilminin, hadisi anlama, kavrama gayesi ile öğrenilmesi gerektiğine işaret etmiştir. Hadislerin sahih olduğunu tesbit etme ilminden sonra gelen en önemli ilmin, Fıkhu’l-Hadis olduğunu belirtir. Sonra da, Evzâ’î, Abdullah b. Mübârek, Abdurrahman b. Mehdî, Süfyân b. Uyeyne, Yahyâ b. Ma’în, Buhârî, Ebu Zür’a, Ebû Hâtim, Zührî ve Ahmed b. Hanbel’i fikhü’l-hadis ilminde meşhur olan isimler olarak sayar ve onların görüşlerinden örnekler verir.¹³⁴

Fıkhu’l-hadis ilmi, “geniş dînî düşünce gerektirir. İleri görüşlülük ve hakbînlik ister. Bu ilimde münakaşa edilen konular; geniş Kur’an ve hadis kültürü, fikhî yeterlilik ve hazırlık yardımıyla çözülür.”¹³⁵ Cemalüddîn Kâsımî, fıkhu’l-hadis başlığı altında birçok konuyu sıralar. Bunlardan bazıları; sünnetin delil olması, hadisle amel, hadisleri zahirî manalarına göre değerlendirme gereği, anlaşılamayan hadisler karşısında nasıl hareket edileceği, hadise müracaat etmede selefin görüşleri, amel fıkıhladır hadisle değildir diyenlere söylenecek sözler, hadisin lafzına aykırı fetva vermenin haram oluşu gibi konulardır.¹³⁶ Şah Veliyyullah Dehlevî de “Nebî (s.a.v) den gelen haberlerin esrarı” (İlmü esrârî’l-hadis) olarak isimlendirdiği bölüm de, hadisleri yazdıktan sonra (*Fıkhuhu*) “bu hadisin fıkhu” diye bahseder. Mesela; İmân bâb’ında, “Ensarı sevmek imanın alametidir” hadisinden sonra, bundaki fıkıh; Araplar aralarında devamlı niza ediyorlardı. Onları iman biraraya topladı. Kim “ılay-ı kelimetullah” için bir araya gelirse ondan hıkd (kalpdeki düşmanlık kin ve garaz) yok olur. Kimde bu iş için biraraya toplanamazsa onda devamlı niza mevcut olur. Bunu Resulullah (s.a.v), “İslam beş şey üzerine bina olunmuştur” hadisinde açıklamıştır. Bu beş şey İslamın rükünleridir. Kim

¹³³ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 94

¹³⁴ Neysâbü’rî, *Ulûmü’l-Hadis*, s. 63 vd.

¹³⁵ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 94

¹³⁶ Cemalüddîn Kâsımî, *Kavâidu’t-Tahdîs*, s. 277-401.

bunları yaparsa azabdan kurtulup cenneti kazanmış olur...diyerek uzunca bir izah yapar.¹³⁷

Fıkıhı iyi bildiği halde, hadisi iyi bilmeyen ilim adamları nasıl varsa, hadis ilimlerini iyi bildiği halde fikhü'l-hadiste üstad olmayan kişiler de pek çoktur.¹³⁸ Sünnet, fikhin köklü bir kaynağı olunca, hadiscilerin fıkıh ilmini iyi bilmeleri gerektiği gibi, fakihlerin de hadis ilminde derinleşmeleri gerekir.¹³⁹ Bir âlim hem hadisi hem de fıkıhı iyi bilmek zorundadır. Hadiscilerle fıkıhcılarda bulunan, bu bir tarafa ağırlık verilerek öğrenilen bilginin, diğer yanda bulunan açığını kapatmak zorunluluğu vardır. Hem fıkıh hemde hadisi bilen kişi fikhü'l-hadis ilminde bir hayli yol almış olacaktır. "Bu ilmi bilen tabir caizse, işin beyni, faaliyet merkezi ve müdürü mesabesindedir. Diğer pekçok dal da buna hizmet etmektedir."¹⁴⁰

Hem hadisci hem fıkıhçı, "her iki grup kendisini tamamlayabilmesi için diğerine muhtaçtır. Fakîhe hadis gereklidir, çünkü fıkıh hükümlerinin çoğu sünnet ile sabittir. Hadisciye de fıkıh gereklidir, ta ki taşıdığını kavrayabilsin, sadece nakilci olmasın veya onu manasından başka bir şekilde anlamasın."¹⁴¹

Hadislerin manasının anlaşılmasında çok önemli bir yeri olan fikhü'l-hadis ilmi, onlardan isabetli hüküm istinbat etmeye de yarar. Böylesine önemli bir konuda Zeyla'î'nin bir takım çalışmaları gözükmemektedir. Biz Zeyla'î'nin bu yöndeki çalışmalarından bir kaç örnek vererek, onun bu ilimdeki yerin belirtmeye çalışacağız.

"Resûlullah (s.a.v) bizi kemik veya hayvan tezeği ile taharetlenmekten men etti."¹⁴² hadisinin tahricini yaptıktan sonra, bu hadisi delil olarak kullanan İbnûl-Cevzî'ye, kemik ve hayvan tezeği ile yapılan taharetin sahih olmayacağı,

¹³⁷ Şah Velîyyullah Ahmed ed-Dehlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, I. 341,345.

¹³⁸ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 95.

¹³⁹ Yusuf el-Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, (Trc. Bünyamin Erul.) Kayseri, 1993, s. 150.

¹⁴⁰ Koçkuzu, *Hadis Tarihi*, s. 95; Kardavî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 150

¹⁴¹ Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s.151

¹⁴² Müslim ibnî'l-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, (Trc. ve Şerh: Ahmed Dâvudoğlu), İst. 1983, (I-XII.), II. 366 (878).

bundan dolayı, taharetin yeniden yapılması gerektiği şeklindeki görüşünden dolayı itiraz eder. "Çıkardığı bu hüküm için bu hadiste delil yoktur. Birşeyden nehiy, onun sahih olmadığını gerektirmez,"¹⁴³ diyerek hadisin kemik ve tezekle yapılan temizliğin sahih olabileceğini belirtir. Buna karşılık tezekle ve kemikle temizlik mekruhtur. Ama onunla temizlik olmamış değildir. Zaruret halinde bu yapılabilir.¹⁴⁴

Nafile oruç tutan kimsenin orucunu bozduğunda durumunun ne olacağının anlatıldığı Buhârî'nin hadisinden sonra, "Bir ziyâfet sebebiyle (özünden dolayı) tatavvu orucun bozulmasının mübahlığı konusunda bu hadis açıktır. Bunda kazanın zikredilmesi bir muaraza değildir."¹⁴⁵ şeklinde hadislerden hüküm çıkarır. Bu, hadisin anlatmak istediği şeyi kavramak ve anlamaktır.

Yine, Cebrâil (a.s.) Hz. Peygamberin evine girmeyip de niçin girmedeği sorulunca cevap olarak, "Biz içinde köpek ve resim bulunan eve girmeyiz."¹⁴⁶ dediği hadisin tahricinden sonra şunları söyler. "Musannif (Mergînânî), bu hadisi maksada mutabık olmayan bir şeye delil getirdi. O şöyle dedi; (Suretin; namaz kılanın, başının üstünde olması, önünde olması veya resimlerin hizasında bulunması mekruhtur. Eğer resim bulunan sergide namaz kılsa beis yoktur. Zira resmi aşağılama söz konusudur.)" Zeyla'î, bu söz için şöyle der: "Hadiste geçen resim ifadesi, bütün resimlere şamildir. Musannifin sözü ise sadece asılı resme hastır."¹⁴⁷ Bunun gibi ifadelerle hadise mutabık olmayan hüküm çıkaranlara itiraz eder. İmam Buhârî'ye, namazda rükuya giderken ve kalkarken elleri kaldırma ile ilgili hadislerden çıkardığı hükümden dolayı, itiraz eder. Buhârî, Hz. Peygamber'in "Namazda sükun içinde durun" emrinin sahabenin selam verirken ellerini kaldırdıkları için

¹⁴³ Zeyla'î, I. 218, 220, 334, III, 413.

¹⁴⁴ Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, II. 368 (880).

¹⁴⁵ Zeyla'î, I. 393- 394, II. 37, 168- 74, IV. 206

¹⁴⁶ İbn Mâce, *Sünen* (Trc. ve Şerh: Haydar Hatipoğlu), İst. 1992, (I-X), IX. 436.

¹⁴⁷ Zeyla'î, II. 57, 98-99, 127, 244, 461, III 325, IV 198.

olduğunu söylemiştir. Zeylaî ise Hz. Peygamber'in namazda sükun içinde durun demesinin selam verenler için söylemiş olamayacağını ifade eder. Yorumu da şöyledir: "Selam veren zaten namazı bitirmiştir. Dolayısıyla namazı bitirmiş olan birisine namazda sükun içinde durun denilmez. Ancak o rüku ve secdeye giderken getirilen tekbir sırasında elini kaldırırsa denir." Bu misalde olduğu gibi, hadise mutabık hüküm çıkarmayanlara yaptığı itirazın gerekçesini de izah eder. İmam Şâfi'ye de bu gibi itirazları vardır.¹⁴⁸ Diğer mezheplerden aynı durumda olan alimlere de itiraz eder ve hadisin fıkı ile ilgili izahlar yapar.¹⁴⁹ Mezheplerin hadislerden çıkardıkları fikhî hükümleri ve alimlerin hangi hükümlere hadisleri delil olarak kullandıklarını belirtir.¹⁵⁰ Sahabenin, alimlerin ve ümmetin icmâlarına işaret eder.¹⁵¹

Fıkıhın biraz daha özel sayılabilecek konularına da işaret eder. Ehl-i sünnet dışındaki mezheplerle ihtilaflı olan İmâmet ve Mut'a ile ilgili bilgileri de vermesi ve hadislerin fıkıhını ortaya koymaya çalışması onun fıkıh-ı hadis çalışmalarına başka bir örnektir.¹⁵²

Resûlullah'ın (s.a.v), Safâ ve Merve arasında bir binitle gidip gelmesinin sebebi hakkında, alimlerin ihtilaflına işaret eder. Hadislerin rivayetlerini yazdıktan sonra, bu ihtilafları, Buhârî'nin hadisini de delil olarak alıp gidermeye çalışır. Resûlullah, sünnet olması için değil, rahatsızlığı sebebiyle binit üzerinde Safâ ile Merve arasında gidip gelmiştir diyerek hadisin anlatmaya çalıştığı mananın ne olabileceğini söyler.¹⁵³ Bu manada da şunu nakleder: "Delil hikâyede değil, anlatılmak istenendedir. Bazen anlatılmak istenen şey hâss olabilir."¹⁵⁴

¹⁴⁸ Zeylaî, I. 393-394, IV. 142.

¹⁴⁹ Zeylaî, I. 53, II. 25, 458, 459, IV. 368-369.

¹⁵⁰ Zeylaî, I. 141, 471, II. 23, 259, III. 27, 32, 74, 303, 365, IV. 9, 126, 141

¹⁵¹ Zeylaî, II. 12, 122, III. 132-133, 318, 464, IV. 101, 296, 334, 399.

¹⁵² Zeylaî, III. 176-182.

¹⁵³ Zeylaî, III. 41-42

¹⁵⁴ Zeylaî, IV. 97-98

Yine, Nebi'nin (s.a.v.), Mâiz (r.a)'i recmettikten sonra namazını kıldığını bildiren hadislerdeki "Salât" kelimesinin, dua olarak te'vil edilemeyeceğini söylemesi, onun hadislerin lafzına aykırı fetvâ verilemeyeceği ilkesine bağlı kalarak ortaya koyduğu, hadisleri anlamada nasıl davranılacağına dair bir yaklaşımının ifadesidir.¹⁵⁵

"Hibe, zî-rahim mahreme yapıldığında ondan geri dönülmez." hadisinden sonra Zeylâ'î şunları söyler: "Bu konuda bizim delilimiz şartın mefhumudur. Çünkü onun manası, "Hibe, mahrem olanlardan başkasına yapılmışsa ondan dönülebilir"¹⁵⁶ der. Bu sözü ile hem Hanefilerin fıkhındaki metoduna, hem de kendisinin fıkıh usûlündeki bilgisine işaret eder. Zaten o, fıkıh usûlü alimlerinden biridir.¹⁵⁷

Görüldüğü gibi Zeyla'î, hadisin önemli bilgi dallarından biri olan fikhül'l-hadis ilminde önemli bir yere sahiptir. Nasbu'r-Râye de bu bağlamda hadislerin fikhî ile ilgili önemli bir eser olarak kabul edilebilir.¹⁵⁸ O'nun hadislerin ifade ettikleri manaları ortaya koyması, hadislerden hüküm istinbat etmeye çalışması, mezheplerin fıkıh hükümlerine delil olan hadislere işaret etmesi vs. fıkıh bilgisinin ve fikhü'l-hadis ilmindeki yerini ortaya koymaktadır.

¹⁵⁵ Zeyla'î, III. 322; Şah Velîyyullah Ahmed Dehlevî, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, s. 289.

¹⁵⁶ Zeyla'î, IV. 126.

¹⁵⁷ İbn Tağriberdî, *Nücûmüz-Zâhire*, XI. 10.

¹⁵⁸ Kardâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, s. 151

SONUÇ

Abdullah b. Yusuf ez-Zeyla'î (762/1360), Dâru'l-hadislerin, eğitim-öğretim'de önemli bir yer tuttuğu bir dönemde yaşamıştır. Zamanının meşhur muhaddislerinden ders almıştır. Kendisini, Fıkıh, Usûl, Furû', Nahiv, Arapça, Tefsir gibi ilimlerde yetiştirdikten sonra Hadis İlmi'ni öğrenmeye vermiştir. "Tahrîc Edebiyatı"nın önemli örneklerinden olan, "*Hidâye*"nin hadislerini tahrîc ettiği "*Nasbu'r-Râye*" ve "*Keşşaf*" ın hadislerini tahrîc ettiği "*el-İs'âf*" gibi önemli eserleri vermiştir.

Nasbu'r-Râye, *Hidâye*'deki hadislerin tahrividir. *Hidâye*'deki birçok hadisin zayıf olduğunu, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sözleri ile, Sahabe veya Tâbiî'nin kavillerinin birbirine karıştırıldığını tesbit etmiştir. Yer yer, hakkında mevzû olma ihtimali olan zayıf hadislerin olduğunu ortaya koymuştur.

Zeyla'î, hadislerin tarîflerini ve tarîflarla gelen metinleri verirken, öncelikle K.Sitte'yi ön planda tutmuştur. Daha sonra meşhur hadis kitaplarını ve nihayet hadis ile ilgili olmayan eserleri kaynak olarak kullanmıştır. Bulamadığı rivayetlere de bulamadım diyerek açıktan işaret etmiştir.

Zeyla'î, hadisin senedindeki ravilerin cerh ve tadilini yapmış, hadislerle ilgili fikhî hükümlerin tartışmalarını vermiştir. Hanefî mezhebinin delillerine işaret ederken diğer mezheplerin delillerine de işaret etmeyi ihmal etmemiştir. Bu hususta bir hayli gayret de sarfetmiştir. Hadislerin rivayetleri arasındaki müşkillikleri de gidermeye çalışmıştır. Hadisleri ilgilendiren bir çok konu ile ilgili meseleye temas etmiştir.

Zeyla'î, tahrîcini yaparken meseleleri çok geniş tutmuştur. Hadislerin rivayet tarîflerini ayrı ayrı verirken, ilk yazdığı hadisin, o konudaki en sahih hadis olduğunu açıklamıştır. Önce K. Sitte, daha sonra da diğer meşhur hadis kitapları, şerhler, tarih kitapları, tefsir kitapları gibi bir çok eserden istifade etmeyi büyük bir itina içinde başarıyla gerçekleştirmiştir. Kullandığı kaynakların çokluğu, onun ilminin genişliğine en güzel işarettir. İstifade ettiği

eserlerden, mümkün olduğu kadar birkaç nüshasını karşılaştırarak yararlanmaya çalıştığını, eserlerin tek nüshalarına itimat etmediğini belirtmiştir. Zeyla'î, bazen kullandığı kaynakların hacmi, ihtiva ettikleri hadislerin sıhhat değerlendirmeleri, eserin ilim dünyasındaki yeri vs. ile ilgili onları tanıtıcı bilgiler de vermiştir. K. Sitte ile beraber, onlar üzerine yazılmış etraf kitaplarını kaynak olarak kullandığı gibi, kaynakları kullanırken ikinci el tabir edilen kaynaklardan da faydalanmıştır.

Hadis Usûlü ile ilgili yer yer bilgiler vermiş ve satır aralarına bunları yerleştirmiştir. Buharî'nin ve Ebu Dâvud'un sahih hadisi kabul şartı gibi konularda bilgiler vermiştir. Zayıf hadisle ilgili olarak, "Bir hadisin ravisinin çok olması o hadisin sahih olmasını gerektirmez. Delil sahih olduktan sonra ravi sayısının çok olmasına itibar edilir," şeklinde kendi görüşlerini ortaya koymuştur.

Zeyla'î'nin hadis ilimlerindeki yerine gelince; O, hadis ilimlerinde gerçekten mütehassıs olduğunu Nasbu'r-Râye' de ortaya koyan bir hadis âlimidir.

Hadislerin sıhhatine zarar veren gizli kusurları ortaya çıkaran, ince bir zekaya sahiptir. Hadislerin senedleri hakkında çok geniş bir bilgiyi kendisinde toplamış, hadislerdeki illetleri tesbit etmiş ve illetlerini ayrıca yazmıştır.

Cerh ve ta'dil ilminde de mütehassıs olduğu, alimler tarafından belirtilmiştir. Hadislerin metin ve senedini yazdıktan sonra yer yer nakillerle, yer yer kendisi, hadisin ravisi ile ilgili tenkidler yapmıştır. Ravileri adalet ve zabt yönünden ele aldığı gibi, cerh ve tadil ilminin kuralları içinde metin ve sened tenkidi yapmıştır. Nasbu'r-Râye'de ravilerin tenkidine ait bir çok bilgi vardır. Hemen hemen her sayfada buna rastlamak mümkündür. Bu bilgiler ayrı bir kitapta toplanmış olsa hacimli bir eser meydana gelir. Zeyla'î'nin eserinde dikkat çeken hususlardan biri de, kendinden önceki alimleri eleştirmesidir. Onları, hadislerden çıkardıkları hükümler, hadisleri delil olarak

kullanışlarındaki hatalar ve özellikle de hadisleri kaynaklarına isnad ederken yaptıkları hatalardan dolayı eleştirir. Ancak, kendisi de hadisleri kaynaklarına isnad ederken, onların yerini gösterirken hatalara düşmüştür. Bu noktadaki hataların tenkidinde, vehim, cehâlet gibi ağır ifadeler yerine, bazen yaptığı gibi hata tabirini kullanması daha uygun olurdu.

Zeylâ'î'nin geniş bir zekâyâ sahip olduğu belirtilmişti. O hadisler arasındaki zâhirî ihtilafları da gidermeye çalışmıştır. Bu ihtilafları gidermede takip edilen metodlar içinde, bir çok meselede, müşkillik arzeden hadisler arasındaki müşkilliği gidermiştir. O, muhtelifu'l-hadis ilmindeki otoritesini böylece ortaya koymuştur.

Zeylâ'î, raviler tarihi de denilen Hadis Ricâlî Bilgisi'nde de ileri düzeyde bilgi sahibi olan tarihçi bir alimdir. Zira, gerek cerh ve ta'dilde olsun gerekse illet tesbitinde olsun çok önemli bir yeri olan raviler bilgisi olmadan bu ikisi yapılamaz. O hem cerh ve ta'dil hem de illet tesbitleri yapmıştır. Buradan hareketle, ravilerin hayatı, vefat tarihleri, likaları vs. konusunda kendisini yetiştirmiş otorite bir alim olduğu söylenebilir.

O, Hâkim en-Neysâbü'rî tarafından Hadis İlimleri'nin neticesi olarak kabul edilen Fıkhü'l-hadîs ilmindeki geniş anlama kabiliyetini Nasbu'r-Râye'de ortaya koymuştur. Hadislerden çıkardığı hükümler, mezheblerin delillerine işaret etmesi, onların lehinde ve aleyhinde olan delilleri belirtmesi, zaman zaman Mergînânî'ye itirazlarda bulunması, O'nun Fıkhü'l-hadîs ilmindeki yerini göstermektedir. Hadislerin anlatmak istediği manayı ortaya koymaya çalışmıştır. Bu mânâda "Delil hikayede değil anlatılmak istenendedir." ifadesini kullanarak Fıkhü'l-hadîs'in önemine işaret etmiştir.

Abdullah b. Yusuf ez-Zeylâî, Nâsîh ve Mensûh ilminde de birikiminin olduğunu Nasbu'r-Râye'de ortaya koymuştur. Neshe konu olmuş veya hakkında nesh vardır denilen hadislerin tahrîcini yapmıştır. Neshle ilgili meseleleri kaynaklardan nakiller yapmak suretiyle çözmeye

çalışmıştır.Kaynaklara müracaatta başarılı bir yol takip etmiştir. Gerektiği yerde kendi kanaatlarını belirtmiştir.

Zeyla‘î’nin metin bilgisine, hafız lakabı verilmesinden dolayı fazla temas edilmedi. Sadece şunu söylemek yeterli olacaktır. O’nun, hadislerin tarîflerini verirken lafız farklılıklarını belirterek yazması, bu konudaki bilgisinin seviyesinin ne düzeyde olduğunun en iyi delilidir.

Zeyla‘î, hadislerin sened ve metin tenkidi, hadislerin rivayetleri ve onlardan çıkarılan hükümler vb. konularda tercihler yapmaktadır. Bu da O’nun Hadis İlimleri, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü hakkındakiengin bilgisini gözler önüne sermektedir.

Gerekli gördüğü yerlerde hadisleri bir şârih gibi ele alıp onları açıklamıştır. Onların şerhlerini yapmıştır. Hadislerdeki kelimeleri lügat ve mana yönünden incelemeye tâbi tutmuştur.

Bütün bunların yanında Zeyla‘î’nin mezheb taasubundan uzak olduğunu, diğer mezheplerin delillerini de zikretmesinden anlıyoruz. Ancak zaman zaman kendi mezhebini savunduğu imajını veren “Bizim mezhebimiz için başka bir delil” gibi cümlelerine de rastlanmaktadır. Daha çok, İbnu’l-Cevzî ve Beyhakî’ye olan itirazları yoğunluk kazanmaktadır.

O’nun öncelikle Hanefî mezhebi, sonra da diğer mezhepler için kaynak olabilecek kapasitede bir eseri ilim dünyasına bıraktığı söylenebilir. O’nun kaynak olarak kullanılması, üzerine muhtelif çalışmaların yapılması da, ona verilen değeri ve ilim dünyasında gördüğü kabulü göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA

KUR'AN-I KERİM

ABDÜLVEHHÂB ABDÜLLATÎF,

el-Muhtasar fî İlmi Ricâli'l - Eser, Kahire, 1371 / 1952 (III. Baskı)

ABDÜLAZİZ DEHLEVÎ, Şah Veliyyullah, b. Ahmed, Muhaddis,

Bustânü'l-Muhaddisîn, (Trc. Koçkuzu, Ali Osman), Ank., 1986.

ACCÂC, Muhammed el-Hatîb,

Usûlü'l-Hadîs Ulûmuh ve Mustalahuh, Beyrut, 1409 / 1989
(Dâru'l - Fikr).

A.GROHMANN,

"Zeyla" İslam Ansiklopedisi, İst., 1986.

AHMED MUHAMMED ŞÂKİR,

el-Bâisü'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs, Beyrut, 1408/1987.

AHMED EMİN,

Fecru'l - İslâm, (Trc. Serdaroğlu, Ahmed), Ank., 1976.

AHMED NÂİM, Babanzâde,

Tecrid-i Sarih Mukaddimesi, Ank., 1982.

AKYÜZ, YAHYA,

Türk Eğitim Tarihi, Ank., 1989, (III. Baskı).

ÂSİM EFENDİ,

Kamûs Tercemesi, İst., 1305 (I-IV.)

AYDINLI, Abdullah,

Hadis Istılahları Sözlüğü, İst., 1987.

- el-AYNÎ, Bedruddîn, Mahmud b. Ahmed,
 el-Bînâye fî Şerhi'l - Hidâye, (Tahkik; Nâsiru'l-İslâm Râm-
 fûrî), Beyrut, 1401, (I - X). (Daru'l - Fikr)
- el - BEGÂVÎ, Ebû Muhammed el - Hüseyin b. Mes'ud.
 Meâlimu'z-Tenzîl, (Tahkik; H. Abdurrahman el-Îk, Mervân
 Sivâr), Beyrut, 1407 / 1987.
- BROCKELMANN, Carl,
 GAL. (Geschichte der Arabischen Literature), Leiden, 1943,
 (I-II), GAS, Supplementband, Leiden, 1937-1939, (I - III).
- el-BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail,
 el-Câmiu's-Sahîh, İst., 1413 / 1992 (I - VII)
- ÇAKAN, İsmâil Lütfi,
 Hadis Edebiyatı, İst., 1985
- DENİZKUŞLARI, Mahmut,
 Tahrîc Çalışmaları ve et- Tefsîru'l - Kebîr'de
 Hadis (1989) (Basılmamış)
- EBU'L - MEÂLÎ, Takiyyüddîn, Muhammed b. Râfi' es - Selâmî,
 el-Vefeyât, Beyrut, 1402 / 1982, (I - II)
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn,
 Kamûsu'l-Muhît, Mısır, 1353 / 1935, (I - IV).
- GÖRMEZ, Mehmet,
 "Fıkhü'l-Hadis", Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,
 1996, XII.
- el - HAMEVÎ, Yakût,
 Mu'cemu'l - Buldân, by. Trs.
- el-İRÂKÎ, Abdurrahmân b. Hüseyin,
 el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fî'l-Esfâr fî Tahrîci mâ fî'l-İhyâ
 mine'l - Ahbâr, İst., 1985, (İhyâ'nın hamışinde), (I - IV)

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl, Cemâleddîn Muhammed,

Lisânü'l - Arab, Kahire, Trs. (Dâru'l - Meârif), (I - VI)

İBN TAĞRİBERDÎ, Cemaleddîn, Ebu'l - Mehâsin, Yusuf el-Atabekî,
en-Nücûmu'z- Zâhire fî Mulûki Mısır ve'l-Kâhire, Kahire,
Trs. (I-XII).

İBN FAHD el - MEKKÎ, Takıyyüddîn,

Lahzu'l-Elhâz bi Zeyli Tabakâti'l-Huffâz, Beyrut, Trs.
(I - II)

İBNU'S-SALÂH, Ebû Amr, Osman b.Abdurrahmân eş - Şerhrezûrî,
Mukaddime, Medîne, 1982 (II. Baskı)

İBN MÂCE, Ebu Abdurrahmân Muhammed b. Yezîd,

es-Sünen, İst., 1413/1992, (I - II) (Terc. ve Şerh: Hatipoğlu,
Haydar) İst., 1992, (I-X)

İBN KESÎR, İsmâil b. Amr,

el - Bidâye ve'n-Nihâye, Beyrut, (I - VIII), (II. Baskı)

İBN HACER, Ahmed b. Hacer el-Askalânî,

—ed-Dürerü'l-Kâmine fî A'yâni Mie'ti's-Sâmine, Beyrut,
Trs. (I-IV)

—Nuhbetü'l-Fiker Şerhi, (Terc. Koçyiğit, Talat), Ank., 1971.

—ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye, (Tahkik; Abdullah
Haşim el-Yemânî), Beyrut, Trs. (I - II).

el-KARDÂVÎ, Yusuf,

Sünneti Anlamada Yöntem, (Terc. Erul, Bünyamin),
Kayseri, 1993(II. Baskı)

KASIM ALİ SA'D

Mebâhis fî İlmi'l-Cerh ve't-Ta'dîl, Beyrut, 1408 /1987.

el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemâlüddîn,

Kavâidu't-Tahdîs, Beyrut, 1407 /1987

KEHHÂLE, Ömer Rızâ,

Mu'cemu'l-Müellifin fi Terâcimi Musannifi'l - Kütübîl-Arabiyye, Beyrut, 1414 /1993, (I - IV.)

el-KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer,

er-Risâletü'l-Mustatrefe li Beyâni Meşhûri Kütübî's-Sünneti'l-Müşerrefe, İst., 1986. (ve Özbek, Yusuf tarafından dipnotlar ilavesiyle, Hadis Literatürü adıyla yapılan tercemesi, İst.,1994)

KOÇKUZU, Ali Osman,

——Hadis İlimleri ve Hadis Tarihi, İst., 1983, (I. Baskı)

——Hadiste Nâsîh ve Mensûh, İst., 1985.

KOÇYİĞİT, Talat,

Hadis İstılahları, Ank., 1985 (II. Baskı)

el-LEKNEVÎ, Ebu'l-Hasenât, Muhammed Abdulhayy,

——Fevâidü'l-Behiyye fi Terâcimi'l-Hanefiyye, Beyrut, Trs.

——er-Ref'û ve't-Tekmîl fi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl, (Tahkik. A. Fettah Ebû Gudde), Haleb, 1368 / 1938 (II. Baskı)

MERĞÎNÂNÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr,

el - Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî, İst., 1991, (I - IV).

el-MÜNÂVÎ, Abdurraûf,

Feyzü'l-Kadîr Şerhu Camiu's-Sağîr, Beyrut, 1391/1978, (II. Baskı)

MÜBÂREKFÛRÎ, Muhammed Abdurrahman b. Abdurrahîm,

Mukaddimetu Tuhfeti'l - Ahvezi, by. Trs.

MU'CEMU'L - VESÎT, Heyet, Kahire, 1400/1980, (I - II)

MÜSLİM, İbnü'l - Haccâc el - Kuşeyrî,

el-Câmiu's-Sahîh, İst., 1413/1992, (I-III), (Trc. ve Şerh: Davudoğlu, Ahmed, 1980, (I-XII).)

MUHAMMED EBÛ ZEHRA,

İslâm Hukûku Metodolojisi, (Trc. Şener, Abdülkadir),
Ank., 1986 (IV. Baskı)

en-NEYSÂBÛRÎ, Ebu Abdullah el-Hâkîm,

Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis, (Tahkik: Seyyid Muazzam
Hüseyn), Kahire, Trs.

en - NEVEVÎ, Yahya b. Şeref,

et-Takrîb ve't-Teysîr li Ma'rifeti Sünneni'l-Beşîrîh-
Nezîr, (Tahkîk: Salah Muhammed Uveydâ), Beyrut,
1407/1986, (I. Baskı)

NEV'İZÂDE ATÂÎ,

Şakâik-ı Numâniyye ve Zeyilleri, (Nşr. Özcan,
Abdülkadir), İst., 1409/1989, (I - V).

OKİÇ, Muhammed Tayyip,

Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler, İst., 1959.

ÖZEL, Ahmet,

Hanefî Fıkıh Âlimleri, Ank., 1990.

SAKALLI, Talat,

Hadis Tartışmaları, İbn Hacer-Bedrüddîn Aynî, Ank., 1996

SERKÎS, Yusuf Elyân,

Mu'cemu Matbuâtî'l - Arabiyye, Mısır, 1968, (I - IV).

SİDDİKÎ, Muhammed Zübeyr,

Hadis Edebiyatı Tarihi, (Trc. Kavakçı, Yusuf Ziya), İst.,
1966.

SUBHÎ es - SÂLİH,

Hadis İlimleri ve Istılahları, (Trc. Kandemir, M. Yaşar)
Ank., 1986, (IV. Baskı)

es- SÜYÛTÎ, Celâleddîn Abdurrahmân,

——Tedrîbu'r-Râvî bi Şerhi Takrîbî'n-Nevevî, (Tahkik, Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut, 1399 /1979, (I - II)

—— Menâhîlu's-Safâ fî Tahrîci Ehâdisi's- Şifâ, (Takkih: eş - Şeyh Sümeyr el-Kâdî), Beyrut, 1408 / 1988.

——Zeylû Tabakâtil-Huffâz liz-Zehebî, Beyrut, trs.

ŞAH VELİYYULLAH DEHLEVÎ, Ahmed b. Abdurrahim,

Huccetullâhi'l - Bâliğa, Kahire, Trs. (I - II.)

eş - ŞEVKÂNÎ, Allâme Muhammed b. Ali,

el-Bedru't-Tâlî' bi Mehâsini men Bâde'l Karnî's-Sâbi', Beyrut, Trs., (I -II)

et-TAHHAN, Mahmud,

Usûlü't-Tahrîc ve Dîrâsetü'l-Esânîd, Riyad, 1403/1983
(V.Baskı)

TAŞKÖPRÜZÂDE, Ebu'l-Hayr, İsmüddîn Ahmed Efendi,

Tabakâtü'l-Fukahâ, Musul, Trs.

et-TEHÂNEVÎ, Zafer Ahmed, el - Osmânî,

Kavâid fî Ulûmi'l - Hadîs, Beyrut, 1392 / 1973

et-TEMÎMÎ, Takıyyüddîn Abdülkâdir,

et-Tabakâtüs-Seniyye fî Terâcimi'l-Hanefiyye, (Tahkik. Abdüfettâh Muhammed el-Hulv, Riyâd, 1403/1983.

(V. Baskı)

UNAT, Faik Reşit,

Hicrî Tarihleri Mîladî Tarihe Çevirme Kılavuzu, Ank., 1984.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı,

Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, Ank., 1984 (II. Baskı)

ez - ZEBÎDÎ, Ebu'l - Abbas, Zeynüddîn Ahmed b. Ahmed,

Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tercîd-i Sarîh Tercemesi, (Terc. ve Şerh. Ahmed Nâim, Kâmil Miras), Ank., 1982, (I-XII).

ez-ZEHEBÎ, Ebû Abdullah Şemseddîn, Muhammed,

Mîzânü'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl, (Tahkik: Muhammed Ali Neccâr), by, Trs. (I-IV.)

ez - ZEYLA'Î, Cemaleddîn, Ebu Muhammed, Abdullah b. Yusuf,

——Naşbu'r-Râye li Ehâdisîl-Hidâye, (Tahkik: Meclisü'l-İlmî) by. 1393 / 1973.

——Tahrîcü'l-Ehâdis ve'l-Asâri'l-Vâkıa fi Tefsîr'î'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî, (Tahkik: Sultan b. Fahd et-Tubeyşî), by. 1414 / 1994 (I - IV) (Dâru İbn Huzeyme).

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddîn,

el - 'Alâm, Beyrut, 1415/1995, (I-VIII) (II. Baskı)

ez- ZUHAYLÎ, Vehbe,

İslam Fıkhi Ansiklopedisi, (Trc:Ahmet Efe ve arkadaşları), İst., 1994 (I-X).